

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

MEZIOBOROVÉ SOUVISLOSTI A SPECIFIKA V PROSTŘEDÍ
SOCIÁLNÍ SLUŽBY NZDM

Vedoucí práce: doc. Michal Kaplánek, Th.D.

Autor: Tomáš Bílý

Studijní obor: Etika v sociální práci

Forma studia: Kombinovaná

Ročník: II.

2021

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracoval(a) pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Táboře, dne 28. března 2021

.....

Tomáš Bílý

Děkuji vedoucímu diplomové práce doc. Michalu Kaplánkovi, Th.D. a konzultantce mé diplomové práce Mgr. Veronice Plaché, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

OBSAH	4
ÚVOD	6
1 NÍZKOPRAHOVÉ ZAŘÍZENÍ PRO DĚTI A MLÁDEŽ A JEHO CHARAKTERISTIKA	8
1.1 SOCIÁLNÍ SLUŽBA NZDM A JEJÍ MÍSTO V SYSTÉMU SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V ČR	8
1.1.1 Obecné zásady a filosofie sociálních služeb	8
1.1.2 Zákonné vymezení služby NZDM	10
1.2 KOŘENY A INSPIRACE VZNIKU NZDM	13
1.2.1 Vývoj po roce 1989, inspirace ze zahraničí a profilování služeb	13
1.2.2 Vývoj NZDM jako definované sociální služby	18
1.3 SPECIFIKA SOCIÁLNÍ SLUŽBY NZDM A JEJÍ MNOHOVRSTEVNATOST	18
1.3.1 Vybrané základní charakteristiky služby NZDM dle České asociace streetwork	19
1.3.2 NZDM jako deinstytucionalizovaná instituce?	22
1.3.3 Nízkoprahovost a kontakt jako specifické nástroje pro možnost vůbec nějak začít.....	25
1.3.4 Další specifické aspekty sociální služby NZDM	31
2 CÍLOVÁ SKUPINA NZDM NA POZADÍ VÝVOJOVÝCH CHARAKTERISTIK	46
2.1 VÝVOJ ČLOVĚKA JAKO VĚDOMÍ PROCESU VZNIKÁNÍ A PROMĚN	46
2.2 VYBRANÉ VÝVOJOVÉ CHARAKTERISTIKY VÁŽÍCÍ SE K CÍLOVÉ SKUPINĚ NZDM	49
2.2.1 Období mladšího školního věku (6 - 11/12 let).....	50
2.2.2 Období pubescence a adolescence (11/12 – 20 let).....	54
2.2.3 Období časně dospělosti (20-25 let).....	64
2.2.4 „Několik vět“ k problematice dětí ze sociálně vyloučeného prostředí.....	68
3 PEDAGOGIKA V PROSTŘEDÍ NZDM JAKO VĚČNĚ PODEZŘELÁ A ZPOCHYBŇOVANÁ	71
3.1 VZTAH SOCIÁLNÍ PRÁCE A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY V PROSTŘEDÍ NZDM	71
3.1.1 Sociální práce a sociální pedagogika mijející se	72
3.1.2 Sociální pedagogika a sociální práce nacházející se	74
3.2 NZDM JAKO DEMILITARIZOVANÝ PROSTOR SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍ PRÁCE?	79
4 RIZIKA A PŘÍLEŽITOSTI NZDM V KONTEXTU OBOROVÉ A ETICKÉ ROVINY	84

4.1	ÚSKALÍ A PARADOXY NZDM	84
4.2	VOLNOČASOVÉ AKTIVITY V PROSTŘEDÍ NZDM	87
4.3	PROBLÉM REDUKCE A INSTRUMENTALIZACE ČLOVĚKA	94
	ZÁVĚR.....	97
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	104
	SEZNAM ZKRATEK.....	112
	ABSTRAKT.....	113
	ABSTRACT.....	114

ÚVOD

Významný mezník v pohledu na sociální služby, potažmo sociální práci, v České republice, představuje rok 2006. Odstartoval proces profesionalizace a neustálého zkvalitňování poskytovaných služeb sociální péče, prevence a poradenství, ale také postupné (velmi pomalé) usazování sociálních služeb ve veřejných rozpočtech. Tento proces profesionalizace byl na druhé straně také v tomto roce de facto završen a to vyhlášením zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, kterým se etablovalo třicet tři druhů sociálních služeb do profesionálního systému sociální pomoci a podpory fyzickými osobám v nepříznivé sociální situaci v České republice. Zmíněný zákon jednak sociální služby definoval a vymezil okruh jejich působnosti, dále upravil s tím související činnosti jako je registrace sociálních služeb, inspekce (neboli kontrola) jejich poskytování, ale také poprvé upravil předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka (byť chybí další rozpracování či opora). Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež je v tomto kontextu poměrně mladou sociální službou, která působí v oblasti sociální prevence. Tato služba, na rozdíl od jiných druhů sociálních služeb, generuje už ze své podstaty, zaměření a výběru cílové skupiny mnoho specifických aspektů, se kterými se právě jiné sociální služby z různých důvodů (blíže popsanych dále v práci) potýkat nemusí. Tato služba vyvolává od svého počátku bouřlivé debaty, kontroverze, otazníky, pochybnosti a je nucena stále obhajovat své místo v systému sociálních služeb a argumentovat svou podstatu a smysl. K této argumentaci bych chtěl přispět i touto diplomovou prací.

Východiskem je pro mě má dlouholetá praxe v oblasti sociální práce s dětmi a mládež (mj. i s dětmi ze sociálně či sociokulturně znevýhodněného prostředí), později v NZDM, ale také v oblasti metodické oblasti krajské sekce NZDM, a k této zkušenosti se budu v rámci dalšího textu vztahovat. Zkušenostmi doplňuji zjištění, která vychází z práce s odbornými texty (z oblasti sociální práce a legislativy, pedagogiky, psychologie, etiky). Vzhledem k jisté „neprobádanosti“ oboru (v úzkém zaměření na NZDM) jsem při psaní diplomové práce pracoval také s internetovými zdroji zahrnujícími mj. odborná periodika, rozhovory a zkušenosti sociálních pracovníků NZDM.

Stěžejním záměrem mé práce je **pojmenovat a popsat specifika a mezioborové souvislosti v prostředí sociální služby NZDM** (tedy nízkoprahového zařízení pro děti a mládež) **a zhodnotit jejich význam při nízkoprahové práci s dětmi a mládeží.**

Pro bližší pochopení souvislostí nejprve v první kapitole zasazují službu do etického a legislativního rámce a dále sledováním jejího vývoje v čase od začátků formování v 90. letech 20. století až po současnost představují kořeny, inspirace a jednotlivé důležité mezníky ve vývoji nízkoprahové práce s dětmi a mládeží v českém prostředí. Toto základní zarámování služby pak přechází ve stěžejní část této kapitoly, která se zaměřuje na mnohovrstevnatý rozměr práce v NZDM, její základní a podstatu prokazující atributy a vydefinování některých specifik služby týkající se jak cílové skupiny NZDM, tak specifických aspektů ve vztahu k jiným sociálním službám. Druhá kapitola se zaměřuje na cílovou skupinu služby, dotýká se přitom především oblasti vývojové psychologie, kdy zákonem vymezenou cílovou skupinu (dětí a mládež od 6 do 26 let) představuje na pozadí jejich vybraných vývojových specifik. Tato specifika jsou pak vzhledem k věkovému rozpětí cílové skupiny, které zasahuje čtyři vývojová období se svými zákonitostmi, potřebami a úkoly (z oblasti biologického, psychologického a sociokulturního vývoje), v tomto kontextu blíže představena se zdůrazněním faktu, že každé období představuje rozdílnou fázi vývoje klienta (dítěte nebo mladého člověka) a tohoto hlediska si měla být sociální služba, resp. sociální pracovníci službu přímo poskytující vědomi a ve svém přístupu z ní vycházet. Jaký prostor v prostředí NZDM představuje výchova a vzdělávání zkoumá třetí kapitola, která podává vzhled do další neméně podstatné mezioborové souvislosti (ale také nejvíce problematické či kontroverzní) a to oblasti pedagogiky v prostředí NZDM. Na toto reaguje i čtvrtá kapitola, která se pokouší nahlédnout úskalí a paradoxy v prostředí NZDM, ale také roli volnočasových aktivit v základu sociální práce NZDM a nebezpečí, která se dotýkají příliš zúženého a redukováného pojmání sociální služby NZDM.

1 NÍZKOPRAHOVÉ ZAŘÍZENÍ PRO DĚTI A MLÁDEŽ A JEHO CHARAKTERISTIKA

1.1 Sociální služba NZDM a její místo v systému sociálních služeb v ČR

Na úvod považuji za prospěšné, představit zasazení služby Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež (dále jen NZDM) do celého systému sociálních služeb v České republice – tedy vyjít v první řadě z toho, jak je tato služba ve svém základě legislativně definována a co se od ní očekává. Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež patří mezi sociální služby definované dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, který nabyl účinnosti 1. ledna 2007 (dále též jen „zákon“)¹. Systém sociálních služeb v České republice je kromě tohoto zákona doplněn tzv. prováděcí vyhláškou č. 505/2006 Sb., kterou se provádí některá ustanovení zákona o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (dále též jen „prováděcí vyhláška“)². V českém právním řádu se tím poprvé pojmenovaly, zakotvily a vymezily jednotlivé druhy sociálních služeb dle formy jejich poskytování a konkrétního zaměření a poskytování podpory a pomoci určenému okruhu osob, což mj. přineslo jednak profesionalizaci sociálních služeb (proces, který stále pokračuje), ale na druhé straně možná také přílišné „zaškatulkování“ služeb, což může přinášet a přináší problematické či dilematické situace v konkrétní praxi sociální pomoci.³

1.1.1 Obecné zásady a filosofie sociálních služeb

Než přikročím ke konkrétní službě NZDM je zajímavé zachytit, jakým způsobem tento zákon obecně definuje pojem sociální služba, kdy jím „*rozumí činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo*

¹ Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. byl vyhlášen ve Sbírce zákonů České republiky, částce 37, ročníku 2006, s rozesláním k datu 31. 3. 2006, dostupné na WWW: https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=108/2006&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy.

² Prováděcí vyhláška byla rovněž vyhlášena ve Sbírce zákonů České republiky, a to v částce 164, ročníku 2006 s rozesláním k datu 29. 11. 2006, dostupné na WWW: https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=505/2006&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy.

³ Srov. kapitolu 4.

prevence sociálního vyloučení.⁴ Jedná se tedy o vymezení pojmu pro účely tohoto zákona, který je dále rozpracováván a prováděn jednak v dalších ustanoveních zákona, ale také prováděcí vyhláškou. Širší verzi definice sociálních služeb nabízí například Oldřich Matoušek: „*Sociální služby jsou poskytovány lidem společensky znevýhodněným, a to s cílem zlepšit kvalitu jejich života, případně je v maximální možné míře do společnosti začlenit, nebo společnost chránit před riziky, jejichž jsou tito lidé nositeli. Sociální služby proto zohledňují jak osobu uživatele, tak jeho rodinu, skupiny, do nichž patří, případně zájmy širšího společenství.*“⁵ Zákon však ještě obecně sociální služby zasazuje do určitých mantinelů - jakéhosi (etického) rámce formulovaného v principech, které musí poskytovatelé mít na paměti při poskytování sociální služby (resp. už ve fázi, kdy o poskytování sociální služby uvažují a usilují o její registraci). Sem patří zásada:

- poskytnout bezplatné základní poradenství komukoli, kdo o ně požádá,
- bezpodmínečně zachovávat lidskou důstojnost klientů,
- vycházet z individuálně určených potřeb klientů,
- podporovat klienty aktivizovat klienty,
- podporovat aktivizaci a rozvoj schopností a dovedností klientů, které povedou k jejich k zplnomocnění (vést k soběstačnosti nikoli k závislosti na službě a jejich pracovnících) a sociálnímu začlenění,
- poskytovat služby v zájmu klientů a v náležitě kvalitě s důrazem na dodržování lidských práv a základních svobod člověka.⁶

Zmíněné zásady jednoznačně vychází z požadavku základních mezinárodních a národních dokumentů, které zakotvují ochranu lidských práv a základních svobod člověka. Na tyto dokumenty, vč. Mezinárodního etického kodexu sociální práce, navázalo plénum Společnosti sociálních pracovníků, když dne 19. 5. 2006 schválilo

⁴ § 3 odst. a) zákona o sociálních službách.

⁵ MATOUŠEK, O., KOLDINSKÁ, K. Úvod – Účel a definice sociálních služeb, s. 9-10. Tato širší verze definice sociálních služeb zároveň svým vyzněním překračuje hranice vymezení sociálních služeb jako služeb spadajících do gesce řízené Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR a zohledňuje „sociální aspekt práce“ v zařízeních, která spadají do gesce např. Ministerstva zdravotnictví (kojenecké ústavy, léčebny dlouhodobě nemocných) nebo Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (výchovné ústavy pro děti a mládež).

⁶ Srov. § 2 zákona o sociálních službách.

(s účinností od 20. 5. 2006) etický kodex. V etických zásadách kodexu (bod 1) je odkazováno především na Všeobecnou deklaraci lidských práv, Chartu lidských práv Spojených národů a Úmluvu o právech dítěte nebo např. Ústavu či Listinu základních práv a svobod.⁷ Ve všech dokumentech je jako jedna ze základních hodnot zakotvena lidská důstojnost, např. Všeobecná deklarace lidských práv uvádí, že „*Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovni co do důstojnosti a práv. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství*“.⁸

Služba NZDM, spolu s ostatními službami, se tedy opírá nejen o zákon o sociálních službách, ale oporou je sociálním pracovníkům i zmíněný etický kodex, v němž se hlásí k základním etickým zásadám, jakými jsou dodržování lidských práv, respekt jedinečnosti každého člověka a právo na seberealizaci každého jedince.⁹ Etický kodex v bodě 2.1.1. výslovně uvádí, že „*sociální pracovník jedná tak, aby chránil důstojnost a práva svých klientů*“ a v bodě 2.1.3. doplňuje, že „*sociální pracovník jedná s každým člověkem jako s celostní bytostí*...“¹⁰ Tyto základní požadavky by měly stát nad vším, resp. by měly být zahrnovány či prostoupeny všemi činnostmi sociální práce - od metodické po přímou práci s konkrétními klienty služeb bez ohledu na to, o jakou službu se jedná či o jakou cílovou skupinu jde. Nejinak je tomu v NZDM.

1.1.2 Zákonné vymezení služby NZDM

Sociální služba NZDM je zakotvena v ustanovení § 62 uvedeného zákona a patří do okruhu služeb sociální prevence¹¹. Co nám říká o službě sociální prevence zákon? „*Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální*

⁷ Srov. Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR, s. 1.

⁸ Všeobecná deklarace lidských práv, s. 4; obdobné prohlášení najdeme i v chartě lidských práv Organizace spojených národů, kde se říká „*My lid spojených národů, jsouce odhodláni prohlásit znovu svou víru v základní lidská práva, v důstojnost a hodnotu lidské osoby, v rovná práva mužů a žen a národů velkých i malých*...“ Charta Organizace spojených národů a Statut Mezinárodního soudního dvora, s. 6; a samozřejmě i v dalších uváděných dokumentech.

⁹ Srov. Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR, s. 1.

¹⁰ Tamtéž, s. 1.

¹¹ Sociální služby zákon dělí dle charakteru jejich činností a povahy jednotlivých služeb na sociální poradenství, služby sociální péče a služby sociální prevence – viz § 32 zákona o sociálních službách.

prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů.“¹² NZDM tedy jakožto služba preventivní zaměřuje svou pozornost na předcházení rizikům a nežádoucím jevům a v případě jejich projevení pak směřuje ke zmírnění dopadů a ochraně společnosti, ale také samotné cílové skupiny, resp. konkrétních klientů (či uživatelů – dle zvolené terminologie). Služba NZDM je poskytována převážně ve formě¹³ ambulantní, ale tuto základní formu může doplňovat o formu terénní (tedy působit v přirozeném prostředí klientů).¹⁴

Služba NZDM má, stejně jako každá sociální služba¹⁵ v zákoně č. 108/2006 Sb., vydefinovanou cílovou skupinu, základní cíl a stanoveny základní činnosti. Zákon ji konkrétně uvádí takto: „*Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež poskytují ambulantní, popřípadě terénní služby dětem ve věku od 6 do 26 let ohroženým společensky nežádoucími jevy. Cílem služby je zlepšit kvalitu jejich života předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace. Služba může být poskytována osobám anonymně.*“¹⁶ Nutno dodat, že služba NZDM je poměrně specifická už svým zaměřením, širokým záběrem na cílovou skupinu dětí a mladých od 6 do 26 let, která zahrnuje několik vývojových období a tomu odpovídající rozličné druhy sociální práce, podpory a působení, často předpokládající dostatečné prostorové a personální kapacity pro oddělení různých věkových skupin¹⁷. Specifickým aspektům se však budeme věnovat v dalších částech

¹² § 53 zákona o sociálních službách.

¹³ Dle formy poskytování zákon rozlišuje sociální služby pobytové, ambulantní a terénní – viz § 33 zákona o sociálních službách.

¹⁴ Ve své praxi NZDM v jihočeském kraji jsem se setkával s tím, že NZDM poskytovaly obě formy služby, ale v posledních letech i z důvodu vyjasňování předmětu služby NZDM, ještě v porovnání s další sociální službou – Terénní programy, se většina jihočeských NZDM soustředí na poskytování ambulantní formy (z 18 služeb NZDM jich současně formu ambulantní a terénní nabízí pouze jedno – viz: http://iregistr.mpsv.cz/socreg/hledani_sluzby.do?sd=n%C3%ADzkoprahov%C3%A1+za%C5%99%C3%ADzen%C3%AD+pro+d%C4%9Bti+a+ml%C3%A1de%C5%BE&zak=Jiho%C4%8Desk%C3%BD&zaok=&SUBSESSION_ID=1615646700046_3).

¹⁵ Zákon o sociálních službách k datu vzniku této práce rozlišuje, resp. vymezuje, 33 druhů sociálních služeb (sociální poradenství, dále čtrnáct druhů služeb sociální péče a osmnáct druhů služeb sociální prevence).

¹⁶ Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.

¹⁷ Např. v tábořském Cheiron T, o.p.s. se tato situace řešila tak, že se jedno NZDM rozdělilo do dvou klubů – klub pro mladší (6 – 13 let) a klub pro starší (14 – 26 let) a pro každý z klubů se připravoval

této kapitoly. Nyní se vrátím ještě k zákonnému vymezení služby a to představením základních činností služby, které uvádím ve znění prováděcí vyhlášky. Ta zákonné ustanovení věnující se základním činnostem¹⁸ zpřesňuje, resp. základní činnosti uvedené v zákoně rozpracovává do podrobnějších úkonů (tedy co konkrétně si máme pod jednotlivými základními činnostmi představit).¹⁹ NZDM tedy ze zákona poskytuje tyto čtyři druhy činností (které naplňuje vyjmenovanými úkony):

a) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti:

1. zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity,
2. pracovně výchovná činnost s dětmi,
3. nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností,
4. zajištění podmínek pro přiměřené vzdělávání,

b) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím:

aktivity umožňující lepší orientaci ve vztazích odehrávajících se ve společenském prostředí,

c) sociálně terapeutické činnosti:

socioterapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob,

d) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí:

1. pomoc při vyřizování běžných záležitostí,
2. pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou a pomoc a podpora při dalších aktivitách podporujících sociální začleňování osob.²⁰

Mimo uvedené základní činnosti může NZDM poskytovat ještě fakultativní činnosti, které ale nejsou nijak jasně vymezeny. Důvodem je ta skutečnost, jak píše i Vrbický, že každý poskytovatel pracuje v jiné lokalitě a s jinými cílovými skupinami, které mohou mít různé potřeby a specifika (vycházející i právě z prostředí – např. příhraničního malého města a části hlavního města Prahy), na což pak poskytovatelé

a rozvíjel jiný druh programu, čemuž předcházely i jiné potřeby, zájmy a zakázky klientů uvedených cílových skupin.

¹⁸ Srov. § 62, odst. 2 zákona o sociálních službách.

¹⁹ Srov. § 27, vyhlášky č. 505/2006 Sb.

²⁰ § 27 vyhláška č. 505/2006 Sb.

NZDM reagují sociální službou, ale také nemusí, vychází přitom také mj. z registrace své služby a svého závazku veřejnosti. Veškeré fakultativní služby by však měly směřovat rovněž k sociálnímu začleňování.²¹

Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež jako registrovaná sociální služba má také ze zákona povinnost mít zpracované tzv. standardy kvality sociálních služeb, které se staly závazným právním předpisem od 1. 1. 2007. Standardy kvality, stručně řečeno, by měly v jednotlivých službách naplňovat a zajistit, to, co lze považovat za všeobecně přijatou představu o tom, jak má vypadat kvalitní sociální služba.²² K zjišťování kvality služby a tedy i naplňování standardů se provádí inspekce poskytování sociálních služeb, která slouží jako „*nástroj k zajištění kvality služeb a ke kontrole práv uživatelů, kteří sociální služby využívají.*“²³ Otázka standardů kvality by vydala na samostatnou práci a možná i několik prací při rozebírání jednotlivých standardů ve vztazích k jednotlivým druhům sociálních služeb. Nicméně zde se omezíme na to konstatování, že i standardy kvality sociálních služeb ukazují jistou míru specifčnosti představovaného druhu služby NZDM. A jednoznačně lze také navázat na Vrbického v tom smyslu, že i zde velmi záleží na tom, komu poskytuje konkrétní NZDM své služby (kdo je cílovou skupinou), jaká jsou místní specifika, atd. Než se posuneme ke specifickým, pojd'me si říct, kde vlastně vězí kořeny této služby.

1.2 Kořeny a inspirace vzniku NZDM

1.2.1 Vývoj po roce 1989, inspirace ze zahraničí a profilování služeb

Služba - Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, se pod tímto názvem, začala objevovat až od roku 2007²⁴ právě v souvislosti s již zmiňovaným Zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb., který 1. ledna 2007 vstoupil v platnost. Její kořeny jsou ale přesto hlubší a sahají až do poloviny 90. let, kdy se v České republice začaly postupně objevovat první „nízkoprahová“ (tehdy takto ještě nenazývaná)²⁵ centra

²¹ Srov. VRBICKÝ, J. *Sociální služby*, s. 23.

²² Srov. *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe*. Průvodce poskytovatele, s. 5.

²³ KRUTILOVÁ, D. a kol. *Sociální služby*, s. 57.

²⁴ Resp. již dříve v rámci přípravy zákona o sociálních službách.

²⁵ Pozn. O. Matoušek ve svém Slovníku sociální práce ve vydání z roku 2003 již o pojmu nízkoprahové zařízení hovoří, avšak definuje ho z pochopitelných důvodů ještě v širší perspektivě a na základě tehdejší

nebo kluby pracující s „neorganizovanou“ mládeží²⁶, jejichž největší boom se odehrával na přelomu tisíciletí.²⁷ Jednalo se především o kontaktní nebo komunitní centra, která, jak uvádí Kappl, ve své inspiraci pro práci s mládeží vycházela především z německého modelu – konkrétně z modelu sociálně pedagogické práce, který měl blízko k metodám komunitní práce.²⁸ Jejich vznik byl víceméně reakcí na situaci, která se objevovala především v souvislosti s kontaktní prací na ulici nebo-li streetworkem, který se v této době začínal formovat, především na úrovni státu. „V roce 1994 byla experimentálně zavedena na úrovni obcí a obecních úřadů funkce sociálního asistenta - streetworkera. Od počátku se tito sociální asistenti, kteří se do terénu opravdu dostali, setkávali s problémem neexistence určitého zázemí, kam klienty z řad nudící se mládeže odkázat, co nabídnout jako alternativu namísto posedávání a pokuřování v parku nebo na autobusové zastávce. Bylo zřejmé, že společnost neřešila problematiku mládeže a dětí, které nechtěly nebo nemohly navštěvovat klasické instituce zabývající se volným časem „náctiletých“ (DDM, sportovní kluby, lidové školy umění, skaut, turistické oddíly). Ukázalo se, že mládež, která nedokáže splnit podmínku být někde členem, platit organizaci příspěvky a účastnit se pravidelné činnosti, nemá vlastně prostor, kde se sejít se svými vrstevníky, a neexistuje pro ni jiná alternativa setkávání, než právě již zmíněný park.“²⁹ Odtud také často používaný a ne příliš šťastný termín neorganizované děti a mládež. Dalším tímto termínem, který předcházel termínu neorganizované děti a mládež, bylo označení „dětí s klíčem na krku“, vystihující podobné specifikum cílové skupiny – tedy děti, které tráví čas venku, na ulicích, „neorganizované“ v partách, což ještě ale nemusí vždy znamenat nutnost potřeby a zřizování odborné pomoci či působení nějakého zařízení. Na druhou stranu to předpokládalo nějakou reakci ze strany

situace. „Nízkoprahové zařízení – zařízení dostupné klientům bez nutnosti se objednávat, případně i bez nutnosti udávat vlastní totožnost. Zařízení tohoto druhu mají v ČR podobu komunitních center pro mládež, pro matky s dětmi, pro seniory a pro uživatele návykových látek.“ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 126.

²⁶ Nejčastěji zde fungovala komunitní centra (která bohužel následně ze zákona o sociálních službách, resp. z typologie sociálních služeb vypadla), otevřené kluby a kluby pro mládež, střediska pro děti a mládež, atd.

²⁷ Srov. ZIKMUNDOVÁ, M., RŮŽIČKOVÁ, V. *Vývoj služby NZDM v České republice a Vize NZDM 2030*. [online].

²⁸ Srov. KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online].

²⁹ RACEK, J., HERZOG, A., *Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*, s. 319.

společnosti – k preventivnímu působení, aby se předcházelo potencionálnímu rozvoji nežádoucího nebo patologického chování.

Čechlovský v této souvislosti hovoří o několika klíčových meznících ve vývoji nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Chronologicky vzato bylo prvním mezníkem již výše zmíněné zřízení role sociálního asistenta. Ten představoval specifický článek sociální prevence, který se v rámci terénní sociální práce zaměřoval na práci s dětmi staršího školního věku a mládeží, kteří již byli zasaženi, nebo u nich hrozilo zasažení sociálně patologickým vývojem. Jednalo se tedy především o cílovou skupinu dětí a mládeže, kteří žili rizikovým způsobem života, neuměli smysluplně zacházet se svým volným časem, hrozilo u nich antisociální chování a kteří svým chováním a oblečením provokují okolí. Jak dále dodává, streetwork se paralelně rozvíjel i mimo strukturu státní správy a samosprávy na úrovni neziskových organizací a z původního zaměření na terénní práci s drogově závislými se postupně začal rozšiřovat i na jiné cílové skupiny. Důležitým faktorem pro získání prvních odborných dovedností pracovníků bylo navázání spolupráce s kolegy z Německa, kteří koncipovali pro první sociální asistenty první ucelené vzdělávání ve streetworku, které zahrnovalo i návštěvy center mládeže v Sasku. Tyto návštěvy se staly také inspirací pro budování zázemí pro klienty, se kterými sociální asistenti přicházeli do kontaktu na ulici.³⁰ Iniciativa sociálních asistentů tak vedla k vzniku prvotních nízkoprahových klubů pro děti a mládež, kam mohly za pracovníky docházet.³¹ Tato iniciativa ale také vznikala na úrovni neziskových organizací.³²

V tomto případě vstupuje „do hry“, kromě vlivu německé sociálně pedagogické školy, také model komunitní práce, inspirované především komunitními pracovníky z Holandska, kteří zde v 1. polovině 90. let realizovali školení v komunitní práci a navázali užší spolupráci s filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, především pak prostřednictvím Zuzany Havrdové, působící na katedře sociální práce a také zakladatelky krizového centra RIAPS. Na základě navázané spolupráce pak

³⁰ Srov. ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice, s. 303-304.

³¹ Srov. RACEK, J., HERZOG, A., Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 319.

³² Srov. ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice, s. 303-304.

vzniklo v roce 1994 sdružení Kopro³³, které kromě vzdělávání v komunitním přístupu iniciovalo prostřednictvím programu Phare vznik prvních komunitních center v ČR v Táboře (v březnu 1997 zde otevřela obecně prospěšná společnost Cheiron T Komunitní centrum pro děti a mládež Cheiron T, které funguje dodnes a odkud čerpám své profesní zkušenosti), Ostravě a Olomouci.³⁴ Díky tomuto programu z iniciativy okruhu lidí kolem Petra Klímy pak vzniklo také např. Komunitní centrum Krok v Praze Modřanech, ale postupně i další.³⁵

Jak již bylo v předchozích řádcích naznačeno za druhý mezník, bez kterého by většina klubů či center nevznikla nebo by se neudržela při životě, je možné považovat příchod grantových nadací, které významně finančně podporovaly aktivity stávajících zařízení a případně vznik nových zařízení.³⁶ Je důležité zmínit, že v té době to byla zřejmě nejdůležitější finanční podpora, neboť státní podpora a podpora z místních samospráv byla nejistá nebo velmi malá.³⁷ Do jisté míry se zde projevovala určitá míra nedůvěry, neboť se jednalo o nové pojetí práce s dětmi a mládeží, které de facto přinášelo nové pohledy a způsoby práce „s těmi problémovými dětmi“. Bez takto cílené podpory³⁸ by pravděpodobně rozvoj nízkoprahových zařízení nešel tak rychle kupředu.³⁹

Shrme-li toto období, dá se tedy říct, že v 90. letech se služba formovala především ze dvou směrů a vlivů - 1/ prostřednictvím inspirace německé sociálně pedagogické práce, především pak v linii České asociace Streetwork a za 2/ prostřednictvím inspirace z komunitní práce s mládeží v linii sdružení Kopro.

³³ Název je zkratkou komunitní práce.

³⁴ Srov. HAVRDOVÁ, Z. *Historie komunitní práce*, s. 7-13.

³⁵ Srov. ZIKMUNDOVÁ, M., RŮŽIČKOVÁ, V. *Vývoj služby NZDM v České republice a Vize NZDM 2030*. [online].

³⁶ Pozn. jednalo se např. o program Děti ulice nadačního fondu Open Society fund, dotační program Gabriel Nadace rozvoje občanské společnosti, Fond mládeže Levi Strauss & Co Nadace Via, Projekt VPOHO Nadace Vodafone, Nadace České spořitelny – Nadace Via nebo např. již zmíněný Projekt Phare, který pomohl vzniknout prvním komunitním centrům v ČR.

³⁷ Srov. ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. *Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice*, s. 304.

³⁸ Nutné je ovšem dodat, že s nejistým financováním se (nejen) NZDM, ale i jiné služby sociální prevence, potýkaly i v dalších desetiletích a vlastně až dosud. Jedním z principů služeb sociální prevence typu NZDM, terénního programu, kontaktních center, sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, atd. je mj. jejich bezplatné poskytování, tudíž veškeré finance musí poskytovatelé zajistit z jiných zdrojů.

³⁹ Srov. ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. *Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice*, s. 304.

Pod třetí a čtvrtý mezník se dají shrnout aktivity České asociace streetwork, která vznikla v roce 1997 především s cílem vytvořit odbornou platformu pro pracovníky streetworku. Třetí mezník je charakterizován vznikem pracovní skupiny nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. „*Důvodem vzniku pracovní skupiny, která byla formálně zaštitěna ČASem, byla potřeba definování sebe sama jako nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, vymezení se vůči ostatním činnostem s dětmi a mládeží a stanovení měřítek kvality.*“⁴⁰ Mezi zásadní kroky pracovní skupiny je možné zařadit vytvoření Standardů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, jako profesní platforma pak přispěla k profesionalizaci pracovníků v těchto zařízeních a de facto se hlavní měrou podílela na definování nízkoprahové služby pro děti a mládež. Zásadním mezník pak představuje rok 2000, kdy se této pracovní skupině podařilo prosadit nízkoprahové programy pro děti a mládež do typologie sociálních služeb MPSV a tím úspěšně dovést snahu o zařazení NZDM a terénní sociální práce mezi služby sociální prevence v chystaném zákoně č. 108/2006, o sociálních službách.

V tomto období se také k rozvoji NZDM připojují některé salesiánské kluby, které do své otevřené práce s mládeží resp. do svých otevřených klubů⁴¹ začlenily principy nízkoprahových zařízení a také se aktivně začaly podílet na jejich spoluutváření.⁴²

Přes všechny tyto úspěchy se však v tomto období také postupně rozhořela „věčná“ diskuze o pojetí NZDM, která probíhá až do současnosti a která má stále zásadní vliv na pochopení této služby, především pak v ohledu toho, co do činnosti této služby patří a co již nikoliv. Jedná se především o úlohu volnočasových aktivit v rámci NZDM a de facto oprávněnosti pedagogického rozměru práce v rámci sociální služby NZDM, které se projevovalo a projevuje v krajních postojích od omezení až po nekritické přijetí volnočasových aktivit, což se pak dále nakonec promítalo spíše v postupných snahách vydefinovat a nadřazovat typické výkony sociální služby nad výchovné a vzdělávací.⁴³

Otázka volnočasových v prostředí NZDM je řešena ještě samostatně v kapitole 4.

⁴⁰ ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice, s. 305.

⁴¹ Více o salesiánské práci s mládeží a jejich otevřených klubech je možné nalézt v knize Michala Kapláňka – *Výchova v salesiánském duchu*.

⁴² Srov. KAPLÁNEK, M. *Výchova v salesiánském duchu*, s. 80.

⁴³ Srov. SVOBODA, M. *Sociálně-pedagogické přístupy práce s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež*. České Budějovice, s. 96-98.

1.2.2 Vývoj NZDM jako definované sociální služby

Poslední, výše zmiňovaný, čtvrtý mezník se propojuje se současností a představuje především zajištění odborného vzdělávání pro pracovníky NZDM⁴⁴, vydání pojmosloví NZDM pro pracovníky této služby⁴⁵ a v neposlední řadě také spolupráci a výměnu zkušeností mezi jednotlivými organizacemi na krajské i celostátní úrovni.

Můžeme říci, že po období hledání, postupného rozvoje a nacházení a formování tváře se nízkoprahová práce od roku 2007 naplno etablovala do systému sociálních služeb České republiky a postupně se začala rozšiřovat na celé území ČR, především ve větších městech. Pro ilustraci je možné toto doložit několika čísly, přičemž jedním ze zdrojů představuje právě Česká asociace streetwork. Ta na svých webových stránkách uvádí, že v roce 1998 fungovalo v ČR 20 zařízení pracujících s dětmi a mládeží, v roce 2002 jich bylo 41, v roce 2008 (tedy po vzniku zákona o sociálních službách) evidovali již 180 zařízení NZDM a v roce 2019 je evidováno dokonce 256 nízkoprahových zařízení pro děti a mládež.⁴⁶ Tento trend také značí, že se uvedený druh sociální služby přesouvá i do menších a vzdálenějších míst ČR.

1.3 Specifika sociální služby NZDM a její mnohvrstevnatost

V předchozí části práce jsme službu NZDM zasadili do základního normativního a etického rámce, ve kterém se pohybuje, s ohlednutím do historické souvislosti vzniku tohoto typu služby – tedy k jejím kořenům, na jejichž základě vyrostla až do etablování se v systému sociálních služeb v ČR. Na což v této kapitole navážu rozvětvením NZDM – rozšířenou charakteristikou služby vycházející již od těch, kteří stáli u zrodu této služby v Čechách anebo ji částečně odborně zastřešují. Na specifických aspektech této sociální služby se pokusím osvětlit samotnou (pra)podstatu nízkoprahově orientované práce s dětmi a mládeží (ať již jí nacházíme v našich končinách právě pod tímto pojmenováním nebo jí v zahraničí nacházíme pod jiným názvem - v tomto případě bez

⁴⁴ Srov. ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice, s. 305-306.

⁴⁵ Srov. ZIKMUNDOVÁ, M., RŮŽIČKOVÁ, V. *Vývoj služby NZDM v České republice a Vize NZDM 2030*. [online].

⁴⁶ Srov. Tamtéž.

ohledu na to, jaké jsou mezi nimi možné odlišnosti, ale spíše ve smyslu společného charakteru a východiska.⁴⁷⁾

1.3.1 Vybrané základní charakteristiky služby NZDM dle České asociace streetwork

Česká asociace streetwork je považována za střešní organizaci nízkoprahových služeb v ČR.⁴⁸ Jak je patrné z mého textu zabývající se vývojem NZDM sehrála a nadále sehrává jednu z hlavních úloh v rozvoji nízkoprahových služeb v ČR. Je ovšem nutné dodat, že tato asociace se zabývá i jinými nízkoprahovými službami, prvotním zaměřením (jak je již z názvu patrné) byl právě streetwork, nyní terénní programy, ke kterým později přibyla právě i NZDM. Vzhledem k tomu, že se problematikou NZDM koncepčně zabývá již od počátku formování této služby v českém prostředí a velmi aktivně se podílí na jejím rozvoji, vycházím při charakterizování této služby převážně z „jejich“ pojmosloví NZDM vydaném v roce 2008 (dokumentu vzešlého z jakési potřeby oborové jednotnosti a transparentnosti), případně z textů dalších autorů převážně spřízněných s touto asociací.⁴⁹ V dnešní době však většina organizací (NZDM) funguje podle svých nastavených pravidel vycházejících mj. ze standardů kvality (ale také nutnosti se profesionalizovat), sdružují se i v nízkoprahových sekcích jiných asociací (například Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, různé místní asociace či koalice, krajské skupiny). Samotnému je mi velmi blízké východisko v modelu komunitní práce (na kterém je také založena služba, ve které jsem 19 let působil), nicméně jsem se pro názornost rozhodl stěžejně opřít o jeden z původních českých pramenů NZDM v ČR, tedy o ČAS. Níže uvedené představuje jakousi vizi

⁴⁷ Racek s Herzogem ve svém příspěvku v publikaci Kontaktní práce zmiňují charakterovou podobnost nízkoprahově orientované práce s dětmi a mládeží resp. s podobou „našich“ NZDM např. s anglickými „youth clubs“ nebo s německými Jugendklub či Offenklub. Viz. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 324.

⁴⁸ Srov. *Česká asociace Streetwork. Co je ČAS?*. [online]. K 28. 2. 2021 je v členské základně 71 NZDM, 7 k-center, 0 nízkoprahových denních center, 34 streetworkových služeb (tj. terénní program). Například ale z jihočeského kraje nesdružuje žádné zařízení.

⁴⁹ Pozn.: Nenechme se však mýlit. I přes jasné základní vymezení služby NZDM v tomto textu si většina NZDM vydefinovává vlastní poslání, cíle a způsob práce s klienty, stejně jak je zvyklostí u jiných typů sociálních služeb. Tento dokument se však pokouší vytvořit obecný rámec služby NZDM mj. s potřebou ujasnit si pojmy, tak, aby vznikla jakási oborová jednotnost a transparentnost.

a směřování této služby, nepředstavuje však všeobecný závazek těchto služeb (ani zákonnou normu).

Základní charakteristika NZDM dle ČASu:

Posláním NZDM je usilovat o sociální začlenění a pozitivní změnu v životním způsobu dětí a mládeže, které se ocitly v nepříznivé sociální situaci, poskytovat informace, odbornou pomoc, podporu, a předcházet tak jejich sociálnímu vyloučení.⁵⁰

Definování služby NZDM:

Služba je určena dětem a mládeži, které se ocitly v obtížné životní situaci nebo jsou jí ohroženy, a které nevyhledávají standardní formy institucionalizované pomoci a péče. Jde o navázání a udržování kontaktu, poskytování informací, odbornou pomoc, podporu a vytváření podmínek pro sociální začlenění a pozitivní změnu ve způsobu života. Jedná se o ambulantní případně terénní formu sociální služby nízkoprahového charakteru. Cílem je umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky, aby v případě zájmu mohly řešit svoji nepříznivou sociální situaci.⁵¹

Cílovou skupinou NZDM jsou děti a mládež, které:

- a) zažívají nepříznivé sociální situace – ilustrované například v rozdělení Racka a Herzoga do tří kategorií:
- konfliktní společenské situace – tedy ty situace, které jsou v rozporu se společností a právními a kulturními normami (jedná se např. o projevy šikany, drobná kriminality, vandalismus, agresivní a násilné projevy, útoky z domova, záškoláctví, různé typy konfliktů, zneužívání návykových látek, rasismus, trestní stíhání, domácí násilí apod.)
 - obtížné životní události – jednoduše řečeno situace, které jsou obtížně řešitelné vlastními silami (např. selhávání ve škole nebo v zaměstnání, rozvod rodičů, problémy ve svých partnerských vztazích, obtíže při získávání obživy, zajištění bydlení, těhotenství u dospívající dívky apod.)

⁵⁰ Srov. *POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)*. [online], s. 3.

⁵¹ Srov. Tamtéž, s. 5.

- omezující životní podmínky - jedná se o život v prostředí, které způsobuje omezení psychosociálních dovedností, ať již je tím myšleno prostředí rodinné nebo širší prostředí sociální (např. neschopnost adaptace, neschopnost navázání vztahů, absence zájmů, citlivosti, pasivní životní stereotypy, pocit odcizení, malé možnosti k aktivnímu uplatnění v sociálně akceptovaných činnostech)⁵²

b) jsou ve věkových skupinách:

- od 6 do 12 let
- od 13 do 18 let
- od 19 do 26 let

c) žijí nebo se pohybují v konkrétní lokalitě, kterou lze vymezit:

- sociálně
- geograficky

d) vztahují se k nim další (doplňkové) charakteristiky:

- nemohou nebo nechtějí se zapojit do standardních volnočasových aktivit
- vyhýbají se standardním formám institucionalizované pomoci a péče
- dávají přednost neproduktivního trávení volného času
- dávají přednost trávení volného času mimo rodinu či jinou sociální skupinu
- mají životní styl, díky kterému se dostávají do konfliktů, který je ohrožující pro ně samé nebo jejich okolí
- nepřicházejí s jasnou zakázkou nebo ji nedovedou či nechtějí definovat tak, jak to vyžadují jiné typy služeb.⁵³

Cílem NZDM je dětem a mládeži zabezpečit:

- podporu pro zvládnutí obtížných životních událostí

⁵² Srov. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 322.

⁵³ Srov. *POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)*. [online], s. 4.

- snížení sociálních rizik vyplývajících z konfliktních společenských situací, životního způsobu a rizikového chování
- zvýšení sociálních schopností a dovedností
- podporu sociálního začlenění do skupiny vrstevníků i do společnosti, včetně zapojení do dění místní komunity
- nezbytnou psychickou, fyzickou, právní a sociální ochranu během pobytu v zařízení a podmínky pro realizaci osobních aktivit
- zlepšovat kvalitu jejich života
- předcházet nebo snížit zdravotní rizika související s jejich způsobem života
- lepší orientaci v jejich sociálním prostředí
- podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace.⁵⁴

1.3.2 NZDM jako deinstitucionalizovaná instituce?

Deinstitucionalizovaná instituce naznačuje pojmový paradox, ale pouze zdánlivý. Domnívám se, že má opodstatnění, které se pokusím předat. Jestliže se podíváme na vývoj nízkoprahových služeb v České republice, je patrné, že mají svůj základ především v původní terénní práci (streetworku), která je specifická tím, že se odehrává mimo klasické „kamenné“ sociální instituce, tak jak jsme zvyklí je chápat, v typickém (přirozeném) prostředí klientů. Dá se však říci, že tyto dvě formy (NZDM a streetwork pozn. autora) práce spolu vždy úzce metodicky souvisely.⁵⁵ Jak již zmiňuji v kapitole 1.2.1 vznik nízkoprahových klubů pro děti a mládež byl tedy především reakcí na potřeby, které se začínaly objevovat při výkonu práce v terénu – tedy mít možnost vybudovat pro nikde „neorganizovanou“ mládež nějaký prostor či útočiště, který by představovalo alternativu k trávení času na ulici, a který by mohl představovat přístupnou variantu instituce, kam by se nebály přijít a apriori ji neodmítali a vznikla tak možnost k prohloubení spolupráce s nimi v řešení jejich obtíží.

Tento prostor tedy nemohl vypadat jako klasické zavedené služby (ať již v rovině sociální pomoci, výchovných nebo volnočasových aktivit), ale musel mít takovou

⁵⁴ Srov. *POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)*. [online], s. 4. Opět srovnatelné se zákonným vymezením služby i s požadavky etického kodexu.

⁵⁵ Srov. HERZOG, A. Děti a mládež ohrožené společensky nežádoucími jevy, s. 122.

formu, která by v „neorganizovaných dětech a mládeži“⁵⁶ vzbuzovala důvěru a především odpovídala svou povahou jejich sebeprožívání a vztahu k okolnímu světu vyjádřenému v jejich jednání tak, aby byli, jednoduše řečeno, ochotni přijít a vstoupit.

S konceptem deinstitucionalizace se můžeme setkat pravděpodobně v nejdůležitějším textu své doby (doby, kdy ještě NZDM byla spíše na počátku svého rozvoje), který pochází od Petra Klímy. Klíma tento pojem spojuje především s příležitostmi sociální pedagogiky z hlediska práce s dětmi a mladými lidmi a s potřebou **překročit tradiční prostor** zavedených výchovných institucí jako je škola nebo rodina (jako základní instituce). A proto ilustruji pojem „deinstitucionalizace“ právě na sociální službě NZDM, neboť se domnívám, že zde leží základní a specifické jádro povahy služby (jak ve vztahu k jiným službám, tak ve vztahu ke specifické cílové skupině děti a mládež) resp. nízkoprahové práce. Deinstitucionalizace služby (NZDM) spočívá spíše ve způsobu, jakým služba, potažmo její poskytovatelé, přistupuje k potřebám cílových skupin a jakým jsou poskytované služby koncipovány, přičemž zde nejde o kritiku (v pravém smyslu slova) či popírání „kamenných“ institucí jako takových (byť institucionalizace nese velké riziko trivializace a redukce svého intervenčního repertoáru)⁵⁷. Jedná se tedy spíše o formu práce, která může představovat daleko efektivnější způsob, jak s některými cílovými skupinami pracovat a řešit jejich problematické životní okolnosti, které mohou ohrožovat je samotné, a zároveň jsou nebo mohou vést k rozporu s normami a hodnotami společnosti. Tento koncept deinstitucionalizace je postaven především na předpokladu, že zde máme určitou „zažitou“ (a mnohdy pochopitelnou) představu o tom, jak by měla pomoc a péče směřovaná lidem fungovat a čím jim může být nějak prospěšná.⁵⁸ *„Tato představa se*

⁵⁶ Svoboda ve své diplomové práci tento pojem považuje za nešťastný a dále uvádí, že „je to používáný, ale naprosto zavádějící pojem, který spíše než mládež samotnou vystihuje postoj dnešní společnosti k mládeži. Už z názvu je zřejmé, že jde o negativní vymezení skupiny mladých lidí, jejichž chování se vymyká chování společností očekávanému.“ Přesto byl tento termín v počátku vzniku a fungování prvních nízkoprahových klubů velmi často používán společně s pojmem „riziková mládež“ nebo s pojmem „mládež ohrožená sociálně patologickými jevy“. Až později se začal používat přílehlavější a vhodnější termín „dětí a mládež v obtížných životních situacích“, Viz. SVOBODA, M. *Sociálně-pedagogické přístupy práce s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež*. České Budějovice, 2007. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Fakulta teologická.

⁵⁷ Srov. kapitulu 4.3. Problém redukce a instrumentalizace.

⁵⁸ Srov. KLÍMA, P. *Pedagogika mimo zdi institucí*, s. 365-367.

opírá o předpoklad znalosti a o porozumění psychosociálním potřebám jednotlivců či sociálních skupin a vyjadřuje spíše názor na to, co je potřebné (např. nezaměstnaní mladí lidé se potřebují především doučit a získat vzdělání; poflakující se mládež potřebuje smysluplně aktivizovat a zapojit do zájmové činnosti). Opírá se tak více o společenské hodnoty a normy a můžeme spíše hovořit o normativních sociálních potřebách.⁵⁹ Přes oprávněnost těchto normativních sociálních potřeb, ale nemusí tyto potřeby souznít se skutečnými potřebami jednotlivců a sociálních skupin.⁶⁰ Můžeme se tak dostat do situace, kdy nabízíme pomoc ve smyslu „víme, co potřebuješ, a víme co je pro tebe dobré“, ale vůbec tím nemusíme dobře reflektovat a být v souladu se skutečnými potřebami jednotlivců. „Nezřetelnost prožívaných potřeb a komplikovaný způsob, jakým je děti a mládež často zprostředkovaně vyjadřují, způsobuje, že zájem společnosti (vyjádřený určitou službou) a potřeby a zájmy jednotlivců se dostávají do protikladu a prohlubuje se tak vzdálenost od nabídky k jejímu „uživateli“. Snaha oslovit dospívající mladé lidi a zejména ty, kteří selhávají v sociálně akceptovaných činnostech, se mnohdy dostává do rozporu s jejich zájmy, dosavadními zkušenostmi, možnostmi a realitou všedního dne.“⁶¹

Hovořím-li o deinstitucionalizaci v souvislosti s NZDM je tím myšlen vzhledem k cílové skupině především specifický způsob a přístup, který je potřebný k vůbec nějaké možnosti započítí efektivní práce s dětmi a dospívající mládeží ocitající se v obtížných životních situacích a z různých důvodů, o kterých pohovořím níže, nevyhledávají potřebnou pomoc a podporu. NZDM jako služba obrazně řečeno musí svou institucionální podobu pomyslně „odhazovat v dále a překračovat její stín“, aby úplně „nezkameněla“ v zažitých metodikách, postupech a normativních společenských představách a umožnila vstoupit dětem a mladým lidem, kteří z různých důvodů institucionální pomoc nevyužívají.

⁵⁹ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 367.

⁶⁰ Srov. Tamtéž, s. 367.

⁶¹ Tamtéž, s. 367.

1.3.3 Nízkoprahovost a kontakt jako specifické nástroje pro možnost vůbec nějak začít

Pojem nízkoprahovost se poprvé objevuje právě v souvislosti s hledáním konceptů pro úspěšnou práci, jak v souvislosti s terénní prací, tak v souvislosti s prvními vznikajícími kluby zaměřenými na děti a mládež, kdy za základní kritérium byla považována **dostupnost**, což znamenalo především minimum překážek a omezení pro vstup a pobyt. Toto základní kritérium pak bylo přetransformováno do pojmu **nízkoprahovost** značící nízký vstupní práh ve smyslu umožnit vstup těm, kteří z různých důvodů nevyhledávají pomoc v systému nabízených sociálních služeb a jiných institucí.⁶² Koncept nízkoprahovosti je „z hlediska intervenčního sociální analogií k pojmu bezbariérovost z hlediska architektonického. V obou případech jde o vyjádření respektu ke specifickým potřebám určitých jedinců.“⁶³ S pojmem nízkoprahovosti se můžeme setkat především v prostředí sociálních služeb. Jedná se o specifický rys právě nastavení služby NZDM⁶⁴ a také o reakci na to, že se část sociálních služeb mívá se svými potencionálními adresáty. Toto míjení je zapříčiněno bariérami, které se mohou objevovat jak na straně potencionálního adresáta, tak na straně poskytovatele sociální služby nebo společenského kontextu.⁶⁵ Vztáhneme tyto bariéry na děti a mládež. Nízkoprahovost tedy v kontextu sociální služby NZDM a v obecném smyslu znamená příležitost pracovat s cílovými skupinami dětí a mládeže, které jsou považovány za rizikové nebo ohrožené... a někdy nešťastně nazývané problémové nebo neorganizované. V nízkoprahově koncipované službě se jedná především o úsilí a zaměření na sledování, vyhodnocování a odstraňování technických, psychologických a sociálních bariér, které mohou zabraňovat ve vstupu do zařízení a ve využívání nabídky poskytovaných služeb, kdy tuto nabídku je též možné vnímat jako **specifický metodický přístup k překonání**

⁶² Srov. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 319.

⁶³ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdí institucí, s. 376.

⁶⁴ S pojmem „nízkoprahovost“ se můžeme setkat i u jiných typů sociálních služeb než je NZDM, zaměřených na jiné cílové skupiny. Jedná se vesměs o služby sociální prevence např. kontaktní centra pro lidi ohrožené závislostmi nebo nízkoprahová denní centra pro osoby bez přístřeší. Viz. *Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.*

⁶⁵ Srov. HERZOG, A. Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy, s. 177.

vzdálenosti mezi službou a potencionálním adresátem nebo adresáty služby.⁶⁶ I když se u dětí a dospívající mládeže vyskytují velmi často komplikované situace a velké množství problémů, málokdy si jsou schopni uvědomit potřebu odborné pomoci a málokdy mají zájem vyhledat běžné a standartní formy služeb.⁶⁷ Co jsou možné bariéry⁶⁸, které brání této cílové skupině vyhledat potřebnou pomoc?

- Děti a mladiství v obtížných životních situacích nemají ve valné většině zájem podílet se na participaci a hledání cest k řešení;
- Nedovedou a nemohou rozpoznat službu vhodnou a přiměřenou jejich situaci;
- Často o možnosti pomoci vůbec nevědí a nemají adekvátní informace;
- Nechtějí navazovat kontakt (vyhýbají se zájmu a pozornosti jakýchkoliv institucí z důvodu špatné zkušenosti a ze studu a strachu);
- Ztratili naději, rezignovali a odmítají o jakýkoliv obrat usilovat;
- Neví, proč a jak by měli usilovat o změnu;
- Všechny své možnosti a dovednosti vyčerpali;
- Generační antagonismus, negativistický postoj a neztotožnění se s obecně přijímanými normami většinové společnosti;
- Nevhodné koncepce poskytovaných služeb (závisí na tom, jak se služba prezentuje, jaké nároky klade na mladé lidi, jaká je zde atmosféra, je-li možné se zde cítit bezpečně apod.);⁶⁹
- Cílová skupina nečelí životním obtížím, ale neví, že jí vzhledem ke svému životnímu způsobu do budoucna hrozí obtíže.⁷⁰

Dle Pojmosloví NZDM vydaném Českou asociací streetwork můžeme **nízkoprahovost chápat jako určitý princip poskytování služby**.⁷¹ Nízkoprahová

⁶⁶ Srov. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 324.

⁶⁷ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 368.

⁶⁸ Zakladatelé tábořského komunitního centra pro děti a mládež se zabývali potencionálními bariérami i při hledání vhodného objektu. Vnímali, že pro „neorganizovanou“ mládež může být bariérou prostor sice oddělený, ale společně sdílený se školou nebo v těsné blízkosti některé z institucí typu OSPOD, policie, soud, atd. Nakonec se tedy rozhodli (a naštěstí měli tu možnost) pro objekt zastrčený za kostelem v těsné blízkosti hlavního tábořského náměstí. Místo dostupné všem, ale přesto není veřejností pozorovatelné či kontrolovatelné, kdo jej navštěvuje. NZDM sídlí v tomto objektu dodnes.

⁶⁹ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 368-370.

⁷⁰ Srov. HERZOG, A. Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy, s. 177.

zařízení pro děti a mládež realizují službu tak, aby byla umožněna maximální dostupnost, tedy ve snaze odstranit časové, prostorové, psychologické a finanční bariéry, které by bránily cílové skupině vyhledat prostory zařízení či využít nabídky poskytovaných služeb. Jak se tedy v praxi projevuje princip nízkoprahovosti v NZDM?

- Zařízení vytváří prostředí, které je svým charakterem a umístěním blízké přirozenému prostředí cílové skupiny.

- Pro omezení přístupu uživatele ke službě není důvodem pasivita či názorová odlišnost.

- Uživatel má možnost zůstat v anonymitě. Jakákoliv dokumentace obsahující osobní údaje uživatele musí být vedena se souhlasem uživatele a s právem do ní nahlížet. Zařízení získává jen ty údaje uživatele, které jsou stanoveny jako nezbytné pro poskytování odborných a kvalitních služeb.

- Pro užívání služby není podmínkou členství ani jiná forma registrace. Pravidelná docházka do zařízení není podmínkou užívání služby. Uživatelé mohou přicházet a odcházet v rámci otevírací doby zařízení podle svého uvážení. Uživatel není povinen zapojit se do připravených činností.

- Služby sociálního charakteru jsou poskytovány bezplatně.

- Provozní doba služby odpovídá potřebám uživatele. Je k dispozici v době, kdy uživatel má podmínky přijít do zařízení (jak z hlediska dne, tak měsíce a roku). Zároveň je provozní doba služby stabilní a nedochází k jejím náhlým výpadkům.

- Službu může využít kdokoliv z cílové skupiny bez omezení, pokud svým chováním a jednáním neomezuje a neohrožuje sám sebe, ostatní uživatele, pracovníky či efektivitu služby.⁷² Nízký práh (však) tedy neznamená prostor bez pravidel, jak se někdy veřejnost mylně domnívá. Pracuje se zde s dobrovolností – svobodou a tím pádem odpovědností, právy a tím pádem také povinnostmi, řeší se hranice.

Nízkoprahovost jsem zažil tzv. na vlastní kůži, v roli potencionálního klienta. V Táboře se v roce 1996 se mezi mladými lidmi rozkřiklo, že se buduje prostor na Starém městě v Táboře, komunitní centrum pro mládež, kde se budou moct mladí lidé scházet, něco tvořit, najít v případě potřeby podporu s řešením různých věcí atd. Co mě

⁷¹ Srov. *POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)*. [online], s. 5.

⁷² Tamtéž, s. 5.

však zaujalo a zřejmě nejen mě, bylo to, že ti kteří toto centrum zaštiťovali, přizvali mladé lidi k úpravě společných prostor a jejich vybavování. Ředitelka zařízení nechala mladé lidi na „jejich“ (našem) prostoru a jeho vybavení participovat (byť v té době bylo možné a bylo by i rychlejší cestou objednat firmu, která vše zařídí a následně zajet do nějakého obchodního domu a místnosti vybavit nábytkem). Tím, ale docílila toho, že jsme jednak prostor přijali více za vlastní a zároveň se tím velmi urychlil proces navázání kontaktu.

S pojmem nízkoprahovosti tedy bezpochyby, přinejmenším ve smyslu dostupnosti a umožnění vstupu, velmi úzce souvisí **kontakt** resp. **kontaktní práce**. Představíme-li si dítě nebo dospívajícího, který má vstoupit do neznámého (a z jeho pohledu možná i nepřátelského a nedůvěryhodného) prostředí, otázka prvního kontaktu s pracovníkem je základním předpokladem a nástrojem, od kterého se odvíjí následné rozhodnutí a vnitřní „svolení“ k možnosti využívání služby. *„Hlavními úskalími výchovné a sociální práce s rizikovou mládeží je tedy otázka prvotního lidského setkání a interakce s těmi, u kterých by pomoc a podpora byla prospěšná. (...) Mnohdy je také složitou otázkou, jaká nabídka může tyto dospívající a předčasně dospělé děti adresně oslovit. Navázání osobního kontaktu je nejen nezbytnou podmínkou, ale samo o sobě i významnou cílovou hodnotou specializované odborné činnosti, kterou pojmenováváme kontaktní prací nebo také nízkoprahově organizovaným působením.“*⁷³ Jak dále uvádí Racek, základním posláním NZDM je navázat a udržet tento kontakt ať již se jedná o jednotlivce nebo skupinu, kteří z nějakého důvodu vypadávají ze standardního sociálního systému. Často, jak jsem již naznačil výše, jsou to klienti (až 80 %), kteří necítí svou situaci jako problematickou a nepřicházejí s žádnou jasnou „sociální“ zakázkou.⁷⁴ Sám ze své zkušenosti vím, jak je velmi důležité prvotní navázání kontaktu a jeho nepodcenění. Na základě tohoto „prvokontaktu“ se de facto může rozhodovat o tom, zda jednotlivce nebo skupina přijde příště znovu a zda v nich služba (a kontaktní pracovník) vzbudí důvěru či nikoliv a bude možné s nimi nadále kontinuálně pracovat. To se mi opakovaně potvrdilo i v praxi. Pro ilustraci - když do

⁷³ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 370.

⁷⁴ Srov. RACEK, J. Smlouva a plánování sociálních služeb u nízkoprahových sociálních služeb vzhledem k inspekcím, s. 352.

NZDM přišel 16letý mladík, který v podstatě nechtěl nic řešit, měl čistě zájem o hudbu, netlačil jsem na něj s žádnou sociální zakázkou. Klient postupně přicházel častěji, bavili jsme se o tom, co ho zajímá, především o hudbě. Byl jsem si vědom své role, kdy jako sociální pracovník to není jen o tom, že si budeme hezky povídat o muzice a tam to skončí, ale že tím otvírám a vytvářím prostor pro další témata (právě tím, že se zajímám o klienty, kteří do NZDM chodí a buduji s nimi vztah důvěry). Tento klient pak chvíli nechodil a po čase se vrátil s tím, že šel okolo a napadlo ho zajít, přišel rovnou za mnou a svěřil se svým trápením v partnerských vztazích a ve škole (dalším životním směřování). Domluvili jsme se tedy, že na tom spolu zkusíme pracovat, začal docházet pravidelně a v rámci rozhovorů jsem klientovi pomáhal rozklíčovat problém, strukturovat ho, uvědomit si, zda ho může vyřešit sám, za mé pomoci, nebo je k tomu zapotřebí někdo další... Jsem si jistý, že pokud by dobře neproběhl prvokontakt a následná kontaktní práce, klient by se už nevrátil.

Klíma hovoří o kontaktní práci jako o mnohvrstevnatém vztahu, který je podmínkou nízkoprahově orientované služby. Tento mnohvrstevnatý kontakt můžeme chápat jako kontakt:

- s reálným prostředím dospívajících, s konkrétním životním prostorem cílových skupin;
- se sociálními situacemi, v nichž jsou mladí lidé angažováni, s jejich obvyklými činnostmi probíhajícími v rozměru každodennosti a všedního dne;
- s životním způsobem klientů, s jejich zkušenostmi a běžnými starostmi;
- s prožívanými obtížemi a problémy dětí a dospívajících;
- se skutečnými možnostmi a příležitostmi, které klienti v dané lokalitě mají.⁷⁵

⁷⁵ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 392.

Hovoříme-li zde o kontaktní práci, můžeme říci, že jejími hlavními specifickými úkoly jsou:

- pomoc jednotlivcům a skupinám zorientovat se a přijímat širší svět, který přesahuje zúžený rámec skupinového vidění;
- rozšiřovat životní příležitosti klientů;
- zprostředkovávat řešení každodenních problémů;
- pomáhat změnit postoje sociálního okolí k atypickému chování – bránit marginalizaci a diskriminaci
- napomáhat při zmírňování nebezpečí (např. při vyhrocení různých společenských konfliktů);
- odborně participovat na prevenci či řešení společností ohrožujících a rizikových forem chování.⁷⁶

Je velmi podstatné upozornit, že zde nejde jen o výše uvedenou znalost či zúčastněné pobývání „ve světě klientů“, ale jde zde také a především o kontakt ve smyslu komunikace a společného sdílení stejného prostoru, času a výseku životního příběhu lidí (na což je kladen velký důraz). Kontaktní práce je příležitostí k vytváření nových sociálních situací a vztahů.⁷⁷ *„Toto sdílení může probíhat pouze v rovině Já-Ty a nikoliv my (představitelé společnosti) – vy (problémoví odpadlíci. Nabídky pomoci a podpory jsou vždy provázeny výzvou k autentickému vztahu a **jakékoliv intervence mohou být účinné pouze na pozadí tohoto lidského vztahu.**“*⁷⁸ Jak je důležitý vztah pro práci s lidmi a pro jejich schopnost změny dokládá např. Kopriva, který vztah považuje za velmi podstatný prvek v pomáhajících profesích. V jedné z kapitol své publikace věnované vztahu mezi pracovníkem a klientem hovoří o zkušenosti s účastníky kurzu supervizorů sociální práce, kteří měli za úkol popsat dobrou sociální pracovníci. Z jejich odpovědí vyplynulo, že nejdůležitějšími vlastnostmi dobré sociální pracovníce je spíše její vztah ke klientovi než její odbornost.⁷⁹

⁷⁶ HERZOG, A. Děti a mládež ohrožené společensky nežádoucími jevy, s. 127.

⁷⁷ Srov. Tamtéž, s. 392

⁷⁸ Tamtéž, s. 393.

⁷⁹ Srov. KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*, s. 14 - 15.

1.3.4 Další specifické aspekty sociální služby NZDM

Z výše uvedeného textu, jak doufám, částečně vyplynulo, že preventivní sociální služba NZDM představuje výzvu pro ty, kteří se rozhodnou pro tuto formu podpory dětem a mladým lidem (nutno dodat, že neexistuje jiná služba, která by s dětmi a mladými lidmi v obtížných životních situacích pracovala a nepředstavovala represivní či spíše institucionální charakter podpory či pomoci). Specifických aspektů je mnoho. Na základě poznatků odborníků (zabývajících se touto problematikou) a svých vlastních zkušeností jsem tato specifika rozdělil do tří zásadních oblastí: 1) z hlediska podstaty služby a jejího hlavního principu nízkoprahovosti a kontaktování klientů služby, 2) z hlediska vztahu či porovnání s jinými druhy sociálních služeb, 3) z hlediska cílové skupiny služby a s tím souvisejícími jevy. Přičemž prvním z uvedených hledisek jsem se podrobně věnoval v předchozí kapitole, zaměřím se tedy na další dvě.

1.3.4.1 Specifika z hlediska vztahu či porovnání s jinými druhy sociálních služeb

- a) z hlediska zamýšlených cílů, které bývají formulovány pragmatičtěji než jsme zvyklí u běžných výchovně vzdělávacích či sociálních aktivit⁸⁰

V této souvislosti mluvím především o specifické veřejné zakázce. Pragmatičtěji - v tomto smyslu znamená především zaměření, na to, co je v tu určitou konkrétní chvíli možné. „Výraz *pragmatický* lze v souvislosti s nízkoprahovou prací vysvětlit jako *věcný, nezaujatý, zaměřený k efektivnosti a užitečnosti při řešení problému.*“⁸¹ Proč o tom hovořím v případě specifík NZDM či nízkoprahových služeb oproti jiným službám? Hraje v tom právě roli ta odlišnost společenské zakázky (vyslovené i mnohdy nevyslovené) a reálné možnosti preventivních služeb. Např. Herzog uvádí, že nízkoprahové programy se mohou dostat do pastí, pokud by přijaly společenskou zakázku, jejíž uskutečňování není reálné a mívá se samotnou podstatou služeb (příkladem takové nereálné až absurdní zakázky může být vymýcení rizikového chování nebo sociálně patologických jevů, konkrétněji pak např. vyřešit problémy v souvislosti

⁸⁰ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 377.

⁸¹ HERZOG, A. Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy, s. 180.

s dětským gangem napadající kolemjdoucí, tak aby se neopakovaly). To ovšem neznamená, že umožnění dlouhodobé práce nízkoprahových služeb k cíli takto formulované zakázky nesměruje a v konkrétnějších mantinelech zároveň nedospěje. Tuto zkušenost mám i ze své praxe. Pro veřejnost je velmi obtížné vidět specifikum práce v NZDM – srovnají-li s ní navíc například služby sociální péče, k pochopení dochází jen obtížně. Práce NZDM, se jako každá preventivní služba či působení, projevuje spíše v dlouhodobém horizontu za to však s trvalejšími rysy, větším zasažením. Vráťím-li se k nastolené otázce společenské zakázky a reálných možností nízkoprahové služby, je potřeba dodat také „B“ – i když latentní společenská zakázka „nastolit ideál“ existuje, není možné nízkoprahovou nebo kontaktní prací aspirovat na takto zadaný cíl.⁸² Opět by se jednalo o určitý redukcionismus služby – redukovat její možnosti a potenciál na pouhé plnění společenské zakázky. V tomto smyslu je tedy možné hledat pouze pragmatické řešení nebo kompromis, který zohledňuje to, co je v tu chvíli možné udělat. Proto se v nízkoprahové práci často setkáváme spíše než s cíli typu „vyřešení či odstranění problému“ s cíli, které spíše navozují nějaký proces, který se může, jak jsem již zmínil, k ideální latentní společenské zakázce blížit. Sociální práce NZDM (či nízkoprahových služeb) tedy svým působením na cílovou skupinu **směřuje a přispívá ke** zmírňování či minimalizaci rizik a stabilizaci nepříznivých situací. Těžko se NZDM může veřejně zavázat, že vymýtí nějaký sociálně patologický jev. Naopak je cílem podpořit veřejnou debatu a mluvit o jednotlivých patologických jevech, kde vznikají podhoubí, příčiny, co s sebou přináší, v co se dále mohou přetvářet a rozvíjet, jak s nimi lze pracovat, jak či jakou měrou se na něm podílí další okolnosti či společnost jako taková. Pokud bychom se přespříliš zaměřovali především na odstraňování problémů (které trápí společnost) nebo problémových skupin, které mají často mnohočetnou podmíněnost⁸³, a v našem zorném poli by byl takto nastavený cíl, pak jsme opustili pole prevence, a vstoupili do opačného pólu, tedy represe. Ta ale nepatří do kompetence nízkoprahové služby. Cestu tedy vidím v potřebě a nutnosti vést stále vzájemný dialog a hledat propojení společenské zakázky s cíli nízkoprahové služby

⁸² Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 377.

⁸³ Srov. Tamtéž, s. 378.

s dostatečným vysvětlením, co tato služba znamená a co umožňuje, má-li k tomu dostatek podpory (především té časové).

b) z hlediska dostupnosti služby, která se co nejvíce přibližuje k potencionálním uživatelům služby

Tohoto specifika jsme se již částečně dotkli v souvislosti s nízkoprahovostí jako principem poskytování služby (viz. kapitola 1.3.3). Tedy jedná se v zásadě o princip přijatelnosti služby pro potencionální uživatele a její optimální dostupnosti.⁸⁴ Opět je nutné si uvědomit, že většina druhů sociálních služeb má jasné zaměření a její klienti, či uživatelé (dle používané terminologie) se na tu kterou konkrétní službu záměrně obrací se svým problémem či identifikovatelnou potřebou (domov pro seniory, chráněné bydlení, azylový dům, denní stacionář, odborné sociální poradenství, osobní asistence, terapeutické komunity, atd.) a její programy na ně rovnou cílí. V nízkoprahových službách hraje velkou roli vyhledávání potencionálních klientů a právě proces navazování kontaktů a budování důvěry, kdy „podstatná“ zakázka se často objevuje až mnohem později a vše závisí i na tom, zda pracovníci nízkoprahových služeb a jejich prostor tyto klienty zaujme natolik, že se budou chtít vracet, svěřit se, řešit nějaké trápení, něco se učit, atd.⁸⁵ Toto hledisko je možné ještě doplnit např. o některé výsledky výzkumu, který realizovala Řehounková⁸⁶. Z výpovědí oslovených pracovníků NZDM vyplynulo, že velkou roli v NZDM sehrává např. **specifikum volnočasových aktivit v NZDM**, které mohou usnadňovat a pomáhat v navázání kontaktu a podchycení problému s dětmi a mládeží, které, jak jsme si výše již podrobněji rozebrali, o pomoc z různých důvodů nemusí příliš stát. Tedy volnočasové aktivity se v tomto smyslu stávají jedním z účinných prostředků navázání kontaktu na rozdíl u jiných typů sociálních služeb, kde jsou volnočasové aktivity spíše v rovině doplňku sociální služby s již konkrétní jasně uzavřenou skupinou klientů s jasněji definovaným sociálním či sociálně zdravotním problémem či nedostatkem (typicky např. některé pobytové služby nebo služby sociální péče). Z toho částečně vyplývá i hledisko **včasného záchytu**, kdy

⁸⁴ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 378.

⁸⁵ Dále rozvedeno níže pod bodem d) této kapitoly.

⁸⁶ Srov. ŘEHOUNKOVÁ, K. *Výzkum: Místo nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v systému volnočasových aktivit*. [online].

NZDM může být a mnohdy je prvním záchytným bodem (díky právě nízkoprahovému principu), na základě kterého je možné s klientem pracovat případně mu doporučit návazné sociální služby, do kterých může klient již díky podchycení a na základě vytvořeného vztahu důvěry mezi ním a pracovníkem vstupovat s větší důvěrou či jistotou a překročit tak jejich „vyšší“ práh. Jak je možno vyčíst z některých uvedených odpovědí zmíněného výzkumu, někteří respondenti vidí rozdíl NZDM a ostatních zařízení v **poskytování zázemí**, které je přátelštější, osobnějši a otevřenější a klient zde nemusí mít nutně nějakou jasně vydefinovanou sociální zakázku.⁸⁷

c) z hlediska rámce setkání s klienty

Mám na mysli především časový rámec setkání s klienty. Velkou měrou se na tom podílí věková struktura cílové skupiny a založení či podstata služby NZDM. Klienti do služby přichází v rámci otevírací doby, přichází a odchází, jak chtějí, samozřejmě se i s tímto hlediskem v rámci práce v NZDM pracuje (pokud si klient domluví konkrétní čas s pracovníkem nebo čas nějaké aktivity a následně nepřijde, atd.). S tímto specifikem je tedy nutné v NZDM počítat a pracovat s ním. Je typické pro nízkoprahové založení služby, jak pro kontaktní práci v NZDM, tak pro terénní kontaktní práci, kde je zřejmě ještě typičtější. Jak uvádí Herzog, nízkoprahové služby nemají stabilní rámec setkání, jak z hlediska pravidelnosti, tak z hlediska délky setkání. **Rozsah i frekvence setkání jsou klientem určován výrazněji než v jiných službách.**⁸⁸ Z vlastní zkušenosti bych ještě doplnil, že v rámci práce v nízkoprahových službách resp. NZDM je třeba více akceptovat častou „nespolehlivost klientů“ z hlediska dohodnutých setkání. To je samozřejmě dáno různými aspekty. Přesto je v jistém smyslu toto hledisko typičtější právě u klientů nízkoprahových zařízení, kteří jsou jinými sociálními službami, jak jsme si již uvedli, z různých důvodů těžko oslovitelní a na druhé straně tento aspekt není možné ze strany a z povahy některých „nenízkoprahových“ služeb vždy úplně akceptovat.

⁸⁷ Srov. ŘEHOUNKOVÁ, K. *Výzkum: Místo nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v systému volnočasových aktivit*. [online].

⁸⁸ Srov. HERZOG, A. *Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy*, s. 179.

I přesto anebo možná právě proto je velmi důležitým prvkem **vztah důvěry vytvořený mezi pracovníkem a klientem NZDM**⁸⁹, který dle Řehouňkové považuje většina oslovených pracovníků za „nejvýznamnější specifikum, který vzniká v delším časovém úseku a lze jej nazvat partnerským, rovnoprávným, ve kterém je důležitou složkou důvěra.“⁹⁰ Tím samozřejmě nemůže být rigidně myšleno, že v jiném typu sociálních služeb o vztah důvěry nejde, **ale z hlediska této cílové skupiny a její uvedené charakteristiky vystupuje tento prvek „bazálněji“ ve smyslu rozhodnutí klienta vůbec chtít něco problematického řešit, případně být otevřen jinému pohledu na své chování a případně být ochoten ke změně.**

d) z hlediska povahy služby a poskytování sociální podpory

V tomto ohledu je možné najít rozdíly především ve způsobu poskytování sociální služby. Pokud tedy vezmeme za základ způsobu práce s klienty v sociální službě NZDM nízkoprahovost a kontaktní práci, je možné i nutné, **uvědomit si hranice a rozdílnost způsobů poskytování sociální podpory.** „Je důležité si uvědomit hranice terénní a kontaktní práce a odlišnost od dalších typů služeb poskytovaných v přirozeném „domácím“ prostředí klienta – od takových sociálních činností, jakou je například aktivně vyžádaná a žadatelem kladně očekávaná pečovatelská služba.“⁹¹

Tedy, pokud vezmeme za příklad právě zmíněnou pečovatelskou službu, je zde nějaká zakázka týkající se konkrétní potřeby či pomoci, na kterou může služba okamžitě zareagovat a klientovi nabídnout své služby a zajistit klientovi konkrétní zaměřenou a očekávanou pomoc. **Zakázka klienta** v prostředí „terénu“ a NZDM **nemusí být vždy a většinou ani není jasně vyspecifikována**, popřípadě nemusí být ze začátku patrná vůbec. To uvádí ve výsledcích svého výzkumu i Řehouňková, kdy někteří dotazovaní pracovníci uvádějí, že vidí rozdíl mezi „klasickou“ sociální službou a NZDM také v povaze zakázky klienta, kdy klienti přicházející do NZDM většinou žádnou jasně

⁸⁹ Srov. kapitolu 1.3.3.

⁹⁰ ŘEHOUŇKOVÁ, K. *Výzkum: Místo nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v systému volnočasových aktivit.* [online].

⁹¹ KLÍMA, P. *Pedagogika mimo zdi institucí*, s. 370.

zaměřenou a očekávanou zakázku nemají⁹² a mít (logicky, vyplývající z povahy a smyslu nízkoprahové práce) zprvu ani nemusejí.⁹³

e) Z hlediska šíře a zaměřenosti v definování cílové skupiny

V zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, je uvedeno, že cílovou skupinou NZDM jsou děti a mládež ve věku od 6 do 26 let ohrožené společensky nežádoucími jevy. Tato oblast společensky nežádoucích jevů zahrnuje **obrovské penzum možných problémových okruhů k řešení**, na rozdíl např. od skupin uživatelů a typu sociálních služeb, které jsou definovány konkrétním sociálním problémem a obtíže zde tedy mají zjevný a konkrétní výklad⁹⁴ (např. uživatelé návykových látek resp. kontaktní centra pro lidi ohrožené závislostí na návykových látkách, osoby bez přístřeší, intervenční centra pro osoby ohrožené násilným chováním apod.). U tohoto typu sociálních služeb je zde jasnější zacílenost na konkrétní (patologický) problém či konkrétněji úzeji specifikovanou cílovou skupinu. To je z povahy a účelu nízkoprahově orientované práce s dětmi a mládeží ne úplně žádoucí a toto redukování na konkrétní problém by de facto zabraňovalo plnit nízkoprahové službě její cíle a především její preventivní charakter. To samozřejmě neznamená, že by kontaktní pracovník neměl na konkrétní problém nějak reagovat a případně ho i s klientem nějak řešit. To je samozřejmě žádoucí. Důležité je však v tomto smyslu chápat preventivní charakter služby, který **nelze zaměřovat pouze na jediný problém** a přizpůsobovat jej povaze určitého sociálně patologického projevu nebo problému, ale je nutné vnímat rozměr služby také **v rozšiřování socializačních příležitostí a vytváření přiměřených podmínek pro zdravý a nekonfliktní růst dětí a mladých lidí.**⁹⁵

K definování cílových skupin je možné přikročit například těmito dvěma způsoby. Prvním je definování podle konkrétního obsahu poskytované služby, kdy toto definované ohraničení je popisem, kteří lidé službu mohou využívat. Druhým, což je případ cílové skupiny NZDM, je pak spíše definování podle charakteristiky určité

⁹² Srov. ŘEHOUNKOVÁ, K. *Výzkum: Místo nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v systému volnočasových aktivit.* [online].

⁹³ Srov. také popisované bariéry v přístupu k pomoci a principy nízkoprahovosti v kapitole 1.3.3.)

⁹⁴ Srov. HERZOG, A. Definování cílové skupiny v rámci pojetí práce zaměřené na člověka, s. 85.

⁹⁵ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 373.

populace, která vychází z popisů jejich obtíží a problematických sociálních situací, ve kterých se nacházejí. Od těchto charakteristik se pak odvíjí forma a šíře nabídky, kdy klienti se nejprve v této nabídce orientují a často si nejprve testují její prospěšnost.⁹⁶ „Pojem „cílové skupiny“ je pak spíše abstraktní sociální konstrukcí, ovšem bez dostatečné výpovědní hodnoty. Způsob, jakým charakterizujeme cílovou část populace, a kritéria, která užíváme k typologizaci klientů, jsou vždy i výpovědí o obsahu nabídky. Jsou rovněž výpovědí o způsobech poskytování pomoci, a také o přístupu k problémům klientů a strategii řešení. Obvyklé definice vybrané skupiny v okruhu kontaktní práce tento aspekt postrádají.“⁹⁷ To velmi úzce souvisí s povahou NZDM a principem nízkoprahovosti a také charakteristikou této cílové skupiny resp. bariérami, které jsem uvedl v kapitole 1.3.3.

Pro ilustraci - v rámci společné metodické činnosti krajské skupiny NZDM jsme pracovali na vydefinování služby a především cílové skupiny NZDM a v závislosti na tom i jednotný „cíl“ NZDM. Jedním z důvodů této práce byla spolupráce s Jihočeským krajem a jeho zakázka, kdy představou kraje bylo dospět určité jednotnosti v chápání této služby (což s sebou jistě nese své „výhody“ v jasnější čitelnosti služby a také její kontrolovatelnosti), ale jak jsme zjišťovali i jen v takto malé skupině jihočeských NZDM nelze dojít naprosté jednotnosti ve smyslu řízení – NZDM je taková služba a chodí do ní tyto děti s tímto problémem a žádné jiné. Zjistili jsme, že velmi podstatné jsou také geografická a lokální specifika a jejich problematika (např. příhraniční malé město s vysokým výskytem sociálně nežádoucích jevů – kriminalita, prostituce, nezaměstnanost, atd. opodstatňuje vznik a fungování NZDM i v nesrovnatelně menším městě – co do počtu klientů – než jsou například krajské České Budějovice). Některá NZDM pracovala převážně s dětmi a mladými lidmi z místní romské komunity či sociálně vyloučené lokality a to s sebou přináší další specifické aspekty práce. Co tím chci říct? Dle mého názoru, většina pokusů snažit se tuto službu a cílovou skupinu specifikovanou v zákoně ještě více (než je již v zákoně uvedeno) „zobecnit pro jeden kraj“, potažmo celou republiku, není cestou. Od toho zde jsou veřejně deklarovaný

⁹⁶ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 398.

⁹⁷ JEDLIČKA, R., KLÍMA, P. Sociálně pedagogická práce s dětmi a mládeží v tíživých životních situacích v nízkoprahovém kontextu, s. 12.

závazek zařízení, standardy kvality, které jednotlivé služby zpracovávají pro svou konkrétní praxi v rámci již nastaveného zákonného vymezení a tuto deklaraci a činnost musí také obhájit v rámci inspekcí, kontrol či před veřejností.

1.3.4.2 *Specifika ve vztahu k cílové skupině*

a) z hlediska specifického přístupu pracovníků ke klientům a k jejich problémům Tento specifický přístup je spíše otázkou zorného úhlu, jak se pracovník NZDM dívá na problematiku cílové skupiny resp. jedinců a skupin, s nimiž přichází při své práci do kontaktu. Tento pohled na konfliktní a rizikové či sociálně deviantní chování by měl být jiný než z „oken akademických pracoven“⁹⁸ a měl by být, domnívám se, určován něčím jiným než jen latentní společenskou zakázkou, o které jsme hovořili v souvislosti s pragmatickým nastavením služby výše. *„Jde zde o výchovně vzdělávací působení a socializační působení, jež ve svém základu akceptuje, že jeho objekt vychází z jiných osobních zkušeností než z pohledu běžných hodnot a idejí majoritní společnosti. Porozumění tomu, „čím a jak“ budoucí klienti „žijí teď a tady“ je pro koncipování obsahu nízkoprahové práce a kontaktu mnohem podstatnější než poznání a vylíčení toho „jaci jsou a co dělají špatně“. Při kontaktu s mladistvým jsme schopni rychle rozpoznat jeho komunikační dovednosti a konstatovat že, velice snadno naštvává lidi a stále si vymýšlí, nedá se na něj ani trochu spolehnout... etc. Toto poznání však samo o sobě nemůže přinést nic podstatného. Pro nalezení účinné strategie a stanovení postupu intervence se nelze obejít bez umístění našeho poznání do reálných situací a životních sekvencí. Jedním z významných kréd kontaktní a terénní práce je pracovat s problémy, které mladý člověk má a prožívá, a nikoliv pouze s těmi, které způsobuje.“*⁹⁹ Dalo by se říci, že se zde kromě pragmatického dotýkáme také téměř fenomenologickému přístupu, který je spíše využíván v psychoterapii, ale který na problémy člověka a jejich řešení pohlíží podobným zorným úhlem.¹⁰⁰ Tedy kdy problémy jsou sledovány a posuzovány na pozadí životního okolí, v kontextu sociálních vztahů a interakcí (tedy jak se jeví) a je

⁹⁸ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 370.

⁹⁹ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 370.

¹⁰⁰ Fenomenologie – slovo je odvozeno do řeckého slovesa fainesthai (jevit se, ukazovat). Participium fainomanom tedy znamená „to co se ukazuje, jeví“. Více viz. STÖRIG, H., J. *Malé dějiny filozofie*, s.442.

na ně pohlíženo spíše v rovině konfliktu a jeho dynamiky než v pohledu deviantního či sociálně patologického jevu nebo problému.¹⁰¹

b) Z hlediska aktuálního stavu a možností klienta

Toto hledisko velmi úzce souvisí s výše uvedeným bodem. Jestliže Klíma hovoří o nutnosti pracovat s tím, co je „ted' a tady“, pak Herzog dodává, že je důležité umět také flexibilně pracovat s tím „co je“ ve smyslu aktuálního stavu klienta – tedy neočekávat, že klient bude vždy dostatečně připravený na naše setkání a ochotný ke spolupráci. To, jak se cítí, ovlivní podobu našeho setkání.¹⁰² I když je toto vztahováno více k terénní formě služby NZDM, často se může tato situace objevit i v ambulantním zařízení např. v práci s klienty, kteří přicházejí „pod vlivem“. Ze své praxe si uvědomuji, že toto téma bylo námi pracovníky uchopováno velmi opatrně (ožehavě), na jednu stranu jsme respektovali s klienty nastavená pravidla, z nichž jedno z nich zní, že se v centru nepije, nehulí a neužívají jiné drogy, tzn. ani se nepřichází ve stavu „pod vlivem“. S kolegy jsme dávali na váhy otázku, zda „využít situace“ a s klientem pracovat nebo klienta rovnou vykázat a domluvit se s ním, ať přijde, až bude „čistý“. Domnívám se, že je to spíše na posouzení konkrétní situace a stavu a možností klienta. Tuto schopnost posuzování a rozlišování a dávání důležitosti konkrétní situaci, člověku vnímám v NZDM za zásadní.¹⁰³ Uveďme příklad z praxe kolínského NZDM, jak je možné s touto situací pracovat ve smyslu „co je“. Pokud přichází klient pod vlivem, pracovník jedná následovně:

- rozhovor s klientem - reflexe současného stavu = jasná a striktní zpětná vazba, pojmenování užití marihuany/alkoholu, mapování (pokud je možné)

¹⁰¹ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 370.

¹⁰² Srov. HERZOG, A. Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy, s. 179.

¹⁰³ Tato situace je velmi lehce vysvětlitelná i laické veřejnosti prostřednictvím filmových zpracování majících v zorném úhlu výchovu a vzdělávání dětí a mládeže z ghatt, na okraji společnosti, atd. – např. ve filmu Nebezpečné myšlenky umírá mladík, který se odhodlá jít na doporučení své učitelky, ke které cítí důvěru, za ředitelem pro pomoc, ale místo toho je vyhozen, protože ředitel (zástupce instituce) trvá na nastavených pravidlech (zaklepat, než vstoupím do ředitelny) a naprosto pomíjí jedinečnost situace a rozpojení mladého člověka (který ve filmu umírá).

- pracovník klientovi objasní podmínky, za kterých zůstává ve službě (neporušuje další pravidla, využívá pouze klubové místnosti, bez dalších aktivit, neusíná), preventivně působí.
- s klientem domlouvá další spolupráci na tématu.¹⁰⁴

Tento příklad tedy ukazuje, že to „co je“ i když toho v tu chvíli třeba „moc není“ lze využít jako příležitost v práci s klientem.

c) Z hlediska nezřetelnosti problému

Tato nezřetelnost je typická především u cílových skupin, které spíše než viditelným, tělesným, zdravotním nebo smyslovým handicapem jsou zasaženy více socializačními deficity a sociálními handicapem.¹⁰⁵ Můžeme sem samozřejmě zahrnout i jiné cílové skupiny (např. osoby bez přístřeší), ale jedná se typicky o cílovou skupinu dětí a mládeže, jejichž **problémy nejsou velmi často zřetelné** hned „na první dobrou“ a často se navíc jejich obtíže projevují v problematickém chování vůči okolí a provokativním porušováním norem. Právě tělesná či jiná zdravotní postižení vzbuzují soustrast a vyvolávají potřebu pomoci.¹⁰⁶ Naopak problematické chování způsobené sociálními handicapem a socializačními deficity pak zvyšuje spíše odpor a de facto snižuje ochotu a úsilí nějak pomoci či vůbec pochopit, oč se tu jedná, neboť se problém manifestuje jinak – nezřetelně, zástupně mnohdy v podobě nevhodného či protispolečenského chování. Tento problém je často navíc umocněn tím, jak klienti vypadají (typicky pankáči s „čírem“), v případě romských dětí i tím, že jsou „na první pohled jiní“ na základě barvy pleti a navíc „obecně nechvalně známí“ - tedy do hry vstupují jako překážka xenofobními stereotypy a předsudky.

d) Z hlediska aspektů ovlivňující cíle, formu a obsah práce s cílovou skupinou

Částečně jsem se tohoto specifika již dotknul v kapitole 1.3.4.1. bodě e) v souvislosti s šíří cílové skupiny charakterizovanou velkou proměnlivostí, různorodostí problémů a těžko ustanovenými společnými rysy ve vztahu k jiným sociálním službám. Toto

¹⁰⁴ Metodika nízkoprahového zařízení pro děti a mládež Kolárka, [online], s. 62.

¹⁰⁵ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 370.

¹⁰⁶ Srov. Tamtéž, s. 376.

hledisko můžeme v podobném duchu rozšířit i o následující specifika vztahující se spíše než k odlišnosti vůči jiným typům sociálních služeb k rozdílům v rámci samotné cílové skupiny tak, jak je obecně definována zákonem.

Racek s Herzogem v této souvislosti uvádějí, především věkovou strukturu skupiny, na kterou je program zaměřen a lokalitu, chápanou jak z geografického, tak sociálního hlediska.¹⁰⁷ Je třeba říct, že **z hlediska věkové struktury** se jedná o dosti rozdílnou cílovou skupinu, která zahrnuje několik vývojových údobí člověka. Každé toto vývojové období je charakteristické jinými potřebami a vyžaduje jiný specifický přístup (stejně jak je tomu např. v systému základního vzdělávání). Setkáváme se zde především s období mladšího školního věku, období pubescence, období adolescence a časnou dospělostí.¹⁰⁸ Ještě jeden aspekt se v této souvislosti objevuje a to obecně **v poměru k dospělým klientům**. *„Když nějak trpí dospělí, jsou obvykle sami schopni využít sítě podpůrných služeb a hledat profesionální pomoc. Na rozdíl od dětí bývají většinou s to dříve či později identifikovat, co vlastně potřebují, a rozhodnout se, která z možného spektra nabídek jim bude nejlépe vyhovovat a jak ji využijí. Snadno si představíme bezdomovce, jenž využije služeb noclehárny pro osoby bez přístřeší, nebo rodiče, kteří navštíví několik poradenských pracovišť, kurátorů pro mládež a dorostového psychiatra ve snaze lépe zvládnout problémy s dospívajícím synem, jenž podléhá drogám. Pod tlakem nepříznivých okolností bývají dospělí ochotni i participovat na hledání cest k řešení, spolupodílet se na porozumění problémům a získávání poznatků o sobě.“*¹⁰⁹ Dospělý je v tomto smyslu již hotovou zralou bytostí, u které se předpokládá, že již je schopna své situaci porozumět a případně ji řešit anebo přinejmenším vyhledat konkrétní pomoc (samozřejmě mnoho z nich také potřebuje velkou podporu). U dětí a mládeže to však bývá ještě ztíženo právě jejich nízkým věkem, „vývojovou situací“ a také možnými bariérami, které jsou pro ně jako potencionální klientelu NZDM příznačné, viz již zmíněné bariéry v kapitole 1.3.3. O charakteristice vývojových období cílové skupiny NZDM podrobněji hovořím v kapitole 2 této diplomové práce.

¹⁰⁷ Srov. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 323.

¹⁰⁸ Viz. např. publikace - LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*.

¹⁰⁹ KLÍMA, P. *Pedagogika mimo zdi institucí*, s. 370.

S ohledem na výše uvedené je potřebné zmínit ještě jedno specifikum související s věkovou strukturou cílové skupiny. NZDM, jak jsme zmínili, pracuje mj. **s nezletilými dětmi, které ještě nejsou plně způsobilé k právním jednáním**, ve kterém je zastupují rodiče či jiní zákonní zástupci¹¹⁰ a na začátku platnosti zákona o sociálních službách se tak řešila až paradoxní situace, kdy například dle standardů kvality s každým klientem – uživatelem služby uzavíráte smlouvu o poskytování sociální služby (byť u specifických cílových skupin může být ústní, což na věci nic nemění). Zákonní zástupci často ani nemají tušení, že jejich děti využívají služeb či podpory NZDM a v mnoha případech to není ani žádoucí (kdy klient například potřebuje právě řešit svou situaci v rodině nebo vztahy s rodiči). Navíc služba deklaruje a garantuje dodržování principů, ke kterým patří i anonymita, mlčenlivost, atd. To ale samozřejmě neznamená, že NZDM tedy není nebo nemá být sociální službou, pouze to ukazuje na specifickou či jedinečnou, která je ne vždy brána v potaz.

Z hlediska lokality pak můžeme říct, že program se přizpůsobuje potřebám a problémům klientů podle situace v lokalitě. Z hlediska geografického se pak jedná o umístění zařízení „na mapě ČR“, o umístění v konkrétním regionu, městě, atd. se specifiky z toho vyplývajícími, ale také o práci s cílovou skupinou, která se v místě umístění zařízení vyskytuje. Jedná se typicky např. o větší sídliště, případně čtvrť, kde se objevuje velké množství dětí a mládeže, ale může jít například o příhraniční oblast. V případě sociálního hlediska je zde zaměřenost na cílovou skupinu žijící v podmínkách sociálního vyloučení, typicky v sociálně vyloučených lokalitách a ghettech (např. romské děti). Racek s Herzogem uvádějí, že je v současné době možné, na základě těchto zmíněných hledisek a v souladu s vymezením cílové skupiny v Pojmosloví NZDM tyto nízkoprahové programy (programy NZDM) konkrétněji dělit na:

- Programy pro skupiny dětí a dospívající od 6 do 12 let ze sociálně vyloučených lokalit

¹¹⁰ Nový občanský zákoník tuto situaci trochu proměňuje, kdy dětem přiznává jistou způsobilost k právním jednáním co do povahy přiměřeným jejich rozumové a volní vyspělosti, resp. nezletilým jejich věku. Umožnil ale také nově rodičům udělit svým nezletilým dětem souhlas k takovému jednání, pokud to není zákonem zvlášť zakázáno. Zletilosti obecně ale člověk dosahuje dosažením 18 let věku. Srov. § 30 – 36 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

- Programy pro dospívající v období střední a pozdní adolescence od 13 do 18 let, kteří se pohybují v městském prostředí
- Aktivační a motivační programy pro mladé dospělé od 19 do 26 let

Jak dále uvádějí, dobrá praxe se ukazuje zaměřit práci zařízení vždy na jednu z výše zmíněných věkových skupin, minimalizovat věkový překryv, popřípadě oddělit programy prostorem, kde jsou realizovány nebo alespoň časem poskytování služby.¹¹¹

S výše uvedeným rozdělením programů NZDM dle věku ve spojitosti s lokálním hlediskem lze do jisté míry souhlasit, byť se domnívám, že i toto dělení může odrážet situaci některých konkrétních zařízení a opomíjet právě zmiňovaná lokální, geografická a jiná specifika regionu, ve kterém NZDM působí. Lze plně souhlasit s tím, že je nutné prostory NZDM přizpůsobit cílové skupině a „fyzicky“ či časově oddělovat či vymezovat prostor pro jednotlivé věkové kategorie. Výše uvedené rozdělení cílové skupiny však nevnímám za úplné a vyhovující. Pokud například hlavní cílovou skupinu NZDM tvoří romské děti a mládež nebo obecně děti ze sociálně vyloučeného prostředí, vypadává v takovém rozčlenění další článek a není mi dost dobře ani zřejmé, proč programy pro děti ze sociálně vyloučeného prostředí autoři ohraničují pouze věkem od 6 do 12 let a se 13letými a výše již nepracují. Dověšením dvanáctého roku života tyto děti nepřestávají žít v sociálně vyloučeném prostředí a zároveň se z nich nestávají dospělí s automatickými potřebami či zakázkami pro jiné druhy služeb. U cílové skupiny dětí a mládeže ze sociálně vyloučeného prostředí (převážně romského původu) je tím dalším specifikem, kromě jejich věku, také právě prostředí, ve kterém žijí a vyrůstají se svými rodinami, a to sehrává ještě zásadnější roli než u dětí a mládeže vyrůstající v běžném sociálně nevyloučeném prostředí. Tedy programy pro tyto klienty nemusejí být ohraničeny pouze programy pro děti od 6 do 12 let, ale měly by, resp. musí na ně navazovat i programy zaměřené na starší děti a mládež ze sociálně vyloučeného prostředí od 13 let výše.

¹¹¹ Srov. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 323.

e) Z hlediska práce s jedincem a se skupinou

V nízkoprahových službách především v NZDM a terénní práci se můžeme setkat s určitým fenoménem práce s cílovou skupinou, kdy **v centru pozornosti totiž nemusí vždy stát dítě a mladý člověk jako jedinec, ale zároveň jako příslušník určité skupiny nebo skupina sama.** Skupinou se zde rozumí skupina jako určitá forma subkultury, ať již se jedná např. o tzv. solidární skupinu, o které hovoří Klíma, jako o neformálním uskupení teenagerů, setkávající se na oblíbeném místě, trávící spolu čas a situačně sprádající plány¹¹² nebo jiné typy subkultur mladých jako např. (slangově řečeno) pankáči, skejťáci, sprejeři, příznivci různých extremistických hnutí ale i např. subkultura sociálně vyloučených. Za subkulturu lze podle některých odborníků považovat právě také obyvatele sociálně vyloučených lokalit, tedy v našem případě i děti a mládež pocházející z tohoto prostředí, neboť sociální vyloučení a způsob adaptace na tyto podmínky jsou samy o sobě tak specifické, že lze hovořit v jistém smyslu o subkultuře.¹¹³

Pracovník může, s ohledem na výše uvedené hledisko, zaměřovat svou pozornost na úroveň:

- práce s jednotlivcem,
- práce s jednotlivcem na pozadí skupiny,
- práce se skupinou a skupinovou normou.

Jde tedy především o **práci na úrovni individuální změny u jednotlivců, ale také na úrovni změny skupinové normy u konkrétních cílových skupin.**¹¹⁴ V případě práce, která je orientovaná na určitou skupinu totiž není popřením osobní pomoci jedinci a individualizované práce s jedincem ve smyslu případové práce, ale zohledňuje také interpersonální povahu obtíží a konfliktů, které se objevují v procesu individualizace na pozadí skupiny.¹¹⁵ Dotýkáme se tím dalšího specifického aspektu NZDM, který tuto službu odlišuje od jiných typů sociálních služeb.¹¹⁶ V NZDM je **skupinová práce** (práce se skupinou) naprosto nezastupitelná a odráží samu podstatu služby a potřeby její

¹¹² KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 371.

¹¹³ Srov. TOUŠEK, L. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. [online], s. 14.

¹¹⁴ Srov. RACEK, J., HERZOG, A. Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, s. 323.

¹¹⁵ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 391.

¹¹⁶ Srov. HERZOG, A. Děti a mládež ohrožené společensky nežádoucími jevy, s. 125.

cílové skupiny. Děti a mladí lidé jsou navíc zvyklí trávit čas ve skupině/partě vrstevníků, proto často nemají zábrany ani ve sdílení (nemluví samozřejmě o intimních věcech či problémech, které nechtějí sdílet, protože je z nejrůznějších důvodů mohou ohrožovat, ale která musí tzv. „nazrát“, resp. musí nazrát čas, kdy se svěří pracovníkovi individuálně a započne i případová práce s jednotlivcem). Prostřednictvím práce se skupinou může pracovník ošetřit mnoho situací, ale zároveň pedagogicky působit. Patří sem hraní rolí a modelových situací, nácvik komunikačních a socializačních dovedností, společné kruhy, otevírání rizikových situací spojených s vývojovými stadii klientů, diskuze a možnosti podpory, tvorba pravidel, diskuze a rozhovory, atd. – to vše zaštitěno **bezpečným prostorem NZDM s kompetentními dospělými** pracovníky. Touto formou dochází k jednoznačnému rozvoji osobností dětí, ale také jejich sociálnímu začleňování a mnoho z těchto činností a aktivit individuálně případově prostě ani dělat nelze.

2 CÍLOVÁ SKUPINA NZDM NA POZADÍ VÝVOJOVÝCH CHARAKTERISTIK

2.1 Vývoj člověka jako vědomí procesu vznikání a proměn

Jak je patrné z předchozích řádků, snažil jsem se zde především upozornit na problematickou rovinu v chápání sociální služby NZDM z hlediska jejich metod a přístupu práce k cílové skupině dětí a mládeže, kdy je především potřebné si uvědomit, že zde máme širokou cílovou skupinu dětí a mládeže, která vyžaduje, na rozdíl od dospělých, specifitěji zaměřený odpovídající přístup zohledňující také její sociální a vývojová specifika. Tedy, jak již bylo dříve naznačeno, pracovat s klientem nejen v rovině řešení konkrétního problému, ale také v rozměru rozšiřování socializačních příležitostí a vytváření podmínek pro zdravý růst dětí a mládeže s vědomím a ohledem na to, v jaké vývojové fázi se jedinec nachází. Ale také v tom rozměru, co musí kompenzovat, co se mu v tom kterém období nedostávalo, kde má deficit, atd. Je to nutné pro pochopení toho, „kdo“ stojí přede mnou a s kým pracuji.¹¹⁷

Jestliže hovořím o potřebě vnímat rozdíly mezi dítětem a dospělým jedincem, není tím řečené, že dospělý člověk se dosažením dospělosti jaksi vzdává možnosti svého dalšího vývoje (nehledě na to, že dnes je v psychologii možné za vývoj považovat nejenom kvantitativní a kvalitativní růst, ale také úbytek a ztrátu¹¹⁸). Přesto je situace dítěte jiná, neboť dítě jako lidské mládě je daleko méně vybaveno pro podstatný život než mláďata jiných tvorů a mnohem déle je odkázáno na péči.¹¹⁹ Je tedy potřeba dítě a jeho osobnost vidět především v jejím vznikání a vývoji.¹²⁰ *„Základním východiskem uvažování o vývoji osobnosti dítěte musí být, že jde o vývoj bytosti v jejím celistvém uspořádání – vzájemně se prostupují vývoj tělesný s vývojem psychickým; vyvíjí se sociální začleňování, vztah k druhým lidem k i sobě samému; vyvíjí se vlastnosti i jejich*

¹¹⁷ V této podkapitole si dovoluji vycházet především z knihy Zdeňka Heluse „Dítě v osobnostním pojetí“, kterou doplňuji jinými souvisejícími autory. Kniha Z. Heluse však podle mého názoru mimo jiné velmi prakticky předkládá jakýsi základní horizont a podstatu vývoje, ve kterém je možné dítě a dospívajícího, ale vlastně i celého člověka, tedy i dospělého, vnímat.

¹¹⁸ Srov. MILLOVÁ, K. Krátké uvedení do psychologie celoživotního vývoje, s. 18.

¹¹⁹ Srov. HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 173.

¹²⁰ Srov. Tamtéž, s. 163.

*projevy; vyvíjí se poznávání, jednání i emocionální prožívání; vyvíjí se toužení a chtění, morální postoje...*¹²¹ Tedy pohlížet na dítě jako na bytost vyvíjející se v jakési biopsychosociální souhře, kde se tyto tři oblasti navzájem ovlivňují.¹²² Proč to zde zmiňuji. Cílem tohoto procesu je v obecném slova smyslu jeho završení v dospělosti¹²³, v podobě zralého, stabilně myslícího, cítícího a jednajícího člověka¹²⁴, který již ve světě dokáže fungovat v ideálním slova smyslu samostatně a zodpovědně s cílem naplňovat své potřeby, životní role a svůj životní smysl. Tento ontogenetický proces je procesem postupné diferenciaci, integrace a fixace, případně také jako směřování od socializace k individuaci, kdy dítě je zde metaforicky řečeno otcem dospělého.¹²⁵

V tomto vývojovém procesu můžeme ve vývoji osobnosti dítěte vystopovat určité obecné tendence, které lze i přes svéráznost individuálních projevů charakterizovat a zobecnit:

- **Získávání nových způsobilostí** (např. dítě se stává schopným uchopovat předměty, dospívající pohlavně dozrává a stává se schopným adekvátně komunikovat svou sexualitu v mezilidských vztazích a nahlížet ji v perspektivě rodiny, kterou založí apod.)
- **Nárůst složitosti (diferenciaci, strukturace) vztahů** mezi částmi organismu a mez organismem a jeho okolím (např. způsobilost vycházet s dětmi a vytvářet s nimi učící se pospolitost nebo např. odolnost vůči rušivým vlivům spolu s úsilím soustředit se na zvládnání úkolů apod.)
- **Růst nezávislosti na okolí, tedy růst svébytnosti, samostatnosti** a zároveň odpovědnosti (např. způsob poradit si v náročné situaci, obstát v konfliktu atd.)
- **Pokroky ve vzdělávání a v kompetenci dosažené vzdělání aplikovat** (využívat jej při ztvárňování své životní cesty)¹²⁶

¹²¹ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 165.

¹²² Srov. MILLOVÁ, K. Krátké uvedení do psychologie celoživotního vývoje, s. 18.

¹²³ Tím nemá být řečeno, že fáze dospělosti již nepřináší žádný vývoj osobnosti. Dospělostí je zde v nejširším slova smyslu myšleno období, které již předpokládá člověka jako samostatnou a po stránce biologické zralou osobnost na rozdíl od doby dětství a dospívání.

¹²⁴ Srov. KLATETZKY, T. RÖSSLER, J. WINTER, H. *Životní fáze mládí: prohrát, aniž jsem poražen*, s. 29.

¹²⁵ Srov. SMÉKAL, V. MACEK, P. (ed.) *Utváření a vývoj osobnosti*, s. 12-13.

¹²⁶ Srov. HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 165-166.

A rovněž zde rozklíčovat několik úrovní, které postupně získávají na svém významu a přejímají vůdčí roli v postupném procesu vývoje dítěte. Jedná se o zrání, učení, socializaci, edukaci a seberozvojové úsilí. Neznamená to však, že by byly tyto úrovně od sebe ostře ohraničeny, ale ve skutečnosti se působnosti těchto úrovní prostupují. Tak lze říci, že zrání je doprovázeno učením a socializačním vlivem láskyplné přítomnosti matky, učení probíhá v kontextu socializace, jako začleňování dítěte do mezilidské vzájemnosti, kdy postupně učení přechází v edukaci jako systematického vyučování za doprovodu socializace, kdy tyto dvě úrovně by bez seberozvojových snah nebyly možné.¹²⁷

Přesto není vývoj osobnosti jenom **tokem změn** a působení jednotlivých úrovní, ale má také svou **strukturu** v podobě členění na stádia nebo období, které jsou velmi důležitá z hlediska opory při organizování výchovného a vzdělávacího působení v souladu s věkovými zvláštnostmi. **Toto adresné působení zohledňující věkové zvláštnosti je totiž jedním z hlavních úkolů přístupu k dítěti.** I když je možné toto členění vnímat jako jakési obecné zákonitosti vývoje dítěte resp. člověka, je třeba počítat s tím, že tyto časové úseky jsou přibližné a nikdy nekončí ze dne na den. Také je nutné počítat s určitými zvláštnostmi, které mohou zahrnovat např. individuální vyjádření typického průběhu vývojových změn; odlišnost v průběhu vývoje, který může být typický pouze pro určitou kulturu nebo sociální vrstvy nebo se vývoj jedince odchyluje od obvyklých projevů formou odchylek či poruch.¹²⁸ A toto všechno je nutné mít při sociální práci s dětmi na vědomí. Je více než pravděpodobné, že mnoho dětí své potřeby neumí vyjádřit anebo s nimi neumí zacházet například i z důvodu prostředí, ve kterém vyrůstá a kterým je ovlivňováno. Ale také to odůvodňuje zařazení či lépe řečeno včleňování dalších oborů a metod do sociální práce v NZDM, mluvím především o sociální pedagogice, pedagogice volného času, atd.

¹²⁷ Srov. HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 169.

¹²⁸ Srov. Tamtéž, s. 166-168.

2.2 Vybrané vývojové charakteristiky váží se k cílové skupině NZDM

Zasadíme-li „naší“ cílovou skupinu NZDM do této struktury vývojových fází, nacházíme zde několik vývojových období, jejichž periodizace není zcela jednotná a u různých autorů se mohou vyskytnout nepatrné rozdíly ve věkovém vymezení jednotlivých období. Pro účely této práce to však nepředstavuje zásadní úskalí. Cílem této kapitoly je především představit vybrané charakteristiky jednotlivých období vztahujících se k cílové skupině NZDM, které mohou být důležité a užitečné pro práci sociálních pracovníků v tomto typu zařízení. Tyto vybrané charakteristiky si dovoluji členit podle základních tří oblastí zohledňující člověka z hlediska biologického, psychologického a sociokulturního vývoje, kterými se v kontextu vývojové psychologie zkoumá stabilita ve smyslu určité kontinuity vývoje a změna ve smyslu dynamiky a pohybu ve vývoji člověka. Pro jakési shrnutí a „vypíchnutí“ toho podstatného vždy jednotlivé období na závěr ještě doplním o výčet vývojových úkolů dle R. J. Havinghursta. **Biologický vývoj** zahrnuje oblasti, které souvisí především se zráním fyzického těla – s tělesným růstem, dozríváním centrální nervové soustavy či procesy stárnutí. **Psychologický vývoj** zahrnuje změny v kognitivních, emočních oblastech a **sociokulturní vývoj** představuje de facto prostředí a kulturu jak v užším (rodina, škola, vrstevníci), tak širším významu (společnost a kultura, ve které se konkrétní člověk vyvíjí). Podobně jako Helus zde Millová říká, že je důležité tyto tři oblasti nevnímat izolovaně, ale ve vzájemné interakci.¹²⁹

S přihlédnutím k tématu této práce mi však přijde vhodné tyto vývojové fáze vztáhnout nejprve k rozdělení cílové skupiny NZDM do věkových skupin, tak jak jsou uvedeny v Pojmosloví NZDM, o kterém jsem již hovořil, a které se dá považovat za jakýsi neoficiální základní kámen nízkoprahové práce (přínejmenším jako základní vodítko pro méně znalé v oboru). S ohledem na zákonné vymezení cílové skupiny NZDM pracujeme s věkovou kategorií dětí a mladých lidí od 6 do 26 let věku, kterou zde můžeme rozčlenit (i s ohledem na kapitolu 1.3.4) na tři skupiny, resp. vývojová období:

¹²⁹ Srov. MILLOVÁ, K. Krátké uvedení do psychologie celoživotního vývoje, s. 17.

- od 6 do 12 let – tedy vývojové období mladšího školního věku a částečně pubescence,
- od 13 do 18 let – období pubescence a adolescence
- od 19 do 26 let – závěrečné období adolescence a časná dospělost.

Toto rozčlenění vnímám i z praxe za podstatné pro koncipování obsahu a formy či metod práce s cílovou skupinou NZDM.

2.2.1 Období mladšího školního věku (6 - 11/12 let)

Toto vývojové období (někdy se mu říká také střední dětství) by se dalo charakterizovat jako klidová vývojová etapa bez dramatických vývojových změn, která je ale spíše vnímána klidovou ve srovnání s předchozím vývojem do šesti let.¹³⁰ Langmeier říká, že kdybychom chtěli toto období nějak celkově charakterizovat, mohli bychom ho nazvat jako **období střízlivého realisty**.¹³¹

Biologický vývoj:

V tomto období se výrazně zlepšuje **jemná i hrubá motorika** resp. senzomotorika. Zvyšuje se přesnost a koordinace očí a přesnost pohybů rukou potřebná pro kreslení a psaní. **Smyslové vnímání** je pokročilejší a dítě dokáže být pozornější, vytrvalejší a snaží se vše zkoumat. Věci již nevnímá vcelku, ale zkoumá je již také po částech. Již také nevnímá pouze to, co se mu vnucuje, ale na co záměrně dává pozor. Vnímání se tak stává více záměrným pozorováním.¹³² Vnímání se navíc začíná přibližovat vnímání dospělého člověka (zlepšuje se schopnost orientovat se v čase, prostoru, zdokonaluje se ostrost všech smyslů).¹³³ Z hlediska jemné motoriky je pak typická právě kresba, která je pro dítě radostnou formou, ve které může vyjadřovat, to co prožívá.¹³⁴ Dítě se vyznačuje vysokou **spontánní pohybovou aktivitou**. S tím souvisí i **význam hry**, která na rozdíl od předchozího vývojového období mění svůj charakter - stává se více realističtější a promyšlenější. Je více založená na spolupráci a hře ve skupinách

¹³⁰ Srov. KOLLEROVÁ, L. Střední dětství, s. 85.

¹³¹ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍROVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 115.

¹³² Srov. Tamtéž, s. 118.

¹³³ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 37.

¹³⁴ Srov. Tamtéž, s. 37.

a především pohybu. Hry v tomto období fungují jako jakási kompenzace práce ve škole.¹³⁵ Ke konci tohoto období (kolem 10-11 roku) dochází z hlediska motorického vývoje ke zvyšování výkonnosti a obratnosti a zlepšení svalové koordinace, kdy tato obratnost získává status důležité společenské hodnoty¹³⁶ a také se již začínají vyvíjet primární pohlavní orgány.¹³⁷ To se projevuje i v rostoucím **zájmu o sportovní výkony**.¹³⁸ Pro dítě je ještě pořád typická **proměnlivost a plasticita**, což úzce souvisí s vývojem mozku a zrání centrální nervové soustavy. Děti jsou díky tomu velmi **otevřeni vlivům prostředí** a tato jejich plasticita se stává předpokladem k učení a otevřenosti a citlivosti k pozitivním vlivům prostředí, ale také zranitelnosti, pokud dítě přichází do kontaktu a je ohrožováno negativními vlivy. Pro vývoj dítěte jsou tedy velmi důležité především **různorodé a pozitivní podněty** na úkor těch negativních, mezi které lze řadit také nedostatek péče či agresivní chování v rodinách.¹³⁹

Psychologický vývoj:

Dítěti v tomto období se **zvyšuje schopnost udržet pozornost**. Pokud děti trpí poruchou pozornosti je pro ně velmi obtížné zvládnání školních povinností.¹⁴⁰ Z hlediska **kognitivních změn** se dítě nachází v tzv. stádiu konkrétních operací, kdy dochází k decentralizaci, což znamená, že dítě se již nesoustředí pouze na jeden aspekt věci nebo jevu (např. nezaměřuje se pouze na výšku, ale již i např. na šířku). Ještě není schopno zobecnit jevy a předměty nebo vytvářet hypotézy, ale dokáže již předměty klasifikovat a třídít.¹⁴¹ Typickým rysem myšlení v tomto období je ještě **závislost dítěte na pozorované skutečnosti**, tedy pokud hovoříme např. o schopnosti logicky-aritmetických operací, číslo je ještě příliš abstraktní, proto např. dokáže sčítat a odčítat spíše na názorných předmětech, které již poznalo (např. sčítání jablek a hrušek). Tato **konkrétní názornost** je důležitá, protože dítě si nedokáže představit věci a události, se

¹³⁵ Srov. PÁVKOVÁ, J. Psychologické aspekty výchovy ve volném čase, s. 92.

¹³⁶ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 42.

¹³⁷ Srov. LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních změn*, s. 15.

¹³⁸ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍROVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 117.

¹³⁹ Srov. KOLLEROVÁ, L. *Střední dětství*, s. 86.

¹⁴⁰ Srov. Tamtéž, s. 86.

¹⁴¹ Srov. MILLOVÁ, K. *Krátké uvedení do psychologie celoživotního vývoje*, s. 18.

kterými se ještě konkrétně nesešlo.¹⁴² Tuto schopnost dítě získává až ke konci tohoto období (cca 11. – 12. rok), kdy se objevuje postupný přechod k abstraktnímu myšlení tedy k tzv. období formálních operací.

Z **emočního hlediska** převažují spíše kladné city, i když jsou v tomto období ještě stále povrchní a nestálé. Ze záporných citů se často objevuje strach (z trestu, zesměšnění atd.). Objevují se již také **intelektuální city** jako je zvědavost, radost z poznávání a z dobře splněného úkolu. V tomto směru hraje významnou úlohu **obsahově zajímavá a bohatá činnost mimo školní vyučování**.¹⁴³ Na emoční prožívání a způsob vyjadřování emocí má silný vliv rodina, kde se často odráží osobností charakteristiky rodičů, konkrétně jejich přesvědčení, chování.¹⁴⁴ To má vliv i na vývoj sebeúcty a identity, která je ovlivněna jak výchovou rodičů, tak kulturou, tak např. vztahem s vrstevníky a v neposlední řadě také hodnocením učitele¹⁴⁵

Sociokulturní vývoj:

Toto období je také důležité z hlediska sociálního, kdy **dochází k výraznějšímu zaměření na vnější svět, především na vztah s vrstevníky**. Tato potřeba se postupně zdůrazňuje s věkem. Školní dítě mívá již několik dobrých kamarádů. Kamarádství v tomto smyslu pomáhá k pochopení sebe sama a umožňuje se cvičit v prosociálním chování. Pro dítě je v tomto věku důležitá autorita (většinou učitel nebo rodiče), kterou dítě až nekriticky přijímá a snaží se před ní obstát – splnit očekávání. Na své chování pak pohlíží skrze odezvu autority. S rostoucím věkem (cca 10 let) a postupným osamostatňováním vliv autority klesá na úkor spolužáků a vrstevníků.¹⁴⁶ Ke konci tohoto období se začínají diferencovat skupiny vrstevníků více podle pohlaví. Děti poprvé zažívají pocit, kdy skupina dětí může jednat jako celek.¹⁴⁷

Z psychosociálního hlediska můžeme dle Eriksonovy teorie psychosociálního vývoje říci, že se jedná o **období kompetence (snaživosti) proti nedostatečnosti (méněcennosti)**, kdy dítě ve svém snažení potřebuje zažít převažující pocity úspěchu

¹⁴² Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 38.

¹⁴³ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Psychologické aspekty výchovy ve volném čase*, s. 90.

¹⁴⁴ Srov. KOLLEROVÁ, L. *Střední dětství*, s. 89.

¹⁴⁵ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Psychologické aspekty výchovy ve volném čase*, s. 90.

¹⁴⁶ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 39.

¹⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 42.

nad neúspěchy. Pocit úspěchu či méněcennosti se pak nejvíce vynořuje v porovnávání s vrstevníky, kdy na základě sociální zdatnosti míří dítě buď za úspěchem do centra pozornosti skupiny, nebo za neúspěchem na její okraj.¹⁴⁸ Erikson dále říká, že **toto období je ze sociálního hlediska rozhodující**. „Vzhledem k tomu, že příčinnost znamená dělat věci vedle ostatních a s nimi, dochází v tomto období k prvnímu setkání s dělbou práce a příležitostmi diferenciací, rozvíjí se tedy smysl pro technický étos kultury.“¹⁴⁹ Začíná se zde také objevovat vědomí rasových a sociálních rozdílů.

Vývojové úkoly (dle Havinghursta):

V tomto vývojovém období se objevují tři významné procesy:

- 1/ Orientace dítěte mimo nejužší rodinu
- 2/ Hra a činnosti, které podporují neuromuskulární činnost
- 3/ Sociální rozvoj ve světě logiky, komunikace a symboliky dospělých

Úkolem tohoto období je tedy především:

- osvojit si fyzické schopnosti potřebné pro běžné hry
- vytvořit si zdravý postoj vůči sobě jako rostoucímu organismu
- naučit se vycházet s vrstevníky
- přijmout vhodnou mužskou či ženskou roli
- rozvíjet základní schopnosti ve čtení, psaní a počítání
- rozvíjet pojmy, které jedinec potřebuje v každodenním životě
- rozvíjet svědomí, morálku a žebříček hodnot
- dosahovat osobní nezávislosti
- rozvíjet postoje vůči sociálním skupinám a institucím¹⁵⁰

Potřeby (dle Ptáčka a Kuželové):

Biologické potřeby; potřeba bezpečí; potřeba emočně vřelého, individuálního, stabilního a vzájemně uspokojujícího osobního kontaktu; potřeba možnosti vytvářet sociální interakce odpovídající věku; potřeba podpory při integraci do školního prostředí; potřeba podpory při zvládnání školních nároků; potřeba prostoru pro vlastní

¹⁴⁸ Srov. MILLOVÁ, K. Klasické teorie vývoje, s. 27.

¹⁴⁹ ERIKSON, H., E. *Dětství a společnost*, s. 237.

¹⁵⁰ Srov. MILLOVÁ, K. Klasické teorie vývoje, s. 34-35.

iniciativu; potřeba stimulace a učení; potřeba sociálního kontaktu; potřeba být někým akceptován; potřeba akceptace a respektu k osobnosti dítěte (ke konci období); potřeba sociálních vzorů a (a ke konci období) identifikace se sociální skupinou.¹⁵¹

Některá rizika spojená s tímto obdobím:

Prostředí ohrožené sociálně patologickými jevy; projevy prvních sociálně patologických jevů (např. záškoláctví, agresivita a šikana); nedostatečná péče matky/rodičů o dítě; nedostatečný dohled rodičů na školní docházku a přípravu do školy; rodiče neposkytující přiměřený sociální vzor dítěti; rozvod rodičů/rozpad rodiny; sociálně vyloučené prostředí; problematický přístup ke vzdělání¹⁵²; závislosti především na online prostředí (sociální sítě, média, internet atd.) a jejich negativní vliv na kognitivní vývoj a socializaci dítěte.¹⁵³

2.2.2 Období pubescence a adolescence (11/12 – 20 let)

Toto období je možné nazvat souhrnně také **obdobím dospívání**, které lze dle nejčastějšího dělení rozlišovat na období pubescence (od 11 do 15 let) a období adolescence (od 15 do 20 let).¹⁵⁴ Langmeier dospívání považuje za samostatné životní období, které má zvláštní význam tím, že se jedincům dostává jiných práv a povinností než na jedné straně dětem a na druhé straně zase dospělým. Toto období v jednoduše organizovaných společnostech neexistuje, zde je přechod z dětství do dospělosti bezprostřednější.¹⁵⁵ Toto období je tedy zvláštním úsekem, který **má** se stoupajícími nároky rozvinuté společnosti **dětem poskytnut čas a ochranu** k postupnému zvládnutí všech složitých společenských úkolů na cestě integrace sebe sama do fáze dospělosti¹⁵⁶. Jedná se o tzv. psychosociální moratorium neboli odročení sloužící k integraci sebe sama. Dospívající se liší jak od dětí, tak dospělých, vytvářejí své specifické poznávací

¹⁵¹ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 40, 43.

¹⁵² Srov. Tamtéž, s. 44.

¹⁵³ Srov. *Děti a online rizika: Sborník studií*. KRČMÁŘOVÁ, B (ed.), Praha: Linka bezpečí, 2012, s. 21, 23.

¹⁵⁴ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 139.

¹⁵⁵ Srov. Tamtéž, s. 142.

¹⁵⁶ Srov. Zákon o sociálních službách a prováděcí vyhlášku, které charakteristikou sociální služby NZDM na toto vymezení cílové skupiny a jejího vývojového období reagují a na tomto základě definují rámec základních činností.

znaky jako např. vytváření subkultur a různých hnutí.¹⁵⁷ Erikson toto období považuje za **klíčové pro rozvoj vlastní identity** a dle jeho „osmi věků člověka“ se jedná o období **identity vs. konfuze** (zmatení), kdy úspěšné zakotvení ve světě a nalezené vlastní jasné sebepojetí umožňuje vytváření smysluplných vztahů k sobě i druhým. Tuto svou identitu jedinec vyjadřuje nejenom slovy, ale také postoji a jednáním před sebou samým a druhými lidmi. Jedná se o určité vyjasňování toho, kým vlastně dotyčný je a o co mu jde. Identita je základem vztahu k sobě a zajišťuje možnou stabilitu do budoucna. Naopak selhávání v úsilí o nacházení své identity vede k destabilizaci osobnosti a ztěžuje seberealizaci do budoucna. Konfuze znamená, že se mladý člověk nedokáže orientovat a vyhranit v rozmanitosti nároků, rolí a očekáváníích a této zátěži, která na něj dopadá, nedokáže čelit a podléhá jí a nedokáže zastávat svou vlastní pozici.¹⁵⁸ Jak uvádí Stavjaníková „*toto období je velmi citlivé pro rozvoj tzv. rizikového a problémového chování a zvýšeným výskytem obtížných životních událostí.*“¹⁵⁹

Období pubescence

Toto období (též nazýváno období staršího školního věku nebo pubertou) je biologickým a sociálním mezníkem, neboť se jedná o období pohlavního dozrávání a zároveň období spojené s ukončením povinné školní docházky a s volbou povolání.¹⁶⁰ Mezi předchozím obdobím mladšího školního věku a pubescencí je pravděpodobně největší ostrý předěl, jimž v životě člověk prochází. Jestliže předchozí období je spíše klidné a vyrovnané, pubescence je především **obdobím neklidu a dramatické proměny těla a duše.**¹⁶¹

Biologický vývoj:

Na úrovni biologické dochází k významným změnám ve vývoji, především v rychlém **tělesném růstu a v oblasti sexuality.** Labáth hovoří o tzv. růstovém sprintu.¹⁶² V oblasti sexuality dochází k dalšímu výraznému **vývoji primárních pohlavních**

¹⁵⁷ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 142.

¹⁵⁸ Srov. HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 215-216.

¹⁵⁹ STAVJANÍKOVÁ, M. *Znaky cílové skupiny NZDM z hlediska adolescence*, s. 93.

¹⁶⁰ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 45.

¹⁶¹ Srov. HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 210.

¹⁶² Srov. LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních změn*, s. 15.

orgánů, ale i sekundárních (mužský a ženský typ ochlupení), terciálních (tvar těla, tukové vrstvy) a kvartálních (zájmy, způsoby komunikace) pohlavních znaků. Kolem 13. – 14. roku se u dívek objevuje první menstruace a u chlapců první poluce, kdy u dívek se tělesný pohlavní vývin dokončuje mezi 14. - 15. rokem a u chlapců o něco později, mezi 15. - 17. rokem.¹⁶³

Psychologický vývoj:

Důležitou změnou v tomto období je z hlediska kognice přechod od stadia konkrétních operací do stadia formálních logických operací, což znamená, že **pubescent je již schopný abstraktního myšlení**.¹⁶⁴ Pubescenti jsou tedy schopni uvažovat hypoteticky bez ohledu na realitu, kdy není cílem poznat svět jaký je, ale spíše v idealistickém duchu, jaký by být mohl. Jsou taktéž již schopni anticipace, tedy předjímat budoucnost, což souvisí především s potřebou seberealizace a novým pohledem na hodnocení svých aktuálních výkonů.¹⁶⁵ V důsledku biologických „hormonálních bouří“ dochází **z hlediska emocí** a celkového chování k velké emoční nevyváženosti – objevuje se labilita a změny nálad, inklinace k impulzivnímu a nepředvídatelnému jednání, větší zranitelnost a introverze, snaha o dospělé chování a sexuální zvědavost. Příhoda toto období nazývá vulkanismem, kdy každá pubescentova tendence má „vyšší *temperaturu než v dětství a následujících obdobích*.“¹⁶⁶ Zvyšuje se míra kritičnosti k okolnímu světu zahrnující i vzdor a odmítání autorit. S tím také souvisí proměna citové vazby ke své rodině.¹⁶⁷ Labáthem zmiňovaný tzv. růstový sprint způsobuje vznik tělesné disproporcionality, která se projevuje nedostatečnou pohybovou koordinací, nešikovností a zároveň určitou nespokojeností se svým vlastním tělem, která může dopadat na negativní prožívání sebe sama a může být často prvním impulsem k přemítání o vlastní identitě a v důsledku může způsobovat **pocit dezintegrace, nedostatečnosti a pocitu méněcennosti**.¹⁶⁸ Jak uvádí Pávková, rozvíjí se také intelektuální city, které se projevují zvědavostí a zájmem o určité oblasti lidské činnosti

¹⁶³ Srov. LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních zmien*, s. 15.

¹⁶⁴ Srov. STAVJANÍKOVÁ, M. *Znaky cílové skupiny NZDM z hlediska adolescence*, s. 94.

¹⁶⁵ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 45.

¹⁶⁶ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s.143.

¹⁶⁷ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 45.

¹⁶⁸ Srov. LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních zmien*, s. 14-15.

– probouzí se zájem o umění a schopnost prožívat umělecká díla, ale i pochopení pro krásu v životě, přírodě a mezilidských vztazích.¹⁶⁹

Sociální vývoj:

Souhrnně se dá říci, že se v tomto období **mění vztah k druhým lidem a institucím** (učitel, rodiče, škola, vrstevníci). Jestliže před tím byl například učitel nekriticky uznávanou autoritou, v tuto chvíli se učitel stává přijímanou autoritou, pokud mladému pubescentovi něčím imponuje. Totéž platí i o sociálním pracovníkovi, kdy otázka vztahu přímo souvisí s mírou působení služby NZDM na klienta. Z hlediska vztahu ke škole již není dobrý výsledek cílem, ale stává se spíše prostředkem. Rodina resp. rodiče v tomto období představují vzor, od kterého je třeba se odlišit a vymezit (často za cenu konfliktů). Dochází k prvotnímu odpoutání od rodiny, které je zde myšleno spíše než ve smyslu zrušení vztahu, k jeho proměně. Rodičovská autorita z dřívějšího období, tak přestává fungovat a ze strany rodičů je spíše důležité pro udržení vztahu s pubescentem jeho podpora a poskytování možností rozvoje. Jestliže v předchozím období byla dítěti oporou hlavně rodina, v tuto chvíli se jí stává **především vrstevnická skupina**, kde dítě hledá uznání a přijetí za cenu konformity, která znamená ztotožnění se skupinovou identitou často na úkor zřeknutí se své vlastní individuality.¹⁷⁰ V tomto období se objevují také hlubší a vyhraněnější zájmy (koníčky), které jsou diferencované na základě pohlaví a individuality, na jejichž rozvoji se podílí vliv prostředí a výchovy.¹⁷¹

Období adolescence

Adolescence je posledním věkovým obdobím před přechodem do věku dospělosti. Tedy určité mezidobí, kdy se v podstatě **biologicky zralý jedinec učí být dospělým a svébytným** (získává patřičné postavení, legitimuje se a kvalifikuje jako občan).¹⁷² Čačka v tomto směru spatřuje hlavní úkol adolescence v dosažení úrovně zralé a kultivované osobnosti, kdy základní aspekty tohoto procesu spatřuje ve vzájemně se

¹⁶⁹ Srov. PÁVKOVÁ, J. Psychologické aspekty výchovy ve volném čase, s. 90.

¹⁷⁰ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 46-47.

¹⁷¹ Srov. PÁVKOVÁ, J. Psychologické aspekty výchovy ve volném čase, s. 90.

¹⁷² Srov. HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 214.

doplňujících procesech individualizace, charakterizované uvědomováním, restrukturalací a upevněním nové osobité struktury postojů, cílů, hodnot a projevů socializace a kultivace, tedy začleňováním do užších či širších společenských vztahů.¹⁷³ Jestliže jsme tedy v části o pubescenci hovořili o rozvoji identity, pak adolescence by měla být jejím završením.

Z hlediska tohoto období se často můžeme setkat s různými označeními pro tuto věkovou kategorii jako např. mladiství, dorost, teenagers.¹⁷⁴ Stejně jako pro období pubescence zde platí **zvýšené riziko rozvoje rizikového a problémového chování a velké množství obtížných okamžiků provázející život adolescenta**, neboť „*adolescence je pro dosud nepevnou integraci východisek sebeřízení ještě poměrně obtížné stádium. Mnohdy se v něm vyskytují krize, chyby až výstřelky, které není snadné chápat, ani odpouštět. Teprve koncem období nastává vnitřní harmonizace a uklidnění.*“¹⁷⁵ Samozřejmě toto je popis stavu, kdy všechno probíhá, jak má. Adolescenci však nelze brát pouze ve smyslu přípravného období, které se završuje v dospělosti, ale také v určitém smyslu jako samostatné období, které má z biodromálního hlediska¹⁷⁶ rozhodující význam a které u každého jedince nachází svůj konkrétní obsah, kdy je podstatné toto období umět prožít a ne ho jenom přečkat. Vztah dospělé společnosti k dospívajícím je pro tuto skupinu podstatným požadavkem a měl by pomáhat dospívajícím **získat čas** na zpracování vnitřně prožívaných rozporů a vytvářet vhodné podmínky pro kultivaci a zdravé dospívání.¹⁷⁷

Biologický vývoj:

V adolescenci se završuje **pohlavní zrání a dokončuje se tělesný růst**. Tělesná zdatnost tak může nahrazovat kompetence, jichž se zatím nedostává v duševní oblasti¹⁷⁸, neboť je zde typická nerovnováha mezi poměrně vyspělou rozumovou a tělesnou složkou a ještě ne zcela vyžralými city a sociálními vztahy.¹⁷⁹

¹⁷³ Srov. ČAČKA, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*, s. 229.

¹⁷⁴ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 140.

¹⁷⁵ Srov. ČAČKA, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*, s. 230.

¹⁷⁶ Tzn. týkající se celoživotního vývoje a rozvoje, formování a perspektiv psychiky a osobnosti.

¹⁷⁷ Srov. LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních změn*, s. 21.

¹⁷⁸ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 48.

¹⁷⁹ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Psychologické aspekty výchovy ve volném čase*, s. 90.

K rozhodujícím změnám ale dochází ve všech tělesných systémech, kdy se mění (např. krevní oběh, osifikují se kosti, dozrává kostra, dýchací a trávicí systém) směrem k vrcholné funkční formě, která se posléze udržuje v průběhu dalšího produktivního života dospělého člověka.¹⁸⁰ Ke konci období zde tedy máme biologicky víceméně dospělého člověka. S tělesným růstem souvisí také tělesný vzhled, který má v tomto období velký vliv na psychiku jedince. Nespokojenost s vlastním tělem a opoždění ve vývoji sekundárních pohlavních znaků nebo naopak příliš nápadný rozvoj nebo jiné nápadné nedostatky mohou být zdrojem nepříjemných zkušeností a prožitků (např. pocitů méněcennosti), které pak mohou vyústit k problematickému chování.¹⁸¹

Psychologický vývoj:

V adolescenci se také **završuje poslední fáze vývoje myšlení** resp. kognitivních funkcí. Na rozdíl tedy od pubescence, která je začátkem stádia formálních operací, se v tomto období myšlení kromě nabyté schopnosti vytvářet hypotézy a dedukovat z nich závěry rozvíjí směrem k propozičnímu myšlení, tedy ke schopnosti testovat logiku výroků. Důležitou součástí této nové schopnosti je i využívání jazyka, který je v tuto chvíli o to více důležitý především v možnosti vyjadřování se v abstraktních pojmech a z hlediska jejich chápání.¹⁸² Zlepšuje se kvalita pozornosti především díky již stabilněji vytvořeným zájmům. Určitým fenoménem, který se v tomto období objevuje, je denní snění, které může být příznakem neschopnosti vyrovnávat se s realitou a životními obtížemi. V citové oblasti se objevují výrazně změny, které bývají na počátku adolescence ještě více proměnlivé a bouřlivější s tendencí se v pozdější fázi tohoto období více stabilizovat a zklidňovat. Z hlediska nižších citů, které souvisí s uspokojováním tělesných potřeb, je nejvýraznější především změna vztahu k sexualitě. Intelektuální city se projevují především v souvislosti s touhou po poznávání a snaha se **vlastním myšlením dobírat pravdy a náhledu na svět**. Morální citění se projevuje především značnou tendencí hodnotit druhé na základě vlastního pohledu, co je dobré a správné. V tomto období se velmi silně rozvíjí také estetické

¹⁸⁰ Srov. LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních zmien*, s. 15.

¹⁸¹ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Psychologické aspekty výchovy ve volném čase*, s. 102.

¹⁸² Srov. Tamtéž, s. 102.

cítění, které by se dalo charakterizovat jako chuť po prožívání krásy (ať již přírodních či v oblasti umění).¹⁸³ Z hlediska vývoje osobnosti se proti začátku dospívání objevuje větší míra stability, extraverte a také přibývá přívětivosti, svědomitosti. Osobnost jedince směřuje k celkové větší stabilitě a otevřenosti vůči druhým lidem.¹⁸⁴ V této fázi se **završuje** také **rozvoj identity**, kdy jedinec je již v ideálním případě schopen vědět, kým je, je schopen také vlastní sebereflexe.¹⁸⁵ „*Součástí je rozvoj mužské a ženské role a navazování hlubších partnerských vztahů. Zralost jedince se projeví mj. ve schopnosti navázání a udržení dlouhodobého intimního vztahu.*“¹⁸⁶ Taktéž se rozvíjí **morální identita**, kterou lze vnímat jako určitou „*míru, v jaké je pro jedince důležité být morálním člověkem.*“¹⁸⁷ Ukazuje se, že ti adolescenti, kteří se považují za morální, se méně často dopouštějí antisociálního jednání.¹⁸⁸ Neúspěch v dosažení identity vede v Eriksonově smyslu ke **konfuzi** (zmatení), které vede k dezintegraci jedince a zamezuje směřovat k nějakému smysluplnému cíli a může se proměnit až v patologii. Jedním z příkladů této „zmatené identity“ může být tzv. **adolescentní moratorium**, kdy jedinec přebíhá zmateně z různých rolí a nenachází nějakou logickou kontinuitu ve svém životě (např. chce studovat, ale studium nedokončí a jde do práce, pak znovu chce studovat nebo přemýšlí nad založením rodiny atd.).¹⁸⁹

Sociální vývoj:

Stejně jako v období pubescence se **hlavní oporou v životě adolescenta stává skupina vrstevníků**. Na druhou stranu vztah k rodičům již nemusí být tolik postaven na vzdoru a vymezování, ale pokud si je jedinec více jistý sám sebou již se tolik nepotřebuje demonstrativně vymezovat a vztah s rodiči se spíše zklidňuje (přesto můžeme říci, že se vztah postupně od závislosti na rodičích v tomto období přeměňuje na postupné odpoutávání od rodičů). To, co se především proměňuje je způsob komunikace, kde se

¹⁸³ Srov. PÁVKOVÁ, J. Psychologické aspekty výchovy ve volném čase, s. 102.

¹⁸⁴ Srov. JANOŠOVÁ, P. Adolescence, s. 106.

¹⁸⁵ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 48.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 48.

¹⁸⁷ JANOŠOVÁ, P. Adolescence, s. 106.

¹⁸⁸ Srov. Tamtéž, s. 106.

¹⁸⁹ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 48.

již zrcadlí více partnerská rovina než rovina „rodičovské nadřazenosti“.¹⁹⁰ To samé je možné vztáhnout ke vztahu učitel – žák/ sociální pracovník - klient, kdy učitel by měl být spíše naslouchajícím partnerem než dominantní autoritou. Na druhou stranu odpoutávání od rodičů, jako jakýsi druh emancipace, může představovat riziko v tom smyslu, pokud se mladému člověku nedaří uvolnit z přílišné závislosti na rodičích a přesunout tyto vazby alespoň částečně na vrstevníky. Z tohoto nezdaru vzniká spousta obtíží, které se mohou projevovat v prudkých afektech, nenávisti vůči rodičům nebo naopak z obav o ztrátu rodičovské lásky pasivním odmítáním nových vztahů, případně uzavíráním do vlastního světa fantazie nebo pocitu ublížení a utrpení nebo ve finále i odmítáním a vyhýbáním se „všemu vrstevnickému“. Dotýkáme se zde aspektu **psychosociálního konfliktu**, který je pro období dospívání svým způsobem přirozený, neboť v rámci tohoto konfliktu nakonec dospívající může najít svou vlastní cestu. Problém však nastává u predisponovaných jedinců, kde může tento způsob obrany přejít v dominující rys osobnosti, který může vést až k poměrně závažným patologiím (např. mentální anorexie, psychotické poruchy atd.).¹⁹¹

Vraťme se však ke skupině vrstevníků. Vztahy s vrstevníky hrají v období dospívání klíčovou, nezastupitelnou roli. Jsou unikátní a nemohou se rovnat vazbám v rodině. Adolescent v tomto období, kdy se odpoutává od svých rodičů, ale ještě není zcela schopen samostatně fungovat, potřebuje oporu od lidí, kteří jsou v podobné situaci (a věku) - tedy oporu od vrstevníků. Vrstevnické skupiny se vyznačují především tím, že adolescentovi umožňují vzájemné sdílení, poskytování názorů, pocitů a vzorců chování, kterými je možné testovat sebe a dozvídat se o sobě „kdo vlastně jsem“. Mimo jiné mu mohou pomoci získat pocit vlastní autonomie a nabídnout mu sociální statut a pocit vlastní hodnoty – v případě, že se jedinec nezařadí do nějaké vrstevnické skupiny, může to pociťovat jako sociální stigma. Také se však vyznačují potřebou odlišit se od ostatních. To souvisí s již u pubescence zmiňovanou konformitou, která je často doprovázena také výraznými znaky odlišující tuto skupinu od jiných např. ve způsobu vyjadřování, úpravě zevnějšku, hudbě nebo v postojích (ke škole, drogám,

¹⁹⁰ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 48.

¹⁹¹ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 151.

k práci, rodině, penězům, sexualitě, ideologiím atd.)¹⁹² Tím je naplněna touha adolescenta po jednoznačnosti a vymezení.¹⁹³ Být součástí vrstevnické skupiny však není pouze o výhodách a bezproblémovém zázemí, ale může představovat i stresující nárok obstat v očích vrstevníků jako někdo, kdo je pro skupinu „v pořádku“ a plně sdílí hodnoty vrstevnické skupiny, což může být doprovázeno různým testováním hranic členů skupiny, přináležení ke skupině, co je člen ochoten pro skupinu udělat atd. Na to lze nahlížet jak v pozitivním smyslu (hodnoty přátelství, obětavosti), ale také negativním způsobem (šikana, testování hranic nevhodným chováním, ohrožujícím způsobem, atd.). Touha někam patřit je však v tomto období velmi silná a rizikem mohou být také tzv. **delikventní skupiny** (či party nebo subkultury), ke kterým může adolescent inklinovat. Může se jednat např. o různé kriminální skupiny nebo o různé druhy problematických subkultur jako např. rasistická nebo násilnická (skinheads, hooligans), drogová nebo také pseudonáboženská.¹⁹⁴

Sexualita v adolescenci dostává jakýsi psychosociální ráz, kdy si jedinec již plně uvědomuje svou sexuální identitu a sexualita již není pouze záležitostí těla a prestiže a spíše přivádí jedince k potřebě vytvářet partnerské vztahy charakteristické velkou zamilovaností a idealizovaností. Důležitým mezníkem majícím až iniciační rysy může být první sexuální styk, který zvyšuje společenskou prestiž a vzbuzuje pocit o dalším důkazu dospělosti. Obdobný iniciační mezník této počínající dospělosti může představovat u některých adolescentů přechod ze studia do prvního zaměstnání. Jedná se o významnou změnu, která přináší pro jedince nové výzvy i z hlediska pracovních vztahů a přizpůsobení se pracovnímu prostředí (respektování nadřízených a podřízených, akceptace pracovního režimu požadující povinnost a zodpovědnost), ale dává mu také první možnost skutečné ekonomické samostatnosti – tedy další důkaz jeho směřování do dospělosti.¹⁹⁵

¹⁹² Srov. STAVJANÍKOVÁ, M. Znaky cílové skupiny NZDM z hlediska adolescence, s. 94.

¹⁹³ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 48.

¹⁹⁴ Srov. MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A., *Mládež a delikvence*, s. 83-89.

¹⁹⁵ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 49.

Potřeby v období dospívání (dle Ptáčka a Kuželové):

Biologické potřeby (uspokojování sexuálních potřeb); potřeba bezpečí; potřeba emočně vřelého, individuálního, stabilního a vzájemně uspokojujícího osobního kontaktu; potřeba možnosti vytvářet sociální interakce odpovídající věku; potřeba podpory při zvládnání školních nároků; potřeba prostoru pro vlastní iniciativu; potřeba akceptace a respektu k osobnosti dítěte; potřeba sociálních vzorů a identifikace se sociální skupinou; potřeba vlastního sebeurčení a seberozvoje; potřeba nacházení vlastní identity, potřeba samostatnosti (v adolescenci).¹⁹⁶

Vývojové úkoly dospívání (dle Havinghursta):

- dosáhnout nových a zralejších vztahů s vrstevníky obou pohlaví
- dosáhnout mužské nebo ženské sociální role
- akceptovat svou tělesnou konstituci
- dosáhnout emoční nezávislosti od rodičů a jiných dospělých
- připravit se na manželství a rodinný život
- připravit se na ekonomickou nezávislost (včetně výběru a přípravy na povolání)
- osvojit si určité hodnoty a etický systém, které ovlivňují naše chování, vývoj ideologie
- naučit se společensky zodpovědnému chování¹⁹⁷

Některá rizika spojená s tímto obdobím (souhrnný výčet dle Ptáčka a Kuželové¹⁹⁸, dle Miovského¹⁹⁹, dle Krčmářové²⁰⁰):

Sociálně patologické jevy (agresivní chování, šikana, kyberšikana, konzumace alkoholu, návykových látek a kouření, rizikové sporty a zábava, rasismus a xenofobie, kriminalita a přestupky proti zákonu); Sociálně patologické jevy, zvláště spojené

¹⁹⁶ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 47-50.

¹⁹⁷ Srov. MILLOVÁ, K. *Klasické teorie vývoje*, s. 34-35.

¹⁹⁸ Srov. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*, s. 47.

¹⁹⁹ Srov. MIOVSKÝ, M. a kol. *Primární prevence rizikového chování ve školství*, s. 113-115.

²⁰⁰ Srov. *Děti a online rizika: Sborník studií*. KRČMÁŘOVÁ, B (ed.), Praha: Linka bezpečí, 2012, s. 21-23.

s partou vrstevníků (vandalismus, výtržnictví); útky z domova; problémy s vlastní identitou; nedostatečný dohled rodičů na školní docházku a přípravu do školy (v pubescenci); rodiče neposkytující přiměřený sociální vzor dítěti (v pubescenci); nedostatečný dohled nad volným časem pubescenta ze strany rodičů; rodiče nepodporující rozvoj pracovních návyků adolescenta; sociálně vyloučené prostředí; problematický přístup ke vzdělání; sociální prostředí bez sociálně žádoucích pozitivních vzorů; závislost na online prostředí (vytváření virtuální identity a kybervztahů na úkor opravdových vztahů a života v reálném prostředí, online komunikace, hraní on-line her, závislost na počítači a internetu).

2.2.3 Období časně dospělosti (20-25 let)

Časnou dospělost lze chápat jako **přechodné období mezi adolescencí a plnou dospělostí**, které trvá přibližně od 20 do 25 let věku.²⁰¹ Vymezení tohoto vývojové období není úplně jednotné především ve stanovení horní hranice. Někteří autoři období mladé dospělosti posouvají do 30 let, jiní dokonce až k čtyřicátému roku života.²⁰² V kontextu této práce je ale spíše důležité především to, že minimálně část tohoto období spadá stále do cílové skupiny NZDM. Pouze znovu připomeňme, že se jedná o cílovou skupinu od 6 do 26 let. Millová charakterizuje mladou dospělost jako období plné změn a výzev, které souvisí s **procesem včleňování do dospělé společnosti**. To s sebou zákonitě nese i objevování nových možností (které člověku společnost přináší), které si mladý člověk zkouší, „osahává“ a učí se tak fungovat v dospělém světě.²⁰³ V tomto období je velmi důležité stavět na dobrých základech předchozích období a mít v případě nekompetence či nedostatku vlastní síly, schopnosti, tzv. „kam sáhnout“ pro podporu. Zvláště pokud nefunguje dobře rodina, či mladý člověk nemá navázány přátelské vazby, je důležité, pokud může využít služeb zařízení typu NZDM, které mu mohou pomoci se v situaci zorientovat a rozhodnout se co dál.

Toto období je charakteristické především svou rozmanitostí, což je dáno především tím, že biologický vývoj zde postupuje již velmi pomalu na rozdíl od

²⁰¹ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 161.

²⁰² Srov. MILLOVÁ, K. *Mladá dospělost*, s. 118.

²⁰³ Srov. Tamtéž, s. 134.

předchozích období a také vliv společnosti na vývoj jedince slábné. „*To základní, co dělá vývoj vývojem, tj. zákonitý sled změn, se do značné míry ztrácí v rozmanitosti.*“²⁰⁴

Oproti předchozím obdobím, která jsou charakteristická vydatnými změnami v biopsychosociálním vývoji jedince, tato fáze představuje **práh dospělosti**, resp. člověk v tomto věku již je brán za „čerstvě“ dospělou bytost, vývojově zralou (resp. vyzrálejší) - vnímáme-li zralost jako jedno z hlavních kritérií dospělosti.²⁰⁵ Říčan si v tomto smyslu klade otázku, jak a podle čeho se dá určit, zda je člověk již dospělý, neboť vývoj, jak jsme si řekli, má určitou obecnou zákonitost, ale probíhá také s individuálními rozdíly ve vývoji. Není tedy vždy možné spolehnout se jenom na dosažený věk odpovídající určitému vývojovému stupni, ale v potaz je nutné brát i dosažený stupeň duševní a osobností zralosti. Říčan jako odpověď předkládá znaky, kterými se vyznačuje (časný a zralý) dospělý člověk:

- koná produktivní práci, jejíž smysl chápe a která ho činí existenčně soběstačným;
- je schopen spolupracovat bez zbytečných konfliktů, přijímat a poskytovat radu a pomoc, podřízovat se vedení a sám vést méně zkušené;
- samostatně hospodaří, přinejmenším si sám opatřuje a udržuje osobní věci
- jedná vyspěle vůči nadřízeným v práci nebo ve studiu, vyřizuje si s nimi své záležitosti sám, bez přílišného rozrušení, bez přehnané submisivity a bez zbytečného zdůrazňování své nezávislosti
- má do budoucnosti realistické plány, které odpovídají jeho hlubším zájmům a sklonům;
- bydlí samostatně, není-li to možné, má alespoň jasně ohraničený prostor ve společném bytě;
- je schopen trávit volný čas sám, má však jednoho nebo více blízkých přátel, kteří stojí o jeho společnost;
- je schopen se stýkat s příslušníky druhého pohlaví bez přílišných zábran a plachosti, poskytovat a přijímat lásku a něhu; má výraznou tendenci k dlouhodobému vztahu citově silnějšímu než je vztah k rodičům;

²⁰⁴ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 229-230.

²⁰⁵ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 162.

- cílevědomě rozšiřuje svou orientaci v prostředí, v němž žije a pracuje;
- aktivně se zajímá a pečuje o blaho rodiny, přátel i širšího lidského společenství.²⁰⁶

I přes výše uvedené „slábnutí“ vývojových procesů v dospělosti, zde dodrží členění z předchozích kapitol a i toto období se pokusím představit z hlediska biopsychosociálních charakteristik typických pro toto období.

Biologický vývoj:

Časná dospělost je obdobím **největší tělesné síly, energie, vitality a robustního zdraví**, kdy tělesná konstrukce ještě spěje k mohutnosti a upevňuje se.²⁰⁷ Toto upevňování se děje i v jiných oblastech např. dosažení výšky, v oblasti vývoje sekundárních pohlavních znaků nebo hormonálních změn. Na neurální úrovni ještě dochází k přibývání bílé hmoty mozkové (k tzv. myelinizaci), což má vliv především na **větší schopnost kontroly chování**. Přesto je možné říct, že na rozdíl od předešlých životních období je toto období na výrazné biologické proměny a procesy spíše chudší a většina fyzických změn souvisí více s individuálním životním stylem a péčí o vlastní osobu.²⁰⁸ V tomto období se již také mohou dostavovat první zatím spíše nepatrné **náznaky involuce** – tedy procesu, kdy již dochází k procesu stárnutí (např. změny v obratlových ploténkách, úbytek tělesné výšky, involuční změny ve smyslové oblasti - především se může měnit zrak či sluch).²⁰⁹

Psychologický vývoj:

V kognitivním vývoji dosahuje vrcholu v tomto období tzv. **fluidní inteligence**, což je geneticky vrozená schopnost učit se a nalézat efektivní řešení problémů, na rozdíl od kulturně determinované krystalické inteligenci, která se vyvíjí na základě zkušeností a naučených znalostí a dovedností až víceméně do stáří. Z hlediska zrání a vývoje myšlení jsme v předchozích obdobích vycházeli především z teorie kognitivního vývoje

²⁰⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 230-231.

²⁰⁷ Srov. Tamtéž, s. 232.

²⁰⁸ Srov. MILLOVÁ, K. *Mladá dospělost*, s. 118.

²⁰⁹ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 232.

J. Piageta, u kterého je nejvyšší dosaženým stupněm fáze formálních operací, která se vyvíjí od 12 let věku. Někteří jeho následovníci však upozorňují na to, že již v mladé dospělosti se myšlení stává realističtější a pragmatičtější a můžeme tak přemýšlet o fázi tzv. **postformálního myšlení**, která je v porovnání s myšlením v adolescenci více zaměřena na konkrétní situace, realističnost a zdůvodnitelnost řešení a zároveň umožňuje více si uvědomovat roli emocí a subjektivních faktorů v myšlení.²¹⁰ Mladý dospělý tedy, a mluvíme o zdravém bezproblémovém zrání osobnosti, nachází více pragmatičnosti v jednání, je si jist sám sebou (zná své silné stránky, i svá omezení, která přijal), svou identitou a je schopen náhledu na sebe sama (sebereflexe), což vede ke stabilitě dospělého člověka²¹¹ V Eriksonově pojetí psychosociálního vývoje je časná dospělost obdobím **intimity proti izolaci**, přičemž intimita vyrůstá jako možnost z dokončené identity člověka, který se při jejím zdůrazňování snaží a je ochoten spojovat svou identitu s identitou dalších lidí.²¹² Setkáváme se zde tedy s potřebou vytváření intimních a partnerských vztahů, kde je velký důraz kladen na lásku. V tomto období je tedy intimita jedním ze základních životních témat, které se realizují především (nikoliv však výlučně) skrze milostný vztah.²¹³ Protipól intimity představuje izolace (distancování), kdy jedinec není schopen vytvářet intimní vztahy a záměrně se jim může začít vyhýbat.²¹⁴

Sociální vývoj:

Přechod z adolescence do mladé dospělosti se vyznačuje **sociální bezprizorností** a omezením trvalejších vazeb, což je dané především změnami, které v životě mladého člověka nastávají (zaměstnání, bydliště, partneři, přátelé). Postupně se však život stabilizuje a dochází k celkové **socializační proměně a vyhranění individuálního životního stylu**, který se formuje na základě zafixovaných postojů a hodnot jedince.²¹⁵ V tomto období se **zásadně mění postavení člověka**. V dospělém věku je již vnímán a hodnocen **skrze jeho status** ve společnosti na rozdíl od dřívějších období, kdy je

²¹⁰ Srov. MILLOVÁ, K. Mladá dospělost, s. 119.

²¹¹ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 166.

²¹² Srov. ERIKSON, H., E. *Dětství a společnost*, s. 239.

²¹³ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 240.

²¹⁴ Srov. MILLOVÁ, K. Klasické teorie vývoje, s. 27.

²¹⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II. - Dospělost a stáří*, s. 28.

hodnocen a vnímán převážně **skrze svůj věk**.²¹⁶ Ještě větší důležitost v tomto období nabývají sociální vztahy, které směřují k přetransformování vztahů s rodiči směrem k výraznějšímu nebo úplnému osamostatnění. Toto osamostatnění probíhá v emoční a finanční rovině, kdy emoční obvykle začíná již v adolescenci a finanční je typičtější právě pro mladou dospělost (může být spojována s ukončením vysokoškolského studia a vstupem do prvního zaměstnání). **Získání samostatnosti je tak jedním z největších úkolů tohoto období.**²¹⁷ Osobnost člověka je tak právě v tomto období významně formována vnějšími událostmi především v rovině partnerských, rodinných a přátelských vztahů a zaměstnání, které je možné považovat za hlavní body obratu, které ovlivňují a vedou ke změně osobnostních charakteristik²¹⁸ a dochází také **k proměně vztahu a k posunu chápání společenských norem.**²¹⁹

Vývojové úkoly dospívání (dle Havinghursta):

- najít si partnera
- naučit se žít spolu s manželem/manželkou (partnerem/ partnerkou)
- založit si rodinu
- vychovávat děti
- naučit se vést domácnost
- začít vykonávat povolání
- přijmout občanskou zodpovědnost
- najít si vyhovující společenskou skupinu²²⁰

2.2.4 „Několik vět“ k problematice dětí ze sociálně vyloučeného prostředí

V této kapitole jsem do této chvíle popisoval základní obecnou strukturu vývojových zákonitostí, které jsou spíše typické především pro euroamerickou kulturu. Je třeba si však uvědomit, že *„reálně probíhající socializace je vždy procesem odehrávajícím se v určité kultuře; je zvládáním konkrétních úkolů a požadavků kladených určitým*

²¹⁶ Srov. MILLOVÁ, K. Klasické teorie vývoje, s. 34.

²¹⁷ Srov. Tamtéž, s. 123.

²¹⁸ Srov. Tamtéž, s. 121.

²¹⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II. - Dospělost a stáří*, s. 28.

²²⁰ Srov. MILLOVÁ, K. Klasické teorie vývoje, s. 34-35.

*společenstvím na jeho členy; je integrováním jedince do pospolitosti konkrétních lidí.*²²¹ V této souvislosti můžeme zmínit pojem tzv. modální osobnosti, která se formuje na podkladě podmínek, metod, průběhu a ve výsledku typickém pro danou kulturu a díky kterému osobnost získává charakteristické znaky člena daného společenství.²²² Nic na tom nemění ani fakt, že stadiální vývoj má např. podle Piageta určité neměnné zákonitosti ve vývoji jedince, které platí obecně napříč kulturami. Je na místě však zmínit, že průběh stádií může být vlivem výchovy a kultury zpomalený, respektive, že kultura může tento vývoj urychlovat nebo zpomalovat, ale nemůže urychlit anebo zpomalit postup jednotlivými stadii a nemůže ani změnit jejich kvalitu a pořadí.²²³

Důvodem, proč zde o tomto aspektu hovořím, je především fakt, že cílovou skupinou NZDM jsou také často děti a mládež vyrůstající v sociálně vyloučeném prostředí (především romské děti a mládež), které má na výchovu a vývoj dítěte značný vliv. Zároveň někteří autoři předpokládají, že déletrvajícím životem v sociálně vyloučeném prostředí (především v sociálně vyloučených lokalitách) de facto vytváří také specifickou kulturu tzv. **kulturu chudoby**.²²⁴ Vzhledem z dlouhodobé zkušenosti z praxe s dětmi z tohoto prostředí mohu potvrdit, že je tendence zaměňovat znaky žité kultury chudoby (či sociálního vyloučení) za znaky přisuzované romskému etniku.

Představíme-li si výše uvedené pojmy, tak sociální vyloučení můžeme charakterizovat jako souběh faktorů, které výrazně omezují možnosti v přístupu na otevřený trh práce, v přístupu k veřejným službám (včetně sociálních služeb a vzdělávání), v kontaktu se sociálním okolím, k řešení osobních krizí, k politické participaci nebo omezují schopnosti a dovednosti těchto možností využít, kdy specifickou roli v sociálním vyloučení navíc hraje etnicita.²²⁵ Pojem a koncept kultury chudoby pak definoval poprvé americký antropolog O. Lewis. Těžiště tohoto konceptu je postaveno na předpokladu, že se v sociálně vyloučených lokalitách v průběhu času

²²¹ HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*, s. 175.

²²² Srov. Tamtéž, s. 175.

²²³ Srov. MILLOVÁ, K. *Klasické teorie vývoje*, s. 23 - 24.

²²⁴ Nenechme se však mýlit pojmem chudoba, neboť ten může vzbuzovat pocit, že se jedná pouze o nedostatek hmotných a ekonomických zdrojů, ale problém se dotýká celého komplexu faktorů, které jsou typické pro sociální vyloučení. Srov. MORAVEC, Š. *Nástin problematiky sociálního vyloučení romských populací*, s. 13.

²²⁵ Srov. ČADA, K. a kol. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. [online], s. 15.

vytváří a ustaluje určitý specifický kulturní vzorec vznikající jako reakce a zároveň forma adaptace na dlouhodobou chudobu a symbolické a prostorové vyloučení, které společně vytváří specifický souhrn hodnot sdílených obyvateli vyloučené lokality. Tento vzorec chování sice umožňuje lidem fungovat a přežít v tomto prostředí, ale zároveň jim může zabraňovat v přístupu do společenských struktur a ke zdrojům, které společnost pro své občany zajišťuje a nabízí. Zároveň se tento vzorec chování předává do další generace, což znamená, že následující generace je **primárně socializována** do tohoto modelu.²²⁶ To znamená, že děti trvale žijící v tomto prostředí se tedy primárně učí zvládat své jednání především s ohledem na specificky konstruovanou sociální a kulturní strukturu, která je víceméně odlišná od struktury majoritní společnosti. Sociální pozice dítěte a jeho identita je určována především povahou a mnohými důsledky sociálního vyloučení a také sdílenými kulturními zvyklostmi a praktikami objevujícími se v sociálně vyloučených lokalitách.²²⁷

Důsledky této socializace do specifického prostředí sociálního vyloučení se pak začínají plně projevovat především v okamžiku, kdy se začíná dítě konfrontovat s širším světem majoritní společnosti (s jejími hodnotami a normami, které mohou být v různých aspektech velmi odlišné), ze začátku především vstupem do školy, resp. školky, který je velmi často provázen neúspěchy a v případě např. romských dětí také předsudky a diskriminací a posléze často problematickým rizikovým chováním a překračováním norem společnosti s velmi problematickou společenskou uplatnitelností.

²²⁶ KAJANOVÁ, A., URBAN, D. Sociální exkluze a kultura chudoby, sociálně vyloučené komunity, s. 55.

²²⁷ MORVAYOVÁ, L. *Děti trvale žijící v prostředí sociálně vyloučené lokality. Determinanty vzdělávání v sociokulturním kontextu.* [online], s. 28.

3 PEDAGOGIKA V PROSTŘEDÍ NZDM JAKO VĚČNĚ PODEZŘELÁ A ZPOCHYBŇOVANÁ

3.1 Vztah sociální práce a sociální pedagogiky v prostředí NZDM

Petr Klíma v textu „Pedagogika mimo zdi institucí“, která vyšla ještě v době, kdy kontaktní a nízkoprahová práce s dětmi a mládeží nebyla systémovou sociální službou, předkládá velmi jasně základní paradigma této činnosti. Jeho text je tak potřebným fundamentem pro pochopení podstaty a smyslu kontaktní a nízkoprahové práci s dětmi a mládeží a jistě přispěla i k postupnému etablování tohoto způsobu práce s dětmi a mládeží do systému sociální služeb, již v podobě definované sociální služby pro děti a mládež, tedy NZDM. Klíma kromě práce lektora, terapeuta a supervizora v oblasti práce s dětmi a mládeží a zakladatele a šéfredaktora odborného bulletinu pro sociální prevenci, pomoc a intervenci *Éthum*²²⁸ se také sám podílel na založení a vzniku prvních center (klubů) pro děti a mládež v ČR (např. již zmiňované Komunitní centrum Krok nebo také Proxima Sociale o. s.) a také se podílel na vzdělávání prvních pracovníků v této oblasti a jejím dalším rozvoji. Výrazně tak ovlivnil vývoj nízkoprahově orientované práce s dětmi a mládeží.²²⁹

Důvodem, proč hned na úvod této podkapitoly zmiňuji právě Petra Klímu, je fakt, že jako jedna z hlavních postav nízkoprahově orientované práce (přinejmenším v jejích začátcích) vycházel především z konceptu sociální pedagogiky. Domnívám se tedy, že sociální pedagogika měla důležitý vliv na utváření a koncipování podoby této oblasti v České republice²³⁰ a i když dnes máme sociální službu NZDM spojenou spíše s pojmem sociální práce, souvislost se sociální pedagogikou je v praktické činnosti těchto zařízení neoddiskutovatelná. V dalších řádcích se pokusím tento vztah sociální práce a sociální pedagogiky přiblížit i s přihlédnutím k tomu, jak jejich vztah nacházet a chápat v prostředí NZDM.

²²⁸ Srov. JEDLIČKA, R. a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*, s. 434.

²²⁹ Srov. článek *Zemřel Petr Klíma*. [online].

²³⁰ Srov. kapitolu 1.2 Kořeny a inspirace vzniku NZDM.

3.1.1 Sociální práce a sociální pedagogika míjející se

Přes výše uvedené je souvislost sociální práce a sociální pedagogiky a zároveň jejich blízkost často opomíjená, nepochopená nebo přinejmenším v očích nezasvěcených lidí jaksi upozaděná. Jedním z možných důvodů mohlo být i vcelku pochopitelné směřování, kdy se v akademické sféře hledalo nějaké definiční ohraničení jednotlivých oborů a jejich vymezení pole působnosti vůči blízkým a příbuzným oborům.²³¹ Kaplánek hovoří podobně a zmiňuje, že v 90. letech se v ČR obě dvě disciplíny rozvíjely nezávisle na sobě. Sociální pedagogika se formovala jako pedagogická subdisciplína (pod vlivem německé koncepce sociální pedagogiky), naproti tomu sociální práce v začátcích byla formována spíše sociology a psychology (pod vlivem angloamerických koncepcí).²³² „*Iniciativa k rozvoji oboru*“²³³ vyšla spíše z potřeb praxe a byla výsledkem hledání efektivních modelů pro nově se rozvíjející oblast sociálních služeb. Jako vhodný model se jevila anglosaská koncepce sociální práce.²³⁴

Jestliže hovořím v souvislosti s vývojem NZDM v ČR především o inspiraci německou sociální pedagogikou, můžeme v tomto smyslu a ve vztahu k sociální práci říci, že v německém prostředí se sociální pedagogika (Social pädagogik) spojuje se sociální službou rodinám a dalším vybraným skupinám a sociální práce (Sozialarbeit), která vychází z anglosaského pojetí „Social work“, je pak charakteristická spíše případovou prací neboli case managementem.²³⁵ Klíma v souvislosti vztahu a hranic mezi těmito dvěma obory zmiňuje, že prapříčinou tohoto velmi odděleného vnímání jsou historické kořeny, kdy sociální pedagogika nachází svůj původ spíše v péči o narušenou či ohroženou mládež a sociální práce se spíše uplatňovala při práci s dospělými. Mnozí badatelé pak vidí příčinu v odlišném kulturním a myšlenkovém kontextu, v nichž se metody a přístupy k řešení problému vyvíjely.²³⁶

Pojďme se ještě na chvíli zastavit u charakteristiky anglosaského pojetí sociální práce. V první řadě je však třeba říci, že sociální pedagogika jako obor nebyla v anglicky

²³¹ Srov. KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online].

²³² Srov. KAPLÁNEK, M. *Sociální pedagogika a sociální práce*, s. 506.

²³³ Oborem je zde míněna sociální práce.

²³⁴ Srov. KAPLÁNEK, M. *Sociální pedagogika a sociální práce*, s. 506.

²³⁵ Srov. Tamtéž, s. 504.

²³⁶ Srov. KLÍMA, P. *Pedagogika mimo zdi institucí*, s. 361.

hovořících zemích (především pak v USA) zavedena, neboť v tradici těchto zemí probíhá řešení všech sociálních problémů sociálně znevýhodněných občanů především v rámci oboru sociální práce. Pedagogickými a výchovnými aspekty se v tomto prostředí zabývá spíše obor sociologie výchovy (sociology education).²³⁷ Anglosaské pojetí sociální práce se pod hlavičkou „social work“ rozvíjelo nejprve v Anglii a posléze se rozšířilo do USA. Po druhé světové válce se však již jako zformovaná teorie a praxe vrací zpět do Evropy. Jak uvádí dále Lorenzová, někteří autoři charakterizují toto pojetí **sociální práce jako spíše klinický (medicínský a katalytický) model práce s klienty**. Klienti jsou v tomto modelu subjekty, které si nejsou vědomy svých nedostatků a prohřešků a je nutné je adaptovat do společnosti za pomoci léčebných, diagnostických a převýchovných postupů.²³⁸ „Sociální práce se pod vlivem tohoto modelu začala stále více orientovat na spolupráci se sociology, psychology, lékaři, psychiatry a jen málo nebo vůbec byla pěstována spolupráce s pedagogy, přestože výchovná dimenze byla vždy v sociální práci přítomna. V důsledku pak došlo k odcizení sociální práce a sociální pedagogiky (německá tradice sociální práce), které v řadě zemí přetrvává dodnes.“²³⁹ Je na druhou stranu velmi nejednoznačné, jestli to takto stále rigidně funguje. Například ve Velké Británii ale i dalších zemích je již výchovná činnost chápána jako součást sociální práce.²⁴⁰ Ondrejkovič říká, že původní angloamerický model „social work“, který byl nekriticky přijímán a vycházel z odlišných společenských a historických podmínek, dnes již vlastně neexistuje a např. v Anglii se od 90. let začaly objevovat v souvislosti s koncepcí sociální práce první zmínky o Německem inspirované sociální pedagogice jako možnosti obohacení individualistického pojetí sociální práce v Anglii.²⁴¹

²³⁷ Srov. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*, s. 24.

²³⁸ Srov. LORENZOVÁ, J. *Sociální pedagogika-věda, praxe, profese: K problému utváření oborové a profesní identity sociální*, s. 27.

²³⁹ Tamtéž, s. 28

²⁴⁰ Srov. KAPLÁNEK, M. *Sociální pedagogika a sociální práce*, s. 505.

²⁴¹ Srov. KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S.. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce, s. 62-63.

3.1.2 Sociální pedagogika a sociální práce nacházející se

V úvodu, pro představu úzké souvislosti obou oborů, doplním předchozí text o jejich definování, ať už v jejich širším či užším pojetí. Z hlediska povahy této práce je ale především důležité nahlédnout souvislost těchto dvou vědních disciplín v kontextu cílové skupiny děti a mládež. Tedy v první řadě uvedu definice obou oborů, které se nějakým způsobem dotýkají této cílové skupiny.

Sociální pedagogika je v užším pojetí spíše zaměřená na problematiku rizikového chování, kdy se zabývá výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mládeže a dospělých.²⁴² V širším pojetí pak představuje multidisciplinární obor, který se nesoustředí na vybrané cílové skupiny, ale na celou populaci a jejím zájmem není jen odstraňování negativních projevů chování, ale i posilování pozitivních složek v životním způsobu populace prostřednictvím výchovy a vzdělávání.²⁴³ Klíma nahlíží sociální pedagogiku jako teorii pomoci mládeži, kdy je především „specializovanou, aplikovanou disciplínou, v níž jsou pedagogické metody uplatňovány a využívány v situacích, kde běžné způsoby příznivého ovlivňování přirozeného psychosociálního vývoje selhávají, nebo tam, kde je psychosociální zránění a výchovné působení provázáno množstvím problémů a obtíží.“²⁴⁴ Knotová rovněž vidí rozměr sociální pedagogiky v péči a pomoci lidem „ve zvládnutí životních obtíží a dopadů negativních sociálních procesů. Zabývá se prevencí sociálního vyloučení, využívá sociální poradenství a různé postupy kompenzace dopadů negativních sociálních skutečností.“²⁴⁵ Matoušek předkládá ještě další rozměr této odborné disciplíny, kdy se „zabývá rozpoznáváním sociálních činitelů ohrožujících vývoj člověka, a uplatňováním postupů, jež vyvažují jejich nepříznivé působení (...) a zaměřuje se jak na ovlivňování ohroženého dítěte (dospívajícího, dospělého), tak na ovlivňování prostředí, v němž se ohrožená osoba pohybuje“.²⁴⁶

Sociální práce je pak definována ve Slovníku sociální práce právě Oldřichem Matouškem jako „společensko vědní disciplína i oblast praktické činnosti, jejichž cílem

²⁴² Srov. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*, s. 44.

²⁴³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*, s. 67.

²⁴⁴ KLÍMA, P. *Pedagogika mimo zdi institucí*, s. 361.

²⁴⁵ KNOTOVÁ, D. a kol. *Úvod do sociální pedagogiky: Studijní texty pro studenty oboru sociální pedagogika*, s. 20.

²⁴⁶ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 199.

je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti aj.) S. p. se opírá jednak o rámeček společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout nebo navrátit způsobilost k sociálnímu uplatnění. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky. S. p. je hlavním přístupem při poskytování sociální pomoci.“²⁴⁷

Vzhledem k tomu, že je velmi obtížné vyhledat definici sociální práce přímo související s dětmi a mládeží, dovoluji si ještě jednou zopakovat a předložit definování popisu a účelu služeb sociální prevence podle zákona 108/2006 Sb., kam svou působností nízkoprahové služby pro děti a mládež patří. Tento popis víceméně přesně dokresluje povahu a podstatu činnosti respektive cíle sociální práce v nízkoprahových službách s cílovou skupinou dětí a mládeže. „*Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů.*“²⁴⁸

Z uvedených definic je patrné, že se oba dva výše definované obory ve svých cílech velmi často doplňují a překrývají. Slovy F. Schmida „*vytváří společný kmen a rozvíjejí se do koruny stromu k pestřejší rozmanitosti, než tomu je u kořenu.*“²⁴⁹ Tyto kořeny, vznikaly dle Levické již ve středověku jako kořeny péče o druhé a v průběhu dějin se rozvíjely jako dva samostatné kmene – jeden ve smyslu péče o dospělé a druhý ve smyslu péče o děti, které se dnes zase přibližují v prostředí sociálních služeb.²⁵⁰ Kraus a Hoferková ve svém příspěvku v časopise Sociální pedagogika zmiňují, že se „*jak v sociální práci, tak v sociální pedagogice opakují určitá základní paradigmatata, která lze shrnout do následujících: poradenské, terapeutické, reedukační, reformní*

²⁴⁷ MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*, s. 200-201.

²⁴⁸ § 53 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

²⁴⁹ SCHMID, F. *Vztah mezi sociální pedagogikou a sociální prací v Německu*, s. 151.

²⁵⁰ LEVICKÁ, J. *Teoretické aspekty sociální práce*, s. 198.

(strukturální) a kupodivu, jak jsme ukázali, i paradigma, které je pro sociální pedagogiku stěžejní, tj. **výchovně vzdělávací** (edukativní), **profylaktické** se v některých pohledech na pojetí sociální práce objevují. Paradigma zdůrazňující edukologizaci sociální práce vychází z názoru, že činnost v sociální práci má výchovně vzdělávací charakter a jen málo činností je bez výchovně vzdělávacích intencí. Je ovšem třeba dodat, že toto paradigma je u nás akceptováno jen velmi zřídka.²⁵¹ I Levická dochází k podobnému závěru, kdy říká, že v **sociální práci neexistuje nepedagogické řízení**, protože každé záměrné působení na klienta v sociální práci se spojuje s následujícím cíli – aby klient pochopil vlastní situaci; aby se adaptoval na změněné podmínky; aby získal nové kompetence; aby se aktivně zapojil do života společnosti, atd.²⁵² Jak dále píše je z toho zřejmé, že **„každý z těchto cílů předkládá využívání pedagogických přístupů a sociálně pedagogických metod v práci sociálního pracovníka.“**²⁵³

Pohled Huppertze a Schinzlera předkládá společné funkce obou přístupů. Sociální práce/sociální pedagogika mají podle nich funkci **pedagogickou** (přispívání k optimálnímu rozvoji osobnosti, utváření životního způsobu), **profylaktickou** (činnosti a programy přispívající k předcházení různých deviací), **kompensační** (aktivity směřující k vyrovnávání deficitů např. z málo podnětného prostředí), **korekční** (činnosti týkající se populace umístěné ve vězeních, ústavech, domovech), **tutoriální** (pomoc a ochrana těch, kteří se ocitli na okraji společnosti, např. právní), **strukturální** (ovlivňování procesů, týkajících se životních podmínek na úrovni makrosociální např. v oblasti pracovní), **distributivní** (např. pomoc a práce s uprchlíky, přistěhovalci).²⁵⁴ Mezioborová souvislost těchto dvou disciplín je tedy více než zřejmá. „*Jestliže cílem sociální práce je, aby klient pochopil vlastní situaci, aby se adaptoval na změněné podmínky, aby získal nové kompetence, aby se aktivně zapojil do života společnosti, potom sociální pracovník usiluje o dosažení optimálního stupně homeostázy mezi požadavky, právy a potřebami klienta a jeho reálnými možnostmi, které výrazně ovlivňuje právě klientovo prostředí, co v praxi znamená, že sociální práce záměrně využívá především pedagogické metody s cílem pomoci jednotlivci připravit se zaujmout*

²⁵¹ KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce, s. 62.

²⁵² Srov. LEVICKÁ, J. *Teoretické aspekty sociální práce*, s. 201.

²⁵³ Tamtéž, s. 201.

²⁵⁴ KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. [online], s. 62.

*adekvátní místo ve společnosti (orientace na socializaci), pomoci zvládat a vyrovnávat se se závažnými změnami v životě jednotlivce.*²⁵⁵ Levická v tomto ohledu hovoří přímo o **překrývání cílů**, neboť jak pedagogika, tak sociální práce chápe svůj hlavní cíl jako pomoc jedincům ve společnosti v úspěšném zvládnutí socializace, případně resocializace.²⁵⁶

V této rovině existuje několik kulturně-historicky podmíněných pohledů na souvislost sociální práce a sociální pedagogiky. V současné době je možné se setkat se třemi různými pohledy na vztah sociální pedagogiky a sociální práce. První přístup je **identický**, který znamená praktické ztotožnění obou oborů (typické především pro německy hovořící země), druhý je přístup **diferencovaný**, který hovoří o rozdílnosti obou disciplín (především v anglicky mluvících zemích a také ne nepřekvapivě u nás). Třetím možným pojetím je pak přístup **konvergentní**, který připouští prolínání obou oborů²⁵⁷ za při zachování svébytnosti každého z nich.²⁵⁸ Kraus se domnívá, že optimálním přístupem je právě konvergentní pojetí, neboť „*obě disciplíny v něm mají stejné funkce, ale současně i svou autonomii.*“²⁵⁹ Autonomií zde můžeme rozumět, v čem se naopak oba dva obory odlišují. Uvedu, zde několik příkladů, neboť považuji za důležité i při hledání společného pochopit to rozdílné (stejně jako potřebuji vědět, co chci, také musím vědět, co nechci).

Janebová uvádí tři typy rozdílů v teoretickém vymezení obou disciplín:

- 1/ První je v oblasti definice situace, kdy sociální práce se zaměřuje na řešení nepříznivých sociálních situací, naopak sociální pedagogika je více zaměřena na prevenci.
- 2/ Druhý je ve vymezení cílové skupiny nebo populace, kdy sociální pedagogika se ve svém širším teoretickém pojetí zabývá celou populací, kterou chce vést ke zdravému životnímu stylu, zatímco sociální práce směřuje k již vymezené cílové skupině s konkrétní problémovou situací.

²⁵⁵ Srov. Tamtéž, s. 64.

²⁵⁶ LEVICKÁ, J. *Teoretické aspekty sociální práce*, s. 198.

²⁵⁷ Právě německé prostředí, které inspirovalo vznik nízkoprahové práce v ČR je příkladem prolínání sociální práce a sociální pedagogiky.

²⁵⁸ Srov. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*, s. 58.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 58.

3/ V rámci třetí odlišnosti je pro sociální pedagogiku prostředkem vedení k optimálnímu rozvoji osobnosti a zdravému životnímu stylu sociální výchova, která vychází se základu pojetí výchovy jako záměrné formování osobnosti, sociální práce se soustřeďuje víc než na dosažení změny osobnosti na změnu jednání osob.²⁶⁰

Ondrejkovič říká, že sociální pedagogika věnuje vyšší úsilí preventivní práci s tzv. zdravými a bezproblémovými jedinci, čímž podporuje rozvoj jejich zdravého životního stylu a přispívá ke kvalitě jejich života. Sociální práce je dle jeho pojetí spíše praktická se zaměřením na konkrétní cíl. Tím cílem může být změna nepříznivé sociální situace. Optika obou oborů je jiná. Sociální práce na věc ve smyslu vztahu jedince a společnosti pohlíží spíše skrze odchylky od normy (deviaci), pro sociální pedagogiku je v tomto vztahu tedy cílem optimální rozvoj osobnosti a formování zdravého životního stylu.²⁶¹

Přesto je s podivem, proč v českém prostředí nízkoprahové práce stále inklinujeme k „přísné“ diferenciaci obou oborů na úkor smysluplnějšího konvergentního přístupu. A to i přes fakt, jak uvádím výše, že i původní „social work“ anglosaského stříhu, kterým je naše prostředí sociální práce inspirováno, se proměňuje a již se nebrání obohacovat svou sociální práci o aspekty práce pocházející ze sociální pedagogiky. Situace v ČR tedy působí velmi rozporně a nehomogenně.

Promítnu-li toto do mé zkušenosti sociálního pracovníka v NZDM, tento „duch“ klinického pojetí sociální práce zaměřené pouze na jasně vymezený sociální problém či zakázku zde stále přežívá a znesnadňuje jak práci sociálním pracovníkům v tomto typu zařízení, tak i samotným zřizovatelům, kteří neustále naráží na často velmi nepochopený a redukovaný výklad sociální práce v NZDM. Ten jim často bere energii a sílu na zajištění kvalitní a smysluplné (sociální) práce na úkor neustálého vysvětlování, argumentování a obhajování smyslu a podstaty „své“ sociální služby, která z povahy zákonného vymezení, ale i z povahy cílové skupiny musí aspekt sociální pedagogiky potažmo aspekt výchovy (pokud chce kvalitně působit) zahrnovat. Celá tato situace či debata je paradoxní už proto, že například sociální pedagog, resp. vzdělání

²⁶⁰ Srov. KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. [online], s. 65.

²⁶¹ Srov. Tamtéž, s. 65.

sociální pedagogiky, je akceptováno a v § 110 zákona o sociálních službách zahrnuje do odborné způsobilosti k výkonu povolání sociálního pracovníka.²⁶² V čem je tedy problém? Je to tedy zřejmě spíše otázka společenské atmosféry a vývoje společenského vědomí než se sociální pedagogika jako konvergentní obor „aklimatizuje“ v českém prostředí sociální práce a vědecká obec a odborná veřejnost se více „ztotožní s tvrzením, že součástí sociální práce je i využívání pedagogických metodických postupů.“²⁶³

3.2 NZDM jako demilitarizovaný prostor sociální pedagogiky a sociální práce?

Nazývám tuto podkapitolu záměrně demilitarizovaným prostorem, neboť sociální služba NZDM je místem, kde se asi nejvýrazněji prolíná sociální práce s pedagogikou potažmo sociální pedagogikou a kde by bylo možné očekávat spíše větší porozumění věci z řad odborníků a státních a krajských donátorů, tak větší ochotu ke spolupráci ze strany dotčených ministerstev – tedy konkrétně MPSV a MŠMT.²⁶⁴

Předestřená rozdílnost oborů naznačená v předchozí podkapitole dává příležitost uvědomit si, jak moc je důležité službu NZDM nevnímat pouze z perspektivy sociální práce, ale také z perspektivy sociálně pedagogického (či výchovně vzdělávacího) působení. Jak již víme, (zdánlivě) rozdílná je i optika obou přístupů - sociální práce jde spíše skrze již nastalý problém nebo nějakou odchylku od normy či deviaci, na kterou se zaměřuje a kterou případně pomáhá řešit; sociální pedagogika jde spíše směrem, co lze udělat pro nastalou situaci, aby se již v budoucnosti nemusela opakovat (tedy jde více k tomu, jak zdravě formovat a rozvíjet konkrétního člověka v rámci jeho možností, tedy např., aby se příště dokázal zachovat jinak, adekvátněji). O podobném hovoří i Klíma, který říká, že podstatný je zvyšující se jejich sociálně preventivní význam a zároveň

²⁶² Srov. *Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.*

²⁶³ KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. [online], s. 64.

²⁶⁴ Pokud jsem zde hovořil v podkapitole 1.2.1 v souvislosti s vývojem NZDM o inspiraci německou sociální pedagogikou je v tomto směru zajímavé, že v Německu není tato oblast práce s dětmi a mládeží rozdělena na několik ministerstev (případně odborů) podle oblastí zaměření tak jako v ČR (sociální oblast, oblast školství a pedagogiky), ale podle cílových skupin. Tedy oblastí mládeže se zde zabývá Spolkové ministerstvo pro rodinu, seniory, ženy a mládež, viz. www.bmfsfj.de. Domnívám se, že toto německé nastavení tak dává větší příležitost k celistvějšímu pohledu na problematiku mládeže i k většímu pochopení potřeb jednotlivých cílových skupin ve všech ohledech, tudíž i smysluplnějšímu koncipování a chápání služeb bez zbytečného vymezování hranic působnosti jednotlivých ministerstev (resp. následně i odborů samospráv) tak, jak je nacházíme v našem prostředí.

schopnost reakce na každodenní potřeby. Jak dále uvádí v sociálně pedagogickém kontextu, kde je v popředí sociální zdraví dětí a mládeže, je důležité „*neuvíznout pouze v situačních, epizodických intervencích či opatřeních reagujících na deviantní nebo sociálně patologický jev. Metody, prostředky a techniky práce směřují především k vytváření a změně životního způsobu. (...) Životním způsobem je možné chápat „široký komplex činností a vztahů, jimiž lidé a sociální skupiny uspokojují své potřeby a rozvíjejí své potenciality, a zároveň je i komplexem vztahů, které v tomto procesu vznikají, včetně s nimi spjatých hodnot, norem, idejí. Životní způsob je vyjádřen formou každodenní životní praxe, souběhem reálných činností probíhajících v konkrétních sociálních situacích. (...) Koncepce životního způsobu představuje nejen praktickou, ale i teoretickou alternativu k pojmům vědomosti, dovednosti, návyky a životní postoje. Umožňuje přesáhnout právě prezentovanou osobu jednotlivce a porozumět mu v jeho reálném sociokulturním kontextu, v přirozených vztazích a každodenních činnostech zaměřených na uspokojování vlastních potřeb.“*²⁶⁵

Pokud chceme smysluplně a efektivně pracovat s dětmi a mládeží, musíme připustit právě potřebu výchovného aspektu v sociální práci, který není zaměřen pouze na konkrétní deviace a odchylky od normy, ale na hledání možností, jak dětem a mladým lidem pomoci v řešení jejich obtížné životní situace s jejím hlubším porozuměním. Kaplánek uvádí, že kromě **pomoci v řešení obtížných situací** potřebuje mladý člověk také **pedagogické doprovázení směřující k jeho růstu a socializaci.**²⁶⁶ Jestliže Klíma hovoří v souvislosti s pedagogikou o jejích nových výzvách v rozporném procesu socializace a konfliktnosti vztahů mezi společenským světem dospělých a světem hledajících mladých lidí, pak to samé můžeme říci také o sociální práci, kde je rovněž potřebné vytvářet prostor a podmínky pro uplatnění výchovy a vzdělávání.²⁶⁷ Z toho vyplývá, že do svého „profesního arzenálu“ tedy musíme začlenit i výchovné potažmo pedagogické aspekty práce.

Vztáhneme-li to na děti a mládež vyrůstající v sociálně vyloučeném prostředí, máme zde skupinu dětí, u kterých je o to více důležité chápat jejich situaci ne pouze

²⁶⁵ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 362-363.

²⁶⁶ Srov. KAPLÁNEK, M. Pedagogika volného času - projekt budoucnosti, nebo slepá ulička? [online], s. 14.

²⁶⁷ Srov. KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 357.

v kontextu jejich individuality a konkrétního problému, ale také právě v pochopení a porozumění celé jejich situace související velmi úzce s prostředím, ve kterém vyrůstají a které má zásadní formativní vliv na jejich celkový způsob života. V této souvislosti můžeme říci, že se metody, principy a opatření sociální práce (přínejmenším v oblasti sociální práce s dětmi a mládeží v rovině sociální prevence) musí více podobat metodám výchovně vzdělávacím.²⁶⁸ To je zároveň plně v souladu s nadefinováním základních činností NZDM v zákoně o sociálních službách²⁶⁹, ze kterého je patrné, kde je možné objevit pedagogický rozměr práce v sociální službě NZDM. Jedná se o tzv. výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, které zahrnují čtyři konkretizované oblasti: 1/ zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity, 2/ pracovní výchovná činnost s dětmi, 3/ nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností, 4/ zajištění podmínek pro přiměřené vzdělávání.

Z povahy této činnosti vyplývá, že zde nejde o vyřešení nějaké konkrétního problému klienta, ale spíše o možný proces práce s klientem směřovaný k postupné budoucí změně. Spíše než o řešení konkrétního přítomného problému klienta, jde tedy o jeho rozvoj. Pokud chápeme výchovu jako „proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji“²⁷⁰, je evidentní, že se v tomto případě jedná o činnosti, které je velmi složité nějak zhodnotit v krátkém časovém úseku. V kontextu nastavení sociální práce a vykazování různých úkonů, které je možné zhodnotit v krátkém čase (např. situační intervence, poradenství, krizová intervence apod.) nastává u těchto edukačních či výchovně vzdělávacích činností vážících se na proces směřující ke změně v budoucnu problém, neboť u nich není možné v krátkém čase doložit nějaký uzavřený výstup a výsledek – **tudíž dochází k nepochopení a upozad'ování této činnosti**, která má v prostředí NZDM právě u mladších dětí nepochybně stěžejní. Domnívám se, že tato povaha výchovně vzdělávacích činností tak do jisté míry přispívá k nepochopení a nedostatečnému akceptování pedagogickému rozměru práce jako neoddělitelné součásti práce v sociální službě NZDM (jak se ukazuje především ze strany odpovědných lidí spravujících

²⁶⁸ Srov. KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. [online], s. 66.

²⁶⁹ Srov. § 62 zákona o sociálních službách a § 27 jeho prováděcí vyhlášky.

²⁷⁰ PRŮCHA, J. a kol. *Pedagogický slovník*, s. 277.

příslušnou agendu sociálních služeb a mající vliv na finanční podporu této služby, případně realizujících finanční či kvalitativní kontrolu činnosti této sociální služby).

Caltová Hepnarová zmiňuje v tomto ohledu a v souvislosti se zákonem o sociálních službách ještě jednu rovinu: „*Pokud jde tedy o samotnou práci s klientem v duchu tohoto zákona, domnívám se, že současný koncept sociální práce je uzpůsoben pro práci s klientem, u kterého se předpokládá alespoň minimální schopnost definovat svou sociální potřebu. Pokud je klient uznán potřebným, je mu nabídnuto spektrum služeb, ze kterého si sám pak volí služby, které chce využít. V případě dětského zájemce je situace komplikována tím, že **samotný proces vyjednávání zakázky je pro dítě značně náročný a někdy se může rozcházet s chápáním světa, které má dítě dosud vytvořeno. Model poskytování služeb dětským uživatelům služeb by měl spíše vycházet z konceptu sociálně pedagogické práce, která lépe reflektuje potřeby dětského klienta, nežli z konceptu sociální práce, který je více uzpůsoben práci s dospělým členem společnosti.***“²⁷¹

Můžeme přemýšlet nad tím, jestli např. 10-ti leté dítě pocházející ze sociokulturně vyloučeného prostředí, kde nemá dostatek vhodných podnětů ke svému rozvoji, které nechodilo do školky, ve škole má spoustu problémů se zvládnutím učiva i chováním, nemá žádné smysluplné koníčky ani moc velký výhled do budoucna a k tomu ještě začíná objevovat spíše svět sociálně patologických „lákadel“, kdy mu rodina nedokáže vlastními silami nějak pomoci, přichází do NZDM z toho důvodu, že si uvědomilo svou nepříznivou sociální situaci, případně si ji našlo v katalogu sociálních služeb a přišlo požádat o radu či spolupráci na dlouhodobém řešení své sociální situace. Troufám si tvrdit, že s velkou pravděpodobností se tak nestane a dítě spíše přišlo, protože mu kámoš řekl, že je to tam fajn, že je tam spousta zábavy a lidí, co se „nechovají jako učitelky ve škole“. Takové dítě nenašlo sociální službu NZDM kvůli tomu, že si uvědomuje svou nepříznivou sociální situaci a chce ji řešit, ale našlo si jí kvůli tomu, že se v NZDM potká s kamarády a může se tam cítit dobře. Uvědomuje si, že uzavírá smlouvu o poskytování sociální služby a tu následně čerpá? Obávám se, že v převažujícím množství dětí to nelze i když najdou se i pracovníci, kteří tvrdí, že to

²⁷¹ CALTOVÁ HEPNAROVÁ, G. *Uplatnění sociálního pedagoga v sociálních službách*, s. 82.

jde.²⁷² Ve světle výše uvedeného je podstatné si pripustit a uvědomit, že u mladších klientů NZDM (tedy dětí ve věku přibližně od 6 do 12 let), ale nejenom u nich, se jedná především o sociálně pedagogickou práci více než čistou sociální práci, kterou můžeme využít u dospělých v jiných sociálních službách. V prostředí NZDM je potřeba k věci přistupovat v podobném duchu, jako např. k edukaci ve škole. Z dnešního pohledu je již nepopíratelné, že práce ve škole nezahrnuje pouze vzdělávání, ale celá činnost školy potažmo pedagoga je postavena na spojení výchovy a vzdělávání, tedy edukaci. Existovaly a stále snad bohužel existují ještě názory, že učitel není od toho, aby vychovával, ale aby vzdělával. To je samozřejmě mylná představa, neboť aby mohl vzdělávat, musí, ať chce nebo nechce, také často vychovávat. Domnívám se, že vztah sociální práce a sociální pedagogiky je přinejmenším v prostředí NZDM a cílové skupiny dětí a mládež podobným vztahem, jaký je výchovně vzdělávací proces ve škole - vztahem sociálně pedagogickým ve smyslu prolínání oborů sociální práce a sociální pedagogiky, kdy můžeme připustit „že sociální pedagogika je spíše než výchovou a vzděláváním „pomocí k výchově a podporou k učení se“. Výraz učení se vystihuje mnohem lépe podstatu sociálně pedagogického úsilí směřujícího k rozšiřování kompetencí (sociálních, emocionálních, kognitivních i fyziologických) mladého člověka než obvykle používané pojmy výchova či vzdělávání. Vyhovuje i preventivnímu obsahu této disciplíny, zejména rozšiřování existujících socializačních cest, doplňování chybějících výchovných postupů či kompenzace rizikových procesů, jimiž procházejí děti či dospívající v konkrétních životních a sociálních situacích.“²⁷³

²⁷² Viz. Rozhovor s pracovníkem NZDM v článku Nízkoprah není herna, je to práce s ohroženými dětmi a mládeží, dostupném na <https://aktualne.podaneruce.cz/romske-deti-nizkoprahove-kluby/>. Cituji z článku: „Přitom už při prvních kontaktech děti pečlivě informujeme, že volnočasové aktivity jsou v zařízení jen prostředek k tomu, aby k nám rády chodily. Jednáme s nimi na rovinu, naši klienti tak vědí, že jsme hlavní náplní sociální služba určená k tomu, abychom společně řešili jejich obtíže.“ V rámci objektivitu je však třeba říci, že v článku není jasně specifikováno, jakou kategorii dotyčný pracovník má na mysli. Jsou zde pouze uvedeny děti. Samozřejmě zde hovořím spíše o dětech od 6 do 12 let než o dospívající mládeži, kde se již tato možnost uvědomování a chápání hlavního cíle služby NZDM více otevírá.

²⁷³ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 359.

4 RIZIKA A PŘÍLEŽITOSTI NZDM V KONTEXTU OBOROVÉ A ETICKÉ ROVINY

V předchozích kapitolách byly predestřeny mezioborové souvislosti v prostředí sociální služby NZDM. Kromě jiných specifík, je i tato mnohohvrstevnatost služby jejím specifikem a odlišuje ji od jiných druhů služeb. I když je tato oblast práce s dětmi a mládeží relativně mladou disciplínou (alespoň v ČR), od roku 2006, resp. 2007, je součástí zákona o sociálních službách a dalo by se tedy předpokládat, že po téměř čtrnácti letech je již její místo a rozměr jasně pochopen a její činnost nepřináší neustálé dohady a různé pochyby ohledně její podoby. Přesto v jejím případě stále velmi často narážíme na různá úskalí v chápání její role a především toho, co všechno výkon sociální služby NZDM může zahrnovat a co již do ní nepatří (přičemž odkazují na kapitolu 1.1 se zákonným vymezením této služby). Je to problematické, jak vzhledem k možnosti zakotvení a vytvoření profesní stability, tak také z hlediska pochopení služby a zajištění stability ve financování. S jakými dalšími úskalími se však musí mladá sociální služba vyrovnávat? Na to se pokusím poukázat v následující kapitole.

4.1 Úskalí a paradoxy NZDM

Jistým evergreenem je otázka poměru výchovných a volnočasových aktivit k akcentovanému důrazu především na sociální aspekt práce s klienty NZDM. Můžeme se tak např. v této souvislosti setkat s tvrzením, že volnočasové aktivity nespádají do rámce sociální práce ani sociálních služeb a jsou pouze prostředkem navázání kontaktu s jednotlivcem²⁷⁴ nebo s odpovědí typu: *„Nevěřím, že mladí lidé potřebují vytvářet prostor, aby mohli dospět. (...) Jsem přesvědčen, že ‚sociálně-pedagogické‘ pojetí nízkoprahových klubů, tedy neohraničené spojení volnočasových aktivit, výchovných aktivit a sociálních služeb je v zásadě chybné a bude přinášet neustále neřešitelné problémy. Je to dobře vidět v rámci procesu zavádění standardů kvality sociálních služeb. Tyto standardy prostě nelze aplikovat na volnočasové aktivity. Třeba již jen*

²⁷⁴ Srov. JANEBOVÁ, R. Sociální práce, s. 81.

*z toho důvodu, že standardy důsledně vychází z práce s konkrétní osobou, z osobních cílů a přání jednotlivce. Volnočasové či pedagogické aktivity jsou naproti tomu realizovány většinou jako skupinová aktivita.*²⁷⁵ Volnočasovým aktivitám v NZDM bude věnována podkapitola 4.2.

Je pak jistým paradoxem, že s výkonem sociální práce jako základním nástrojem, kterým je v souvislosti s NZDM „argumentováno“, nenacházíme v zákoně o sociálních službách prakticky žádnou zmínku. Jak uvádí např. Vorlová, mezi sociálními pracovníky existuje shoda, že pro svou činnost a jakousi identitu sociální práce nenacházejí dostatečnou oporu. V zákoně o sociálních službách sice nacházíme charakteristiku a vymezení sociálního pracovníka, ale jedná se spíše o velmi stručný výčet činností a stanovení odborné způsobilosti.²⁷⁶ Je zcela nepochybné a zřejmé, že sociální práce je základním pilířem sociálních služeb²⁷⁷, což vychází z jejich samotné podstaty a vytvořeného systému sociálních služeb, prostřednictvím kterého a v jehož rámci je převážně sociální práce realizována. Stručně řečeno je úkolem sociálních služeb pomáhat lidem a podporovat je při řešení jejich sociálních problémů, případně snažit se zabránit jejich možnému sociálnímu vyloučení. Sociální práce však v prostředí NZDM musí být nutně doplňována o další metody z jiných oborů právě proto, aby byly naplňovány základní cíle (a činnosti) NZDM definované rámcem zákona o sociálních službách, ale také smyslem této služby sociální prevence pro děti a mládež. Je proto otázkou, a z mého pohledu nepodloženým riskem, zda v případě přílišného příklonu k jednomu způsobu sociální práce, resp. soustředěním se na sociální práci s dětmi a mládeží v tom nejužším pojetí a to pouze redukcí na sledování a řešení problému, můžeme naplnit základní cíle sociální služby NZDM a především prospívat cílové skupině a potažmo společnosti. Do hry zde totiž vstupují některé specifické aspekty, o kterých jsem hovořil v podkapitole 1.3, dotýkající se jak samotné služby, tak

²⁷⁵ Srov. HERZOG, A. *Rozhovor s Janem Syrovým*. [online].

²⁷⁶ Srov. VORLOVÁ, M. *Regulace sociální práce*, s. 110.

²⁷⁷ Srov. VRBICKÝ, J. *Sociální služby*, s. 25.

specifické povahy cílové skupiny, které, pokud chceme skutečně nabízet kvalitní smysluplnou službu, nesmíme přehlížet, ale spíše se pokoušet o to jim porozumět.²⁷⁸

Jak jsem již uvedl v podkapitole 1.2, kořeny této nízkoprahové práce v ČR, vycházejí především z inspirace německou sociálně pedagogickou prací s dětmi a mládeží, která **vychází z úplně jiných východisek než východiště sociálních služeb u nás**. Kappl „jádro problému“ vidí již v samotném základu, kdy se nízkoprahová práce s dětmi a mládeží stala součástí sociálních služeb dle zákona o sociálních službách, což mělo zásadní vliv na její podobu a vnímání jejího zaměření. Z původní spíše komunitní práce²⁷⁹ s dětmi a mládeží se činnost **NZDM přiklonila a zaměřila více na případovou práci s jednotlivcem**, což odpovídalo více jak povaze standardů kvality sociálních služeb²⁸⁰, a jak uvádí Havrdová, také tehdejšímu společenskému vědomí.²⁸¹ Navíc **Standardy kvality sociálních služeb byly spíše vytvářeny pro potřeby pobytových služeb** a nebyly úplně koncipovány pro služby sociální prevence.²⁸² Přesto zde vzniká tendence podřídít jakoukoliv činnost v rámci sociálních služeb právě těmto standardům, což je z hlediska práce v NZDM někdy problém.²⁸³

Ještě jeden podstatný aspekt, se zde (v NZDM) v souvislosti se zmiňovanými standardy kvality objevuje a ke kterému se příliš nepřihlíží. Jedná se o již v předchozí části práce²⁸⁴ zmíněný **rozdíl mezi prací s dospělým člověkem a dítětem (mladým člověkem)**. Standardy kvality jsou koncipovány na práci s dospělým člověkem, který je již „hotový“ a zralý. Naopak v případě cílové skupiny NZDM se jedná o velmi různorodou skupinu dětí a mládeže, kdy je potřeba zohlednit i vývojové specifikum, ve kterém se konkrétní dítě nachází. Z toho plyne potřeba využít různých prostředků a metod zahrnující i pedagogické prvky práce, neboť dítě na rozdíl od dospělého není

²⁷⁸ P. Klíma např. uvádí, že pojem sociální služba používáme jako nadřazený pojem pro sociální a také sociálně pedagogickou práci a činnosti vykonávané těmito dvěma profesemi. Viz. KLÍMA, P. *Pedagogika mimo zdi institucí*, s. 397.

²⁷⁹ Pozn. Jedna z nepřeberného množství definic říká, že „Komunitní práce znamená v širokém slova smyslu organizování sociálních činností takovým způsobem, jenž zajišťuje lidem přístup k aktivitám, které jsou nezbytné pro jejich každodenní život, a to vše v místě, kde žijí.“ ŠTASTNÁ, J. *Když se řekne komunitní práce*, s. 8.

²⁸⁰ Srov. KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online].

²⁸¹ HAVRDOVÁ, Z. Úvod. In HAVRDOVÁ, Z. *Sešity sociální práce*, s. 8.

²⁸² Srov. ZIKMUNDOVÁ, M., RŮŽIČKOVÁ, V. *Vývoj služby NZDM v České republice a Vize NZDM 2030*. [online].

²⁸³ Srov. KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online].

²⁸⁴ Srov. kapitulu 1.3.4 a kapitulu 2.

ještě schopno identifikovat, co vlastně potřebuje.²⁸⁵ Svoboda v tomto směru říká, že přístupy k cílové skupině jsou spíše ovlivňovány zvnějšku bez toho, aniž by byly při určování metodik a způsobu práce více zohledněny právě potřeby cílové skupiny a její sociální a vývojová specifika.²⁸⁶ Pokud tedy vůbec máme mít možnost nějakým způsobem klientům NZDM pomáhat musíme použít vhodnou formu a vhodné prostředky, které nás dovedou k cíli. Musí být tím cílem vždy jakási čistá sociální práce nebo řešení nějakého sociálního problému? Na tuto otázku se pokusím hledat odpovědi v následujících podkapitolách.

4.2 Volnočasové aktivity v prostředí NZDM

Problém s volnočasovými aktivitami (tzv. volnočasovkami) se v prostředí NZDM (před vznikem zákona o sociálních službách komunitní centra, otevřené kluby, centra pro děti a mládež) začal objevovat již v letech 2000 – 2001, kdy se dle Kappla, stala „...v komunitě pracovníků NZDM celkem módní ta otázka, co s tzv. volnočasovými aktivitami v rámci nízkoprahových služeb, tedy zdali to je něco, co patří do sociálních služeb, anebo je to výhradně záležitost pedagogů - a jak rozdělit kompetence různých branží apod. Svým způsobem bylo pochopitelné, proč byla tato otázka na půdě NZDM tak často kladena a v praxi zřejmě souvisela s neochotou ministerstev (zejména Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstva práce a sociálních věcí) a obdobně orientovaných odborů dalších státních a samosprávných institucí podílet se finančně na jejich chodu, obvykle s odvoláním na to, že se jedná o záležitost vždy toho druhého resortu. Bylo tedy celkem na místě umět vysvětlit zástupcům veřejnosti, proč a k čemu jsou užívány např. techniky a metody pedagogiky volného času a jakým způsobem souvisí se sociálními službami. Na akademické půdě bychom na druhé straně zase zřejmě mohli hledat motivy ve snahách zainteresovaných teoretiků hledat srozumitelné definiční ohraničení působnosti jejich vlastních oborů, prožívajících u nás po r. 1989 opětovnou renesanci, což zahrnovalo logicky i vymezení pole působnosti vůči dalším blízkým či příbuzným oborům. Není proto zřejmě překvapivé, že právě v tomto

²⁸⁵ KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí, s. 368.

²⁸⁶ SVOBODA, M. *Sociálně-pedagogické přístupy práce s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež*, s. 7.

období se začal objevovat a stávat více a více zajímavým a lákavým koncept oddělení obou branží a založení NZDM pouze jako sociálních služeb.²⁸⁷ O podobném hovoří i Svoboda, kdy na rozdíl od tzv. otevřených klubů spadajících do gesce MŠMT ČR, které s NZDM spojuje zájem o „neorganizované děti a mládež“, je v NZDM kladen větší důraz na sociální výkony (než pedagogickou dimenzi otevřených klubů), které sice zkvalitňují poskytované služby, ale na úkor přílišného zúžení a jednostrannosti pomoci.²⁸⁸

Následující dvě sdělení ilustrují odlišné postoje k aspektu volnočasových aktivit²⁸⁹ v NZDM a spadají do období vzniku zákona o sociálních službách (tedy zhruba roku 2006).

„Hlavní problém je ovšem v tom, že širší činnosti NZDM přesahuje sociální služby, že jsou zde nabízeny i další aktivity, jako jsou volnočasové aktivity, doučování apod. A tyto aktivity, která já nepovažuji za sociální služby, maximálně za používané metody práce, nejsou od sociálních služeb nijak odděleny, různě se s nimi mísí a prolínají.“²⁹⁰

„Dále mě strašně vadí, že se z nízkoprahových zařízení díky této panice začínají pomalu dělat jiné formy služeb – např. poradny a redukce klienta jen na problém. Všichni mluví jen o poskytovaných sociálních službách, ale nějak jim jaksi vypadlo, že celé NZDM je sociální služba, včetně volnočasovek.“²⁹¹

V kontextu prvního náhledu byla tendence potřebnost či opodstatnění volnočasových aktivit v sociální práci NZDM zpochybňovat či je minimálně omezovat, důsledně oddělovat a upozadřovat. Poměrně jasně obě tvrzení dokreslují problematiku a názorovou nejednoznačnost ohledně místa volnočasových aktivit v NZDM, která se tehdy rozhořela, která ale de facto stále probíhá. A to i přes jasná nepopiratelná fakta,

²⁸⁷ KAPPL, M. NZDM na rozcestí. [online].

²⁸⁸ SVOBODA, M. Sociálně-pedagogické přístupy práce s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež, s. 7.

²⁸⁹ Volnočasové aktivity, resp. volný čas jako takový zahrnuje specializovaný podobor pedagogiky, a to pedagogika volného času – v kontextu volného času dětí a mládeže k tomu podrobné informace předkládají například publikace Břetislava Hofbauera – Děti, mládež a volný čas anebo Jiřina Pávková a kol. Pedagogika volného času.

²⁹⁰ HERZOG, A. Rozhovor s Janem Syrovým. [online].

²⁹¹ HERZOG, A. Rozhovor s Helenou Holišovou. [online].

kdy součástí základních činností vyjmenovaných v zákoně jsou výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, přičemž prováděcí vyhláška v § 27 tuto činnost ještě poměrně jasně specifikuje rozvedením konkrétních úkonů a dává jakýsi apel poskytovatelům k zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity, pracovně výchovné činnosti s dětmi, nácviku a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností a v neposlední řadě zajištění podmínek pro přiměřené vzdělávání. Tvůrci zákona si tedy byli vědomi toho, že tyto činnosti do sociální služby pro děti a mládež neodmyslitelně patří.

Z vlastní zkušenosti musím říct, že je velmi vyčerpávající neustále obhajovat a argumentovat nejen místo volnočasovek v NZDM (ale často i službu jako takovou), s čímž se moji kolegové z jiných druhů sociálních služeb péče i prevence nesetkávali a nesetkávají. Velmi často jsme byli konfrontováni s tím, jaký je rozdíl mezi NZDM a středisky volného času a DDM. Proč poskytujeme kroužky a říkáme tomu sociální služba, atd. Nehledě na to, že neustálé zpochybňování služby vytváří nejistotu (například právě v míře její obhajitelnosti, pokud druhá strana není otevřena debatě, ale i ve smyslu finanční nejistoty, pokud o službě pochybuje i její donátor), ale i odbornou. Byť na druhé straně tato situace NZDM také posiluje a posouvá právě proto, že jsou nucena neustále promýšlet, srozumitelně ji argumentovat a dokládat právě svou praxí.

Ze své praxe jsem došel k závěru, že existují tři roviny v pohledu na volnočasové aktivity v prostředí NZDM:

1) Volnočasové aktivity jako prostředek (k navázání kontaktu, vztahu, důvěry)

Volnočasové aktivity jednoznačně fungují jako **prostředek pro podchycení dětí a navázání kontaktu s nimi**. Jak již bylo naznačeno v kapitole 1.3, služba musí mít pro děti a mládež takovou podobou, která je v jejich očích důvěryhodná a který se dokáže prezentovat jistou mírou atraktivity. Musí představovat především prostor, do kterého mohou děti svobodně vstoupit, pobýt a třeba zde naleznou něco, co je zaujme a znovu se vrátí. Tento prostor však nemůže být prázdný, naplněn pouze očekáváním, že dítě nebo mladý člověk vstoupí až „když má problém“, proto jsou často v NZDM různé zóny – s fotbálky, hudebními nástroji, různými posezeními, atd., aby měly děti možnost se někde „uchytit“, zorientovat se v prostředí, povídat si s kamarády, atd. Tento prostor tedy musí na děti působit tak, že je otevřený pro ně – je to prostor pro to „pobejt“, trávit

bezpečně volný čas. Těžko by na ně mohli pracovníci rovnou nastoupit s tím, s jakým problémem přichází a že jim můžu pomoci ho vyřešit. Předpokládám, že bychom je poté už nikdy neviděli (resp. děti, mladí lidé nejsou dospělí, těžko přijdou a řeknou mezi dveřmi, my máme dluhy na nájmu a telefon, co teď poslouchám, jsem ukradl, co s tím máme dělat). Na druhou stranu je stereotypním myšlením definovat NZDM ve smyslu nízkopráh = fotbálek a pokud si někdo přijde zahrát fotbálek, tak to ještě neznamena, že je má služba vykazovat v evidenci sociálních služeb. Ale aktivity tohoto typu (fotbálek, hudebna a další předem daná „lákadla“) jsou **příležitostí**, jak s dětmi pracovat, navázat kontakt a vztah (budovat důvěru), vést s nimi rozhovor a tím otvírat prostor pro práci další a hlubší. *„Jednu z významných změn v metodách pedagogiky volného času naznačuje německý pedagog M. Lechner. Za základní struktury práce s mladými lidmi ve volném čase považuje prostor a vztahy v něm. Vychází z topografie životního prostoru mladých lidí (fyzického a sociálního) a připomíná, že děti a dospívající potřebují místa, která by byla „jejich“, kde by našli prostor pro vlastní aktivitu neurčovanou zvenčí.“*²⁹²

Je nutné ještě doplnit, že klienti NZDM ze sociálně slabých rodin, vyloučeného prostředí často prostor – fyzický prostor pro sebe sama – ani nemá, nemá potřebné pomůcky, hračky, knihy, a v neposlední řadě právě ani někoho, kdo by se jim mohl věnovat. V tomto kontextu je však třeba dodat, že tento „prázdný“ prostor bez organizačního ovlivňování může být pro mnoho klientů (velmi často právě v případě dětí ze sociálně vyloučeného prostředí) ohrožující a neumí ho využít a tak je nutné jim ho pomoc zvládnout. V práci NZDM je tedy nutné zohlednit obě tyto roviny sociálně pedagogické práce, aby tato činnost byla efektivní a stala se pro mladé lidi přínosem, jak v rovině bezpečného prostoru k seberealizaci, tak v rovině pomyslného mostu do společnosti.²⁹³ Tím se však již dotýkáme druhé roviny významu volnočasových aktivit v NZDM.

²⁹² PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*, s. 77.

²⁹³ SVOBODA, M. Sociálně-pedagogické přístupy v práci s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež, s. 50.

- 2) Volnočasové aktivity jako prostředek i cíl zároveň (nemají nápady, nuda, prostředí, absentující zázemí, nízký věk)

Znovu musím zopakovat, že cílovou skupinou NZDM jsou děti od 6 let věku. V rámci působení služby se tedy může hledat i rozvoj klienta. Je dobré mít na vědomí, že mnoho klientů pochází ze sociálně vyloučeného prostředí, mnohdy nepodnětného a nemají představu o tom, jak trávit volný čas, proto se nudí. Nenapadá je, jak aktivně trávit volný čas, nejsou k tomu nikým učeni, nevědí, co mohou rozvíjet. A není to vůbec o tom, že by nechtěly nic dělat. Samy si ale s časem nevědí rady, a když jim čas i prostor dáte, promění se to. Tím, že jim pomáháte najít, co by chtěly dělat a máte třeba i připravenou nabídku (pro případ, že samy s ničím nepřijdou), pomáháte jim to zrealizovat a učít je, aby si to někdy příště již zrealizovaly samy bez vaší pomoci – aktivizujete je a také zplnomocňujete (zprostředkování volnočasové kompetenci). Tedy je zde předpoklad nějakého výchovného záměru či cíle, který může být pouhým prostředkem k další činnosti (navázání kontaktu a následnému možnému řešení určitého „sociálního“ problému), ale **může být chápán i ve smyslu cíle – k rozšíření možností seberealizace a sebeaktualizace klienta skrze volnočasový prožitek²⁹⁴ a uchopení volnočasové kompetence**. To uvádí ve svých závěrech z výzkumu také Řehouňková, kdy říká, že volnočasové aktivity je možné promítnout do cílů NZDM, ovšem nejde v nich o samotnou činnost a výkon dětí v ní, jak je tomu např. ve střediscích volného času, ale jde spíše o aktivizaci a podporu seberealizace klientů.²⁹⁵ Volnočasové aktivity v tomto smyslu nejsou pouhým prostředkem, ale prostředek zde může být ztotožněn i s určitým cílem.²⁹⁶

Dítě není zralou osobností a prvky sociální pedagogiky resp. prvky pedagogiky volného času jsou podstatnou součástí programů NZDM – viz výše sociálně výchovné a aktivizační činnosti. Pokud bychom přistoupili na konfrontaci NZDM se zájmovými kroužky např. v DDM nebo v již zmíněných SVČ, pak v druhém případě jde o ten kroužek, kam se dítě přihlásí pro to, aby se tu kterou konkrétní činnost naučilo či se v ní zdokonalilo a vypracovalo, pracuje se s tím konkrétním zájmem, kdežto **v NZDM cílem**

²⁹⁴ Srov. KAPLÁNEK, M. a kol. *Volný čas a jeho význam ve výchově*, s. 109.

²⁹⁵ Srov. ŘEHOŮNKOVÁ, K. *Výzkum: Místo nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v systému volnočasových aktivit*. [online].

²⁹⁶ Srov. KAPLÁNEK, M. a kol. *Volný čas a jeho význam ve výchově*, s. 109.

není ta aktivita, ale člověk sám. V centru zájmu stojí mimo jiné rozvoj dítěte a jeho socializace a pracovník jde za tento konkrétní zájem. K tomu je také sociální pracovník vybaven (vzdělávání) a má k tomu kompetenci. Vytváří jim volnočasové aktivity, vědom si toho, koho má před sebou a vytváří tím určitý záměr. Není to tedy jen o zábavě, o tom naučit se dobře podstatu nějaké zájmové aktivity (kroužek), ale o vědomé koncepci programu, kde je přítomen právě nějaký záměr a výchovné cíle (například aby děti získaly povědomí o své (romské) kultuře, aby se nebály vstupovat do kontaktů s vrstevníky, aby získaly sebevědomí, aby se naučily prosadit, aby ztratili obavy a strach z neznámého prostředí nebo, aby se srovnaly s vrstevníky případně s prostředím a lidmi (vrstevníky) z majority, atd.).

Do programů s nejmenšími, resp. nejmladšími klienty NZDM ve věku od 6 let, se navíc z podstaty vývojového stadia cílové skupiny velmi prolíná HRA, prostřednictvím které mohou pracovníci na děti působit, vychovávat je, učit návykům a dovednostem, podporovat je v pohybové aktivitě, rozvíjet jejich osobnostní složky, atd. *„Volný čas je možno chápat jako opak nutné práce a povinností, dobu, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybrat, děláme je dobrovolně a a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení a uvolnění. Specifickou zvláštností volného času dětí a mládeže je to, že z výchovných důvodů je žádoucí jeho pedagogické ovlivňování. Děti ještě nemají dostatek zkušeností, nedovedou se orientovat ve všech oblastech zájmových činností, potřebují citlivé vedení. Podmínkou účinnosti je, aby toto vedení bylo nenásilné, nabízené činnosti pestré a přitažlivé, účast na nich dobrovolná.“*²⁹⁷

3) Volnočasové aktivity jako součást prevence

A pokud se prostřednictvím volnočasové nabídky podchytí v NZDM šestileté – sedmileté děti, **nemusí se později řešit rozvinuté sociální problémy** vzniklé zanedbáním v nižším věku. „Kdo si hraje, nezlobí.“ je jistě poněkud otřepanou frází, ale ve svém důsledku pravdivou. Mnoho „zlobení“ vzniká z nudy a špatného způsobu zaměstnávání se. Přičemž pořád navazují na předchozí tím, že pokud se toto děje v bezpečném prostoru s vyškolenými pracovníky, může se tím předcházet mnoha

²⁹⁷ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*, s. 15.

závažnějším jevům. „Historické zkušenosti i zkušenosti ze zahraničí potvrzují, že prevence je ve výchově účinnější a také podstatně levnější než náprava chyb a převýchova.“²⁹⁸

V neposlední řadě je pro děti a mladé lidi důležitá určitá stabilita - platí, co se říká, nastavená pravidla i v neprospěch jich samotných, ale i to, že NZDM najdou tam, co jsou zvyklí. Znalost prostředí – to, že někam chodí, poznají prostředí, ve kterém se cítí dobře, bezpečně, důvěřují pracovníkům, je důležitým předpokladem pro to, aby jednoho přišli znovu a řešili něco „podstatnějšího“.

V tomto smyslu se např. sociálně pedagogická práce a volnočasové aktivity stávají významným a vhodným nástrojem a prostředkem pro práci s těmito dětmi. Máme se snad těchto prostředků, které jsou funkční, odpovídají povaze cílové skupiny, vedou k další možné práci s klientem a paradoxně mohou daleko lépe naplňovat cíle preventivních sociálních služeb (tedy plnit své očekávané zadání) než čistě rigidní výklad čisté sociální práce jen tak zbavit nebo je nesmyslně upozadovat, jenom proto, že neodpovídají nějaké předem vytvořené „škatulce“, která navíc vychází spíše z modelu případové práce s dospělým klientem? Domnívám se, že nikoliv. Kappl upozorňuje na to, že v takto nastaveném rigidním pohledu se pak velmi často stává, že to podstatné na celé službě není práce s klientem, ale především potřeba vykázat, co největší počet dohod o poskytování služby, individuálních plánů²⁹⁹ a sledovaných „sociálních“ úkonů jako je např. počet intervencí a kontaktů³⁰⁰, chce-li určité zařízení obstát před inspektory kvality sociálních služeb a zároveň obhájit smysl své existence před donátory.³⁰¹ Pak zde v tomto kontextu vyvstává otázka, zdali klient je v tomto případě skutečným cílem poskytované služby nebo ve finále spíše prostředkem k naplnění služby.

²⁹⁸ PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*, s. 16

²⁹⁹ Pozn.: Z hlediska tvorby individuálních plánů jsem se sám na jedné konferenci pořádané Asociací pro poskytovatele sociálních služeb setkal s názorem lektora (který byl i inspektorem kvality služeb), že individuální plán klienta NZDM musí představovat striktně sociální rozměr. Při představě, že do NZDM např. chodí romské dítě v mladším školním věku, jehož cílem je se jen tak potkat s kamarády by to de facto znamenalo, klienta buď přesvědčovat o jiném vhodnějším cíli, nebo ho vykázat s tím, že nepatří do cílové skupiny zařízení.

³⁰⁰ Viz. např. *POJMOSLOVÍ Nizkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)*. [online].

³⁰¹ KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online].

4.3 Problém redukce a instrumentalizace člověka

Předchozí kapitola naznačila jisté riziko redukcionismu a dovolím si proto, pro kontext situace, uvést opětovně (ale v plném znění) výpověď Heleny Holišové: „*Dále mě strašně vadí, že se z nízkoprahových zařízení díky této panice začínají pomalu dělat jiné formy služeb – např. poradny a redukce klienta jen na problém. Všichni mluví jen o poskytovaných sociálních službách, ale nějak jim jaksi vypadlo, že celé NZDM je sociální služba, včetně volnočasovek. Že s klientem se nepracuje, jen když řešíme krásnou identifikovanou zakázku, ale pracuje se s ním od začátku, co přijde do zařízení. A když nemá zakázku, tak ho nevyhazujeme nebo mu na sílu něco nevnutíme, ale bavíme se s ním a pomáháme mu hledat, což klidně může být dva roky. A že už jen to, že přijde k nám do zařízení je „sociální služba“ protože mu poskytujeme zázemí, o kterém tak vzletně hovoří oborové propagační materiály.*“³⁰²

O čem je zde tedy řeč. Redukce sociální práce na hledání problému a redukce člověka (zájmu o člověka) jen na prostředek (instrumentalizace). Při promýšlení standardů kvality a ještě vyšší profesionalizace služeb se může NZDM (s veškerou snahou o dobro věci) příliš zaobírat službou a jejími činnostmi (i neustálým tlakem zvenčí, zda ta i či ona činnost patří ještě do sociální práce či nikoli – kdy se nikdo neptá, zda ta či ona činnost je prospěšná klientu či nikoli³⁰³), že se zřetele vytratí klient sám. Resp. pracovník se může dostat do situace, kdy spíše pod tímto tlakem přemýšlí, jak naplnit cíle služby a vykázat potřebné výkony a **používá klienta jako prostředek pro ospravedlnění smyslu služby a k naplnění jejího cíle, místo projevování zájmu o člověka (jako cíl sám³⁰⁴).**

³⁰² HERZOG, A. *Rozhovor s Helenou Holišovou*. [online].

³⁰³ Je paradoxní již ten fakt, že mnoho kontrol různých úrovní zajímaly hlavně „papíry“, statistiky – zapsané činnosti, intervence, ale nikoli to, zda k nám ty děti skutečně chodí.

³⁰⁴ Srov. Kantův kategorický imperativ: „*Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel, nikdy pouze jako prostředek*“. Srov. KANT, I. *Základy metafyziky mravů*, s. 48. O této situaci hovoří například papež František ve svém encyklice *Laudato Si*, kdy v celospolečenském měřítku dochází k redukování člověka na pouhý objekt, který slouží politickým nebo ekonomicko-hospodářským zájmům případně je vytlačován „zlatou horečkou“ technokracie a rozvoje moderních technologií. Srov. FRANTIŠEK. *Laudato Si. Bud' pochválen. Encyklika o péči o společný domov*, s. 53; Stejně tak můžeme tento Františkův apel zachytit již ve více než půlstoletí starém, přesto stále významném církevním dokumentu 2. vatikánského koncilu *Gaudium et Spes*, který je důležitý především z hlediska obhajoby důstojnosti člověka a stavění člověka do středu zájmu, který má být tím, ke kterému je vše zaměřeno. Srov. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*, Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, s. 192.

Hrozba redukcionismu či instrumentalismu úzce souvisí s vnímáním sebe a druhých, jakým způsobem zacházíme se sebou a druhými, mj. s hodnotou lidské důstojnosti. V první kapitole jsme zmínili, že tato hodnota patří ke stěžejním principům lidského společenství a je zakotvena v základních normativních dokumentech. Zastřešuje další principy, protože je nám dána od narození jako bezpodmínečná danost, základní totalita³⁰⁵. Kant například zmiňuje důstojnost ve spojení s vnitřní hodnotou člověka³⁰⁶, byt zároveň uvádí, že „člověk nemá hodnotu nýbrž důstojnost“.³⁰⁷ A důstojnost člověka, tedy člověk sám je hoden ochrany nejen ve způsobu zacházení. Spaemann tento výrok ještě umocňuje, když říká, že „každá hodnota je srovnatelnou veličinou, může být začleněna do srovnávacího výpočtu. Naproti tomu „důstojností“ nazýváme takovou vlastnost, na základě níž je tato bytost vyloučena z každého srovnávacího výpočtu, neboť je sama měřítkem tohoto výpočtu. Důstojnost člověka je spjata s tím, že on sám je totalitou smyslu, že on sám je již obecnem. Jeho důstojnost má základ v tom, že není jen částí skutečnosti mezi jinými jejími částmi, nýbrž že svým svědomím směřuje k tomu, aby byl práv skutečnosti jako celku: člověk jakožto potencionálně mravní bytost zasluhuje bezpodmínečnou úctu.“³⁰⁸ Etický kodex, jak jsme zmínili v první kapitole, také mj. v bodě 2.1.3. výslovně uvádí, že „sociální pracovník jedná s každým člověkem jako s celostní bytostí...“³⁰⁹ Můžeme to chápat jako apel neredukovat člověka na nějakou jeho část. **Nemůžeme redukovat člověka jen na klienta se sociální zakázkou (či potřebou), ale zvláště v prostředí NZDM a cílové skupiny dětí a mládeže, saturovat více oblastí pro dosažení nebo směřování ke zdravému rozvoji osobnosti klienta.**

Jak zabránit nebo předcházet uvedené instrumentalizaci člověka nebo jeho redukcii na problém? Jistým vodítkem může být sociálním pracovníkům právě profesní etický kodex. Nikoli jako další „papír pro papír“, ale jako živý dokument, kromě normy

³⁰⁵ Srov. určitou modifikaci, kterou nalézáme již v počátcích křesťanství: „Život je vnímán jako dar, který svěřil člověku Bůh, proto také člověku nepřísluší, aby o něm rozhodoval a volně jím disponoval, ale má ho spravovat. Křesťanství dalo člověku nebývalou důstojnost, totiž stát se Božími dětmi a zcela jednoznačně formulovalo také vztah vůči slabým, nemocným a trpícím.“ JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*, s. 113.

³⁰⁶ Srov. KANT, I. *Základy metafyziky mravů*, s. 54.

³⁰⁷ SPAEMANN, R. *Základní mravní pojmy a postoje*, s. 78.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 78.

³⁰⁹ Srov. Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR. [online], s. 1.

také inspirace k reflexi jejich práce (reflexí situací z praxe, diskuzí, hledáním způsobů řešení, ochotou přijímat jiný pohled na situaci atd.). Není to ale předpoklad pro zachování důstojnosti člověka v konkrétní praxi sociálního pracovníka. Protože v této praxi stojí člověk – profesionál „proti“ člověku nebo skupině lidí – klientům. A tento profesionál by měl být schopen podrobovat své myšlení a jednání reflexi a využít k tomu zdroje, které mu k tomu společnost nabízí – supervize, výcviky, vzdělávání, sebereflexe, psychohygienu, atd.

ZÁVĚR

V diplomové práci jsem se pokusil reflektovat praxi sociální služby NZDM v hlubším mezioborovém kontextu se zohledněním jejích specifík a podstaty, v jejímž středu stojí klient (dítě či mladý člověk) a na jejímž „okraji“ se stále (od počátku začlenění služby do systému sociálních služeb) řeší, zda NZDM vůbec je sociální službou (minimálně část činností) či nikoli, v návaznosti na to, kam má být služba zařazena a kdo ji má financovat. Při hledání odpovědí na tyto otázky jsem vycházel z toho, že pokud budu tuto problematiku zkoumat jen zvnějšku bez hlubšího prozkoumání, nikdy je v podstatě nepostihnu a přispěji k dalšímu tříštění argumentace. Budu-li věci nahlížet jen v čistě akademické (teoretické) či jednooborové rovině, nemohu se nikdy dostat podstaty a aplikace do praxe, ve které dochází ke skutečnému uvedení všech věcí do vzájemných souvislostí. Všechny (mezioborové) činnosti služby NZDM se vzájemně prolínají a ovlivňují. Nejsou nahodilé, respektují základy, na nichž byla služba (vývojově) postavena (a dlouhodobě v zahraničí funguje), doprovází v linii cílovou skupinu v celém jejím věkovém spektru a vývoji a v důsledku tak formulují podstatu služby tak, aby naplňovala svůj smysl – tedy zlepšit kvalitu života dětem a mladým lidem, které jsou ohroženy společensky nežádoucími jevy. Všechny činnosti mohou samozřejmě existovat samostatně, jedna bez druhé, to znamená případová sociální práce, vzdělávání dětí, zajišťování kroužků (volnočasových aktivit), atd., ale tím se vytrácí uvedená podstata a cíl služby. Jen ve vzájemném působení a v kontextu vědomí v rámci vydefinovaných činností služby, které zahrnují jak sociální práci, tak prvky sociální pedagogiky (potažmo pedagogiky volného času), znalosti vývojové psychologie jako nutného předpokladu služby je možné směřovat k naznačenému cíli zlepšování kvality života dětí a mladých lidí.

Základ této perspektivy jsem v první řadě postavil na shrnutí současného vymezení sociální služby NZDM v systému sociálních služeb dle zákona s přihlédnutím k určitému filozoficko etickému východisku v nastaveném konceptu sociálních služeb s následným retrospektivním pohledem na proces utváření nízkoprahové práce s dětmi a mládeží ještě před samotným zařazením do systémového rámce. Z prozkoumané odborné literatury vyplývá, že základními stavebními kameny a inspiracemi, které

utvářely ráz této služby v České republice, jsou modely komunitní práce a především sociální pedagogiky vycházející hlavně z německého pojetí, kde se její činnost obracela právě především k práci s dětmi a mládeží. Návaznost na podstatu vývoje služby přivádí do centra zájmu právě jednotlivá specifika NZDM, jakožto služby sociální prevence, jejímiž základními atributy či pojmy jsou nízkoprahovost (spojovaná s dostupností služby a později nízkým vstupním prahem) a kontakt, který představuje základ pro navázání vztahu bazální důvěry a pro rozhodnutí klienta služby NZDM opakovaně využít. Mezi představenými dalšími specifiky vyniká především to, že se jedná o sociální službu, která pracuje s velmi široce definovanou cílovou skupinou dětí a mládeže, kde se objevuje široké penzum možných problémů k řešení a kde často není hned patrná nějaká zřejmá (sociální) zakázka či problém. Proto je potřebné službu vnímat nejenom v zacílení na nějaký konkrétní problém, ale také v rovině rozšiřování socializačních příležitostí a vytváření podmínek a bezpečného prostoru pro zdravý a nekonfliktní růst (osobnosti) klientů. A co je zřejmě nejpodstatnější pro pochopení smyslu využívání mezioborových přístupů a metod je fakt, že zde máme cílovou skupinu, která je v jiné vývojové situaci (v procesu zrání) než dospělí klienti a nelze na ně uplatňovat pouze běžné přístupy a metody sociální práce, které za normálních okolností u dospělých dostačují a fungují. Dítě a mladý člověk kromě pomoci v řešení konkrétních obtíží potřebuje také pedagogické doprovázení směřující k jeho růstu a socializaci, čímž služba de facto může naplňovat svůj preventivní účel.

Vzhledem k tomuto důležitému faktu, jsem se v dalších částech práce zabýval mezioborovými souvislostmi, které se službou NZDM úzce souvisí, ale často buď nejsou dostatečně akceptovány (vývojová psychologie) anebo jsou často zpochybňovány a upozadřovány (pedagogika) před jakýmsi neoficiálním úzusem „všemoci“ sociální případové práce.

Psychologické hledisko rozměru práce v NZDM znamená mimo jiné si uvědomit, resp. rozumět tomu, s kým pracuji, kdo je cílová skupina služby nikoli z pohledu sociální práce označením děti ve věku 6 – 26 let, ale co se skrývá za tím – co znamená dítě 6 – 26 let. Toto věkové rozpětí cílové skupiny zahrnuje několik vývojových stadií člověka a je nutné rozumět, jaké nároky to na pracovníka klade. Ve spojitosti i se sociokulturním vyloučením pak jaká specifika to přináší, jakým způsobem to ovlivňuje

jeho práci, ale také jak on sám mnohonásobně více může ovlivňovat své klienty atd. Pracuju-li tedy s dětmi určitého věku, musím jako sociální pracovník znát zákonitosti určitého vývojového období.

Sociální pedagogiku jako formující prvek nízkoprahové práce pak ve třetí kapitole dávám do souvislosti se sociální prací, která je se sociální službou NZDM v ČR nejvíce spjatá (i přes to, že je v zákoně o sociálních službách paradoxně velmi vágně popsána, respektive je zde spíše hmatatelná pouze skrze vydefinované předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka). Vztah sociální pedagogiky a sociální práce je v prostředí NZDM ze své podstaty konvergentním vztahem a minimálně v případě dětí od 6 do 12 let bychom spíše než o sociální práci měli hovořit o sociálně pedagogické práci nebo procesu (ve smyslu prolnutí sociální pedagogiky a sociální práce a v podobném duchu jako se ve školství uplatňuje již dnes těžko zpochybnitelná symbióza vzdělávání a výchovy – tedy edukace), neboť dítě ještě není v situaci, kdy by dokázalo k věcem přistupovat a chápat je jako dospělý člověk. Tudíž je velmi nevhodné k němu metodicky přistupovat jako k dospělému a očekávat od něj např. porozumění celému procesu vyjednávání zakázky či snad jasnější vědomí o svém problému a je potřebné jeho situaci řešit i za pomoci již zmiňovaného pedagogické doprovázení, které směřuje k jeho růstu a socializaci. Z pohledu některých odborníků pak také zaznívá argument, že v sociální práci obecně již neexistuje nepedagogické řízení, neboť aby klient např. pochopil svou situaci či získal nové kompetence, musí se sociální práce zákonitě dotknout pedagogické dimenze.

Poslední kapitola pak přináší pohled na rizika, úskalí a příležitosti, které jsou se sociální službou NZDM úzce spjaty. Za hlavní úskalí je možné považovat velmi zúžený výklad sociální služby, která upřednostňuje spíše sociální práci (a sociální výkony) ve smyslu případové práce s klientem a která více koresponduje s nastavením standardů kvalit a model sociální služby na úkor dalších činností uvedených v zákoně resp. ve vyhlášce, především však činností souvisejících s možným rozvojem klienta a činností vytvářející sociální příležitosti, což defacto vede činnost služby k reduktivnímu modelu, který se v tomto pojetí zaměřuje víceméně na pouhé řešení nějakého problému klienta či sociální zakázky klienta (zároveň nezohledňuje práci se skupinou např. ve smyslu vrstevnické skupiny či subkultury), což ve svém důsledku nenaplnuje zcela preventivní

cíle, charakter služby a její potenciál a může vést k mylnému nefunkčnímu redukovanému modelu jakýchsi občanských poraden pro děti a mládež. Synonymem těchto upozaďovaných činností jsou především volnočasové aktivity. Volnočasové aktivity, které jsou v zákoně vyjmenované jako základní činnosti sociální služby dle mých závěrů do služby NZDM neodmyslitelně patří a nemusí být nutně pouhým prostředkem k navázání kontaktu (a vztahu důvěry) či k možnosti řešení problému, ale tyto mohou být také ztotožněny i s cílem – tedy s potřebou u některých cílových skupin (především dětí a mládež ze sociálně vyloučeného prostředí) pomáhat jim uchopovat volný čas (volnočasovou kompetenci), který sami nedokáží smysluplně naplnit ani s ním efektivně zacházet, kdy cílem není aktivita sama, ale člověk sám a jeho možný rozvoj a jeho socializace.

V takto chápaném redukovaném modelu se pak v etické rovině objevuje nebezpečí instrumentalizace klienta, kdy pracovníci služby pod tlakem takto přijímaného výkladu a vyžadovaného modelu služby mohou používat klienta jako pouhého prostředku pro ospravedlnění smyslu služby v podobě vykazování patřičných „sociálních“ úkonů, které mají tu správnou váhu pro inspektory kvality sociálních služeb a donátory.³¹⁰

Prozkoumání sociální služby NZDM z pohledu mezioborových souvislostí a charakteristik služby s důrazem na její specifika mi umožnilo v bodech zformulovat určitou shrnující podpůrnou argumentaci této sociální služby prevence:

- Sociální služba NZDM je pevně zakotvená v zákonu o sociálních službách – je tedy pojmenovanou i definovanou sociální službou.
- Služba je historicky zakotvena v modelu komunitní práce a sociální pedagogiky a nízkoprahové kontaktní práce.
- Pracuje s dětmi a mladými lidmi ve věku 6 – 26 let ohroženým společensky nežádoucími jevy.
- Služba sociální prevence, kterou NZDM je, se nemá soustředit pouze (výlučně) na nějaký jeden konkrétní sociální problém, ale v souladu se sociální pedagogikou jako mateřským oborem práce s „neorganizovanou mládeží“ se podílet na vytváření socializačních příležitostí a umožnit dítěti

³¹⁰ KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online].

a mladému člověku se rozvíjet a pedagogicky a výchovně ho doprovázet a předcházet tím možným rizikům, které by se mohly v budoucnu objevit – nenechat se tedy dotlačit k nesmyslné redukci k pouhým sociálním výkonům a případové sociální práci.

- Sociální služba NZDM je prostor, kde se prolínají různé obory a metody práce a které teprve společně dávají smysluplný integrální funkční přístup, který je nutný při práci s dětmi a mladými lidmi.
- Sociální služba NZDM obsahuje specifika, která se dotýkají povahy cílové služby a které způsobují, že se k cílové skupině musí přistupovat často jinými metodami a způsoby než u cílové skupiny dospělých nebo úzeji zaměřených služeb, které jasněji specifikují svou cílovou skupinu.
- Pracuje-li sociální služba NZDM s dětmi a mladými ze sociálně nepříznivého či vyloučeného prostředí, musí kromě základních vývojových specifik cílové skupiny také akceptovat určité charakteristiky spojené se sociokulturní odlišnostmi mající vliv na možný vývoj a socializaci cílové skupiny (kultura chudoby).
- Nízký práh otevírá pomyslné dveře k vyššímu prahu klientům, kteří ho potřebují, ale kteří by ho jinak z různých důvodů a bariér nevyužili.
- Kontaktní práce v NZDM není jen základním nástrojem a nezbytnou podmínkou, ale významnou hodnotou, která je příležitostí k navázání autentického vztahu důvěry mezi pracovníkem a klientem (jako základního předpokladu k účinné intervenci, řešení klientových obtíží a k jeho pedagogickému doprovázení a rozvoji).
- Sociální služba musí také zohledňovat nejenom práci s jednotlivcem, ale s celou skupinou či subkulturou jako svébytným organismem.
- Úskalí služby spočívá především v reduktivním nahlížení na její fungování, které upřednostňuje model případové sociální práce na úkor ostatních forem a také na redukování člověka pouze na problém. Hledej řešení, nehledej

problém³¹¹ – nebezpečí, že člověk bude důležitý jenom v okamžiku, kdy přichází s problémem, tedy trochu v rozporu s vymezením služby jako služby sociální prevence, která má právě problémům předcházet.

- Pokud je služba chápána ve své smysluplné celistvosti a cílová skupina pochopena ve svých potřebách pramenících z vývojového hlediska (je v procesu zrání), případně je její vývoj ovlivňován žitím v sociálně vyloučeném prostředí, volnočasové aktivity nemusí být vnímány jako pouhý prostředek „k navázání kontaktu“, ale prostředek může být ztotožněn s cílem, tedy volnočasové aktivity mohou mít i svůj jasněji uchopený pedagogický cíl či záměr, který vede k uchopení volnočasové kompetence a je příležitostí k seberozvoji a socializaci.
- Sociální služba NZDM je tak ve svém důsledku spíše než „čistou“ sociální prací spíše sociálně pedagogickou prací ve smyslu spojení sociální práce a sociální pedagogiky jako dvou oborů které se zde prolínají. (konvergence)
- Pracovníci NZDM jsou ve velké míře vystudovaní sociální pracovníci. Vzhledem k propojení s rozměrem pedagogické práce v NZDM je vhodným řešením zařadit do vzdělávacích osnov sociální práce také základní povědomí o pedagogice (sociální pedagogice a pedagogice volného času).
- Důležitá je osoba pracovníka, který sám musí být zralou osobností a být schopen reflexe svého myšlení a jednání, aby byl schopen argumentovat službu, aby byl schopen sebe i službu kriticky nahlížet, tzn. neustrnout v jednom náhledu na věc a ten bezbřezě obhajovat, ale na druhou stranu být schopen rozpoznat, kdy nároky zvenčí začínají „válcovat“ podstatu služby a její smysl, redukovat službu nebo klienta jen na problém. Etický kodex je vodítkem, ale pro výše uvedené je nutné vzdělávání a seberozvoj pracovníků.

³¹¹ Toto slovní spojení je inspirováno názvem článku o Petru Klímovi. Srov. TOMEŠOVÁ, I., HERZOG, A., ZAHRADNÍK, M. Petr Klíma: „Nehledej problém, hledej kontakt.“, s. 31 - 33.

Úplně na závěr bych chtěl dodat, že je velmi důležité pojmenovat rozdíly různých přístupů, ať už mluvíme o sociální práci, psychologii, sociální pedagogice, ale je také důležité v kontextu propojovat či včleňovat prvky jednotlivých oborů, místo striktního odlišování a držení jakési jedné čisté vydefinované podoby. Každá metoda se s rozvojem společnosti, myšlení, vyvíjí. Ke zralému způsobu nazírání patří také schopnost sociálních pracovníků a metodiků kriticky nahlížet svůj obor, zda příliš nelpí na jedinou vydefinovanou službě (v našem případě NZDM), zda jsou schopni ji s ohledem na skutečnost cílové skupiny argumentovat a na druhé straně, zda jsou schopni odolat tlakům zvenčí a udržet v centru pozornosti primární subjekt a to je člověk v nepříznivé sociální situaci, kterému naše služba „slouží“ a využít potenciálu všech metod a naplno mezioborových souvislostí. Za příklad určitého posunu a naděje do dalších let pak můžeme považovat jakousi výzvu České asociace streetwork, kudy by měla směřovat cesta sociální služby NZDM směrem do budoucna.

„Vize 2030 vychází z potřeby využití potenciálu stávající služby NZDM a jeho další rozvoje. NZDM jsou jedinečná ve schopnosti vyhledávat, navazovat a udržet kontakt s cílovou skupinou, která je pro jiné služby obtížně dostupná. NZDM klade důraz na přizpůsobení se dospívajícím a mladým dospělým a jejich přirozenému prostředí a na schopnost reagovat na rychlé změny životního stylu, kultury, highlights světa dospívajících včetně virtuálních světů sociálních sítí. Pracovníci a pracovnice NZDM využívají znalostí nejen ze sociální práce, ale také z vývojové psychologie, pedagogiky, pedagogiky volného času pro práci se skupinou dětí nebo dospívajících. Jejich cílem je aktivizovat tyto mladé lidi a zvyšovat jejich kompetence tak, aby byli schopni a ochotni řešit své nepříznivé sociální situace a převzít zodpovědnost za svůj život.“³¹²

³¹² ZIKMUNDOVÁ, M., RŮŽIČKOVÁ, V. Vývoj služby NZDM v České republice a Vize NZDM 2030. [online].

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Tištěné publikace:

CALTOVÁ HEPNAROVÁ, G. *Uplatnění sociálního pedagoga v sociálních službách.* In Sociální pedagogika ve střední Evropě, současný stav a perspektivy, Brno: Institut mezioborových studií, 2009, s. 81-88. ISBN 978-80-87182-08-6.

ČAČKA, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace.* Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-7239-060-0.

ČECHLOVSKÝ, J., RACEK, J. Kořeny vzniku nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v České republice. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce.* Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 303-306. ISBN 978-80-254-4001-8.

Děti a online rizika: Sborník studií. KRČMÁŘOVÁ, B. (ed.), Praha: Linka bezpečí, 2012. ISBN 978-80-904920-3-5.

Dokumenty II. Vatikánského koncilu. Kostelní Vydří: Karmelitánské vydavatelství, 2002. ISBN 80-7192-467-9.

ERIKSON, H., E. *Dětství a společnost.* Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-8.

FRANTIŠEK. *Laudato si'. Buď pochválen.* Encyklika o péči o společný domov. Praha: Paulínky, 2015. ISBN 978-80-7450-187-6.

HAVRDOVÁ, Z. Úvod. In HAVRDOVÁ, Z. *Sešity sociální práce*, 2015, č.2, s.22. ISBN 978-80-7421-087-7.

HAVRDOVÁ, Z. *Historie komunitní práce*, In Éthum – časopis pro sociální prevenci a sociální pedagogiku, 1997, roč. 97, č. 17, s. 7-13.

HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí.* Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-888-0.

HERZOG, A. Děti a mládež ohrožené společensky nežádoucími jevy. In NEDĚLNÍKOVÁ, D (ed.) *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 121-142. ISBN nevedeno.

MORAVEC, Š. Nástin problematiky sociálního vyloučení romských populací. In HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.) *Romové v osidlech sociálního vyloučení.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 11-69. ISBN 80-86898-76-8.

- JANEBOVÁ, R. Sociální práce. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce*. Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 75-83. ISBN 978-80-254-4001-8.
- JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-329-6.
- JANOŠOVÁ, P. Adolescence. In BLATNÝ, M. (ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 99-116. ISBN 978-80-246-3524-8.
- JEDLIČKA, R. a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.
- JEDLIČKA, R., KLÍMA, P. Sociálně pedagogická práce s dětmi a mládeží v tíživých životních situacích v nízkoprahovém kontextu. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce*. Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 11-20. ISBN 978-80-254-4001-8.
- KAJANOVÁ, A., URBAN, D. Sociální exkluze a kultura chudoby, sociálně vyloučené komunity. In KAJANOVÁ, A. et al. *Sociální práce s etnickými a menšinovými skupinami*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Zdravotně sociální fakulta, 2009, s. 54-60. ISBN 978-80-7394-181-9.
- KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: OIKOYMENH, 2011. ISBN 978-80-7298-501-2.
- KAPLÁNEK, M. a kol. *Volný čas a jeho význam ve výchově*. Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1250-8.
- KAPLÁNEK, M. *Výchova v salesiánském duchu*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0126-7.
- KAPLÁNEK, M. Sociální pedagogika a sociální práce. In MATOUŠEK, O. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 503-505. ISBN 978-80-262-0366-7.
- KLATETZKY, T. RÖSSLER, J, WINTER, H. Životní fáze mládí: prohrát, aniž jsem poražen. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce*. Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 29-36. ISBN 978-80-254-4001-8.
- KLÍMA, P. Pedagogika mimo zdi institucí. In JEDLIČKA, R. a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004, s. 355-402. ISBN 80-7312-038-0.

- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-922-4.
- KOLLEROVÁ, L. Střední dětství. In BLATNÝ, M. (ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 85-98. ISBN 978-80-246-3524-8.
- KNOTOVÁ, D. a kol. *Úvod do sociální pedagogiky: Studijní texty pro studenty oboru sociální pedagogika*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-7078-3.
- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-7367-383-3.
- KRUTILOVÁ, D. a kol. *Sociální služby*. Tábor: Abena, 2008. ISBN 978-80-254-3427-7.
- LABÁTH, V. (et al.) *Riziková mládež – možnosti potencionálních zmien*. Praha: Slon, 2001. ISBN 80-85850-66-4.
- LEVICKÁ, J. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava: Fakulta zdravotníctva sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, 2002. ISBN 80-89074-39-1.
- MATOUŠEK, O., MATOUŠKOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha, Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-368-0.
- MATOUŠEK, O., KOLDINSKÁ, K. Úvod – Účel a definice sociálních služeb. In MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby*. Praha: Portál, 2007, s. 9-16. ISBN 978-80-7367-310-9.
- MIOVSKÝ, M. a kol. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie, 2015. ISBN 978-80-7422-392-1.
- MILLOVÁ, K. Krátké uvedení do psychologie celoživotního vývoje. In BLATNÝ, M. (ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 17-22. ISBN 978-80-246-3524-8.
- MILLOVÁ, K. Klasické teorie vývoje. In BLATNÝ, M. (ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 23-38. ISBN 978-80-246-3524-8.

- MILLOVÁ, K. Mladá dospělost. In BLATNÝ, M. (ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 117-140. ISBN 978-80-246-3524-8.
- PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-423-6.
- PÁVKOVÁ, J. Psychologické aspekty výchovy ve volném čase. In HÁJEK, B. et al. *Pedagogické ovlivňování volného času*. Praha: Portál, 2011, s. 85-142. ISBN 978-80-262-0030-7.
- PROCHÁZKA, M. *Sociální pedagogika*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3470-5.
- PRŮCHA, J a kol. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-416-8.
- PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. *Vývojová psychologie pro sociální práci*. Praha: MPSV ČR, 2013. ISBN – 978-80-7421-060-0.
- RACEK, J., HERZOG, A., Fenomén NZDM, tedy nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce*. Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 319-330. ISBN 978–80–254–4001–8.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-829-5.
- SCHMID, F. Vztah mezi sociální pedagogikou a sociální prací v Německu. In KAPLÁNEK, M. et al. *Teologie a sociální práce – dvacet let dialogu*. Praha: JABOK, 2013, s. 151-158. ISBN 978-80-904681-1-5.
- TOMEŠOVÁ, I., HERZOG, A., ZAHRADNÍK, M. Petr Klíma: „Nehledej problém, hledej kontakt.“. *Sociální práce/Sociálna práca*, roč. 12, č. 3, s. 31 - 33. ISSN 1213-6204.
- SPAEMANN, R. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0484-2.
- SMÉKAL, V, MACEK, P. (ed.) *Utváření a vývoj osobnosti*. Brno: Barrister & Principal, 2002. ISBN 80-85947-83-8.
- STAVJANÍKOVÁ, M. Znaky cílové skupiny NZDM z hlediska adolescence. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce*. Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 93-98. ISBN: 978–80–254–4001–8.
- SVOBODA, M. Sociálně-pedagogické přístupy v práci s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež. In KLÍMA, P., ed. et al. *Kontaktní práce*. Antologie textů České asociace streetwork. Praha: ČAS, 2009, s. 45-64. ISBN 978–80–254–4001–8.

STÖRIG, H., J. *Malé dějiny filozofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-7195-206-0.

ŠŤASTNÁ, J. *Když se řekne komunitní práce*. Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3356-5.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II. - Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

VORLOVÁ, M. Regulace sociální práce. In KAPLÁNEK, M. et al. *Teologie a sociální práce – dvacet let dialogu*. Praha: JABOK, 2013, s. 109-112. ISBN 978-80-904681-1-5.

VRBICKÝ, J. *Sociální služby*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-467-0.

Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe. Průvodce poskytovatele. MPSV: Praha, 2002, ISBN 80-86552-45-4.

Internetové zdroje:

ČADA, K. a kol. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. [online] Praha: GAC spol. s r. o., květen 2015 [cit. 11. 3. 2021]. Dostupné na WWW: <http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analyza_socialne_vylouceny_ch_lokalit_GAC.pdf>.

Česká asociace Streetwork. Co je ČAS?. [online]. Praha: Streetwork.cz, 2021. [cit. 31. 01. 2021]. Dostupné na WWW: < <https://www.streetwork.cz/stranka/2392/co-je-cas>>.

Erik Erikson – Osm věků člověka. [online]. Dětský úsvit, 2021 [cit. 03. 03. 2021]. Dostupné na WWW: <<http://detskyusvit.cz/erik-erikson-osm-veku-cloveka/>>.

HERZOG, A. *Rozhovor s Janem Syrovým* [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 05. 03. 2007 [cit. 13. 02. 2021]. Dostupné na WWW: <<https://www.streetwork.cz/archiv/clanky/detail/2518/rozhovor-s-janem-syrovym>>.

HERZOG, A. *Rozhovor s Helenou Holišovou* [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 05. 03. 2007 [cit. 10. 03. 2021]. Dostupné na WWW: <<https://www.streetwork.cz/archiv/clanky/detail/2522/rozhovor-s-helenou-holisovou>>.

- KAPLÁNEK, M. *Pedagogika volného času - projekt budoucnosti, nebo slepá ulička? Pedagogika: Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově* [online]., Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2010, 60(1), 12-20. [cit. 2021-01-10]. ISSN 2336-2189. Dostupné na WWW: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/files/2013/12/P_2010_1_03_Pedagogika_voln%C3%A9ho_12_20.pdf>.
- KAPPL, M. *NZDM na rozcestí*. [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 10. 09. 2012 [cit. 21. 12. 2020]. Dostupné na WWW: <https://archiv.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3838&comment=1909&site=cas>.
- KRAUS, B., HOFERKOVÁ, S. Ke vztahu sociální pedagogiky a sociální práce. *Sociální pedagogika: Časopis pro sociální pedagogiku* [online]. Zlín: Fakulta humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, 2016, 4(1), 57-71. [cit. 2021-01-10]. ISSN 1805-8825. Dostupné na WWW: <https://soced.cz/wp-content/uploads/2016/04/STUDIE-SocEd_Ke-vztahu-soci%C3%A1ln%C3%AD-pedagogiky-a-soci%C3%A1ln%C3%AD-pr%C3%A1ce.pdf>.
- Memorandum sociálních pracovníků k výročí 100 let sociální práce v ČR* [online]. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 8. 5. 2018 [cit. 11. 01. 2021]. Dostupné na WWW: <<https://www.asvsp.org/memorandum-socialnich-pracovniku-k-vyroci-100-let-socialni-prace-v-cr/>>.
- Metodika nízkoprahového zařízení pro děti a mládež Kolárka* [online]. Kolín: Prostor plus o.p.s. [cit. 2021-02-06]. Dostupné na WWW: <<https://www.prostor-plus.cz/wp-content/uploads/dokumenty/Metodika%20NZDM.pdf>>.
- MORVAYOVÁ, L. *Děti trvale žijící v prostředí sociálně vyloučené lokality. Determinanty vzdělávání v sociokulturním kontextu*. [online]. Plzeň: Katedra antropologie Západočeské univerzity v Plzni, 2008 [cit. 12. 03. 2021]. Dostupné na WWW: <http://www.antropoweb.cz/media/webzin/webzin_1_2008/04_morvayova.pdf>.
- POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM)* [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 9. 1. 2008 [cit. 26. 1. 2021]. Dostupné na WWW: <https://archiv.streetwork.cz/images/download/Pojmoslovi_text.pdf>.
- ŘEHOUNKOVÁ, K. *Výzkum: Místo nízkoprahových zařízení pro děti a mládež v systému volnočasových aktivit*. [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 17. 09. 2006.[cit. 21. 12. 2020]. Dostupné na WWW: <https://archiv.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=187>.

TOUŠEK, L. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. [online]. Plzeň: Katedra antropologie Západočeské univerzity v Plzni, 2007 [cit. 11. 02. 2021]. Dostupné na WWW: <<http://www.antropoweb.cz/cs/antropowebzin-2-32007>>.

ZIKMUNDOVÁ, M., RŮŽIČKOVÁ, V. *Vývoj služby NZDM v České republice a Vize NZDM 2030*. [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 4. 11. 2019 [cit. 21. 12. 2020]. Dostupné na WWW: <<https://www.streetwork.cz/archiv/clanky/detail/3101/vyvoj-sluzby-nzdm-v-ceske-republice-a-vize-nzdm-2030>>.

Zemřel Petr Klíma [online]. Praha: Streetwork.cz, oborový portál o nízkoprahových sociálních službách a zařízeních, 12. 09 2010 [cit. 11. 01. 2021]. Dostupné na WWW: <<https://archiv.streetwork.cz/content/view/2769/>>.

Seznam použitých právních norem, deklarácí a kodexů:

Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR. [online] Praha: Společnost sociálních pracovníků ČR, 2006. [cit. 2020-12-18]. Dostupné na WWW: <http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspcr.pdf>.

Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách. In *Sbírka zákonů*. 29. 11. 2006. ISSN 1211-1244.

Všeobecná deklarace lidských práv [online]. 10. prosince 1948 [cit. 2021-02-12]. Dostupné na WWW: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/UDHR_2016_CZ_web.pdf>.

Charta OSN a Statut Mezinárodního soudního dvora [online]. 24. října 1945 [cit. 2021-02-12]. Dostupné na WWW: <<https://www.osn.cz/wp-content/uploads/Charta-OSN-2019.pdf>>.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (zákon o sociálních službách). In: *Sbírka zákonů*. 14. 3. 2006. ISSN 1211-1244.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *Sbírka zákonů*. 3. 2. 2012. ISSN 1211-1244.

Další zdroje:

SVOBODA, M. *Sociálně-pedagogické přístupy práce s „neorganizovanou mládeží“ v nízkoprahových zařízeních a otevřených klubech pro děti a mládež.* České Budějovice, 2007. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Fakulta teologická. Vedoucí práce Michal Kaplánek.

LORENZOVÁ, J. *Sociální pedagogika-věda, praxe, profese: K problému utváření oborové a profesní identity sociální.* Brno, 2017. Habilitační práce. Masarykova univerzita Brno. Pedagogická fakulta.

SEZNAM ZKRATEK

apod. – a podobně

atd. – a tak dále

cca – cirka

ČAS – Česká asociace streetwork

ČR – Česká republika

DDM – Dům dětí a mládeže

Etc. – et cetera

mj. – mimo jiné

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

např. – například

NZDM – nízkoprahové zařízení pro děti a mládež

o. p. s. – obecně prospěšná společnost

o. s. – občanské sdružení

OSPOD – orgán sociálně právní ochrany dětí

pozn. - poznámka

resp. - respektive

s. – strana

SVČ – Středisko volného času

tzn. – to znamená

tzv. – tak zvaný

ABSTRAKT

Bílý, T. *Mezioborové souvislosti a specifika v prostředí sociální služby NZDM*. České Budějovice 2021. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce M. Kaplánek.

Klíčová slova: nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, nízkoprahovost, kontaktní práce, sociální služby, prevence, sociální pedagogika, sociální práce, děti a mládež, vývojová období, volnočasové aktivity, sociální vyloučení.

Stěžejním záměrem mé práce je pojmenovat a popsat specifika a mezioborové souvislosti v prostředí sociální služby NZDM (nízkoprahové zařízení pro děti a mládež) a zhodnotit jejich význam při nízkoprahové práci s dětmi a mládeží.

NZDM je poměrně mladou sociální službou, která působí v oblasti sociální prevence. Od zařazení do systému sociálních služeb dle zákona č. 108/2006 Sb., který jasně vymezil charakter a činnosti služby, však čelí nepochopením či zpochybňováním své role a náplně z řad odborné i laické veřejnosti (především je stále řešen pedagogický aspekt v základu služby a snaha jej redukovat), což znesnadňuje práci pracovníků NZDM a přináší oborovou i finanční nejistotu. NZDM tak na rozdíl od jiných sociálních služeb musí stále obhajovat své místo v systému sociálních služeb a argumentovat svou podstatu a smysl. K této argumentaci směřuje také tato práce.

Práce je členěna do čtyř kapitol, kdy nejprve představují základní charakteristiku této služby, její kořeny a důležité mezníky v jejím vývoji včetně vzhledu do mnohvrstevnatosti a specifík NZDM. V tomto kontextu se druhá kapitola věnuje oblasti vývojové psychologie resp. cílové skupině NZDM na pozadí vybraných vývojových charakteristik a třetí pak mezioborové souvislosti z oblasti pedagogiky ilustrující význam výchovy a vzdělávání v NZDM. V závěru se pak pokouším reflektovat úskalí a paradoxy v tomto prostředí, obhájit roli volnočasových aktivit a upozornit na rizika související s příliš zúženým a redukovaným pojetím sociální služby NZDM.

ABSTRACT

Bílý, T. *Interdisciplinary connections and particularities of the social service of low-threshold facilities for children and youth*. České Budějovice 2021. A thesis. University of South Bohemia in České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Education. Paper consultant M. Kaplánek.

Key words: low-threshold facilities for children and youth, low-threshold, contact work, social services, prevention, social pedagogy, social work, children and youth, developmental phases, free-time activities, social exclusion.

The aim of my thesis was to define and describe the particularities and interdisciplinary connections of the social service of low-threshold facilities for children and youth (hereinafter NZDM) as well as evaluate their significance when working with children and youth at the low-threshold level.

NZDM is a rather new social service operating in social prevention area. Since being incorporated into the social services' system in compliance with Act No.108/2006 Coll. which has clearly specified the character and activities of NZDM service, it has been facing misunderstanding and questioning of its role and content both from the professionals and lay people. This regards namely the pedagogical aspect of the service as such, there has been an effort to reduce it, which hinders the NZDM workers' activity and brings existential and financial insecurity. In contrast to other social services, NZDM service must therefore defend its position in the social services' system and argue for its substance and sense. This paper also aims at this line of reasoning.

The thesis is divided into four chapters where essential characteristics of the service are first presented as well as its roots and important milestones in its development including the insight into the multi-layered quality and particularities of NZDM. The second chapter covers the area of developmental psychology, or more precisely the target group of NZDM in the context of chosen developmental characteristics. The third chapter presents interdisciplinary connections in pedagogy, thus giving evidence of the significance of upbringing and education in NZDM. In the closing part of the

paper, there is an attempt of the author to reflect the rigours and paradoxes in this environment, to defend the role of free-time activities and to draw attention to the risks related to narrowed and reduced approach to NZDM service.